

**DE BESTUURLIJKE
PRODUCTIE VAN
TIJD EN RUIMTE IN
HEDENDAAGS
STEDELIJK BELEID**

JELLE BAAN

JELLE BAAN

De Bestuurlijke Productie van Tijd en Ruimte in Hedendaags Stedelijk Beleid

Met dank aan Willem Schinkel

(cover: Anish Kapoor – Leviathan)

INHOUDSOPGAVE

I.	Inleiding	4
II.	Theorie	7
III.	Operationalisering	15
IV.	Tijd	20
	<i>Cultuur</i>	24
	<i>Psychische Gezondheid</i>	39
	<i>Toekomst</i>	64
	<i>Overlast</i>	73
V.	Ruimte	92
	<i>Representatie</i>	92
	<i>Actie</i>	106
VI.	Bronnen	128

I. INLEIDING

Behalve een historische inslag moet Michel Foucault ook een vooruitziende blik hebben gehad toen hij in zijn lezingen over het dispositief van de *securité* aan het Collège de France de idee van veiligheid en de ontwikkeling van veiligheidsapparaten als cruciaal beschouwde voor het uitoefenen van wat hij bestuurlijke macht noemt (Foucault, 2007; 11, 373). Of veiligheid nu inmiddels tot een 'prisma' (Schinkel, 2012; 286), een 'fetisj' (Neocleous, 2008; 5 -10) of de laatste der politieke waarden geworden is (zie Van Oenen, 2000; 28) het staat in ieder geval centraal in hedendaagse beschouwingen over politiek. De teneur van die beschouwingen is dat de politiek niet langer politiek is - waarbij men werkelijke politiek afwisselend opvat als een idealenstrijd of, nog romantischer, als het verdwijnpunt dat Rancière 'the part of no part' (Rancière, 2010; 39) noemt – maar een veredelde vorm van populatiemanagement. Veiligheid wordt daarbij in toenemende mate voorgesteld als een neutraal ideaal, als een voorwaarde die zeker gesteld moet worden voordat er van politiek, of zelfs maar van een vrij leven in het algemeen sprake kan zijn. In de beleidsmatig vastgestelde toekomstdromen van de twee grootste steden van Nederland komt het politieke primaat van dit sterk gedepolitiseerde ideaal van veiligheid sterk naar voren;

'Het College van Rotterdam heeft twee belangrijke doelstellingen: een aantrekkelijke woonstad en een sterke economie. Veiligheid is daarbij een essentiële voorwaarde.'

'In Amsterdam kun je zijn wie je bent en worden wie je wilt. Dat trekt mensen. Maar het karakter van de stad levend houden gaat niet vanzelf. Veiligheid is een basisrecht, de publieke ruimte moet heroverd worden.'

Voordat de politiek van het persoonlijke ('*zijn wie je bent, worden wie je wilt*') geconsumeerd kan worden, moet er veiligheid zijn. Voordat er geleefd en geld verdiend kan worden moet er veiligheid zijn. Veiligheid is alles; het is voor-waarde geworden. Het 'interactieve heiligdom' dat de publieke sfeer wellicht nooit was maar zoals ze wel werd voorgesteld door mensen als Habermas en Sennett is, zoals rechtsfilosoof Gijs van Oenen beargumenteert, geleidelijk aan getransformeerd tot een 'interpassief veiligdom' (Van Oenen, 2004; 7). Verdedigers van het interactieve burgerschapsideaal stelden de publieke sfeer graag voor als (de mogelijkheid tot) een vrij toegankelijke ontmoetingsplek waarin mensen zich niet alleen 'verwerklijken als privaat persoon, maar ook en vooral door interactie als burgers' (ibid.). In het ideale geval, zoals Habermas dat voor zich zag, zouden dergelijke interacties een beter, gedeeld begrip voort moeten brengen van wat als 'collectieve doelen kan gelden' (ibid.). Van Oenen contrasteert dat ideaal met de hedendaagse post-politieke situatie waarin de publieke sfeer volgens hem geworden is tot een 'interpassief veiligdom', wat hij definieert als 'een ruimte waarin de zorg voor beschaving wordt *geoutsourced*' (ibid.). Alles moet volgens ons veiliger, stelt van Oenen, maar we geloven niet meer dat wij onszelf nog genoeg kunnen beheersen om een verantwoordelijk en aansprakelijk', zoals beleidsmakers, politici, politie en – in toenemende mate - statistici. We besteden onze betrokkenheid bij die publieke sfeer liever uit aan andere die 'namens ons' betrokken zijn. Die uitbesteding gaat volgens Van Oenen gepaard met, ik parafraseer hier, een dwangmatige betrokkenheid bij de beslissingen van

degene die namens ons betrokken zijn bij het beveiligen of ‘securiseren’ (vgl. Schuilenburg, 2009) van de publieke sfeer.

Wat ik in navolging van Van Oenens psychoanalytische vocabulaire hier ons interpassieve verlangen tot veiligheid noem heeft, samen met de bijpassende obsessie met handelingen, de laatste jaren geresulteerd in de opkomst van een beleidsmentaliteit die er op gericht is om ‘aan de voorkant van de problematiek’ te komen, zoals dat door zogenaamde professionals en beleidsmakers wordt genoemd. Tegenwoordig gaat men daarom zelfs over op het *screenen* en *monitoren* van zogenaamde 12-minners waarvan men verwacht dat ze op een risicovolle toekomst af stevenen. Dat laat zien dat handelen *an sich* tegenwoordig niet meer volstaat als het aankomt op veiligheid. Sinds het eind van de jaren ‘90 gaat het om ‘proactief handelen’ (vgl. Van Oenen, 2000; 29). Dat betekent: zo snel handelen dat je de problemen voor bent, sneller schieten dan je schaduw. Politici en beleidsmakers moeten sindsdien problemen zien waar ze *nog* niet zijn. Passief afwachten tot iemand iets doet en die overtreding vervolgens bestraffen is niet langer slagvaardig genoeg. ‘De overheid’, wij horen daar tegenwoordig zelf ook bij volgens de overheid, moet zich actief bezig houden met het voorkomen van criminaliteit, met preventie dus. Met Lucia Zedner kunnen we concluderen dat de klassieke ‘post-crime logica’ van veiligheidsbeleid ook in Nederland grotendeels is ingeruild voor een ‘pre-crime’ benadering waarin het ‘temporele perspectief’ is opgeschoven naar het anticiperen en voorzien van ‘dat wat zich nog niet heeft voorgedaan en dat wellicht nooit zal doen’ (Zedner, 2007: 262). In overeenstemming met die verschuiving draait het besturen van een stad – bij uitstek de plek waar dat veiligheidsdenken plaats heeft – tegenwoordig vooral om het in kaart brengen, inschatten, berekenen, en beheersen of managen van risico’s.

Risico is een cruciale notie geworden binnen hedendaags stedelijk veiligheidsbeleid. In de terminologie van Foucault zouden we kunnen zeggen dat ‘de kunst van het besturen’ (Foucault, 1991; 87) steeds meer synchroon is gaan lopen met een contemporaine variant op de ‘kunst van het combineren’ zoals die al in het vroege verzekeringswezen werd toegepast. Die kunst bestaat tegenwoordig uit het ‘produceren’ (vgl. Ewald, 1991; 201) van risico’s, zoals ook de verzekeraars deden, door ze berekenbaar te maken door factoren te isoleren, te herschikken en combineren opdat zich een meer overzichtelijk universum van statistische waarschijnlijkheden opent. Tijd is, met andere woorden, van bijzonder belang geworden in hedendaags stedelijk beleid. Om risico’s te kunnen beheersen moet je immers weten wie (of: waar) risico is. Ze moeten in kaart gebracht worden. Voordat men aan de ‘voorkant van de problematiek’ kan komen, moet die ‘voorkant’ en zelfs maar die ‘problematiek’ opmerkelijk genoeg dus eerst geproduceerd worden. Risico’s zijn namelijk niet ‘in’ de wereld – ze bestaan niet ‘in zichzelf’, zoals Francois Ewald (Ewald, 1993; 227) het formuleert – maar die virtuele aanzetten in de tijd moeten eerst ook daadwerkelijk (scherp) *aangezet* worden. Alleen door tijd actief te produceren worden risico’s zichtbaar, en daarmee beheersbaar. Alleen door als het ware te puzzelen met tijd, door gebeurtenissen uit de stroom van het leven te knippen, bij elkaar te verzamelen en in een oorzakelijk verband met elkaar te brengen om vervolgens op basis daarvan verwachtingen over de toekomst op te stellen kunnen problemen ‘tijdig’ zichtbaar worden gemaakt. Er moet, kortom, een causale opeenvolging van gebeurtenissen in

de tijd geloof-waardig worden gemaakt wil de afwezigheid toekomst in het heden getrokken kunnen worden en verschijnen als waarschijnlijkheid.

Dat klinkt abstract, maar in hedendaags stedelijk beleid gebeurt niet anders. Voortdurend wordt er met tijd gewerkt om objecten van bestuur te fixeren. Steeds wordt er getracht ontwikkelingen in de tijd zichtbaar te maken door factoren van risico te onderscheiden en bijbehorende toekomst te verbeelden of te berekenen; ‘dit leidt tot dat, wat er toe leidt dat...’. Zodra die ontwikkeling ‘gevisualiseerd’ is kan men immers handelen ten aanzien van de verwachte problematiek van datgene wat nu nog tussen die oorzaken en gevolgen instaat. Men moet ook wel zo te werk gaan want in een tijd waarin die notie van risico zich heeft opgerekt tot een ‘ontologische status’ (Ewald, 1993; 227) is het ontkennen van risico’s zelf - hoewel filosofisch gezien wellicht een legitieme geste - een risicovolle, of in ieder geval ‘gevaarlijke’ aangelegenheid geworden (Luhmann, 2002; xxx). Als de instanties die wij verantwoordelijk houden voor onze veiligheid geen risico’s produceren dan lopen ze het risico dat wij hen achteraf verantwoordelijk houden voor hun beslissingen, ook al bestond die beslissing uit de pure afwezigheid van een beslissingen.

Wij verlangen meer dan ooit naar veiligheid en in dat verlangen verliezen we ‘de werkelijkheid’, wat toch al niet meer was dan een operationele fictie volgens Niklas Luhmann (Luhmann, 2000; 88 – 94), uit het oog. Want het ‘oog van de macht’ (Foucault, 1980) kijkt niet langer enkel naar het heden (het actuele) of het verleden, maar kijkt nu vooral vooruit, naar wat de toekomst ‘brengt moge’ (niet naar het actuele maar naar het virtuele of liever: het potentiële). Meer dan ooit is besturen synoniem geworden met risicomanagement. Om ons verlangen naar veiligheid veilig te stellen, classificeert, ordent, kwalificeert, en definieert men er in stedelijk beleid op los. Stedelijk beleid, dat is een vingeroefening in het ordenen. En het principe of de vorm waarmee ze dat doet heet ‘risico’. In dit onderzoek wil ik analyseren hoe dat principe van risico wordt toegepast in hedendaags stedelijk beleid in Rotterdam. Voordat bepaalde ‘objecten’ gecodeerd kunnen worden als veiligheidsrisico - of het nou mensen (risicjongeren en - groepen), dingen (ruimtes, lichamen), of relaties (culturen) tussen die twee zijn – en daarmee gefixeerd kunnen worden als het object van een interventie, vindt er in stedelijk beleid een productieproces plaats waarin risico ‘geoperationaliseerd’ wordt. Die ‘operationalisering’ behelst een voortdurende praktische invulling van het risicobegrip die, zo verwacht ik, gestalte krijgt via een praktisch-discursieve *‘framing’* van tijd en ruimte. Door een *praktische articulatie* van tijd en ruimte kunnen objecten van bestuur worden gefixeerd, geclassificeerd en geobjectiveerd opdat ze bestuurd kunnen worden. De sociaal legitieme (‘objectieve’) definities van mensen (populaties) en dingen (ruimtes) die dat oplevert dienen als de basis voor wat ik met Foucault het rationele bestuur van populaties zal noemen (Foucault, 2007).

II. THEORIE

Governmentality

Om het functioneren van hedendaags stedelijk beleid te duiden wil ik eerst gebruik maken van het werk van de late Michel Foucault en dan met name van zijn notie van ‘*gouvernementalité*’ zoals hij die uitwerkt in zijn colleges aan het Collège de France, verzameld onder de noemer ‘Security, Territory, Population’ (Foucault, 2007).

Met betrekking tot moderne machtsuitoefening richtte Michel Foucault zich niet op de welhaast klassieke focus op ‘het juridisch en representatief kader waarbinnen politieke beslissingen tot stand komen’ (Laermans, 2009; 53) – de ‘juridisch-discursieve’ voorstelling van macht – maar op ‘datgene wat een moderne overheid feitelijk beheert en reguleert’, namelijk het leven (*bios*) zelf. Waar het Foucault aanvankelijk om gaat is de identificatie van een strikt moderne vorm van macht die zich volgens hem niet langer primair richt op de bewaking van ‘de conformiteit aan de rechtsregels die het verkeer tussen soeverein en onderdaan regelen’ (ibid.; 53 - 54) zoals in het geval van de soevereine machtsuitoefening, maar die het leven gaat beheren ‘met het oog op een optimalisering van de erin vervatte krachten en mogelijkheden’ (ibid.). Moderne machtsuitoefening wordt een politiek van het leven gericht op de optimalisering van dat leven. ‘Leven’ moet in deze context overigens vrij breed opgevat worden. Er zijn namelijk twee ‘polen’, in een formulering van Foucault zelf, rondom welke die moderne ‘macht over het leven’, die *biomacht* zich heeft ‘georganiseerd en ontplooid’ (Foucault, 1984; 137): de ‘disciplines van het lichaam’ enerzijds en ‘de regulaties van de bevolking’ anderzijds. Die laatste pijler van de moderne biomacht, het ‘primair niet-juridische levensbeheer op het niveau van de bevolking’ (Laermans, 2009; 53), wordt door Foucault aangeduid als *biopolitiek*. De inzet van biopolitiek vormt dus de (re)productie van het leven van een bevolking. Of anders geformuleerd: biopolitiek grijpt in ‘op het biologische aspect van de mens als soortwezen’ (Schinkel, 2009; 9).

Die problematiek van biopolitiek laat Foucault echter grotendeels onuitgewerkt. In plaats van een diepgaande uitwerking van het begrip biopolitiek ‘herinterpreteert’ Foucault de manier waarop het leven van de populatie het voornaamste object van politiek wordt ‘vanuit de meer algemene problematiek van bestuurlijkheid’ (Laermans, 2009; 54). Met de introductie van het neologisme ‘*gouvernementalité*’ komt de nadruk in Foucaults analyse van de moderne machtsuitoefening en de rol van de staat daarin in toenemende mate te liggen op het bestuurlijke aspect van dat biopolitieke levensbeheer. Foucault gebruikt de term om de opkomst van een bestuurlijke rationaliteit te duiden, een rationele manier van besturen van wat hij noemt een ‘populatie’ (zie Foucault, 2004; 67 – 74). Vanaf de 18^e eeuw wordt aan die term populatie een positieve waarde toegekend, stelt Foucault, waardoor vanaf dat moment de ‘populatie’ niet langer gedacht wordt als een bonte verzameling subjecten die zich moeten onderwerpen aan de grillen van een soeverein maar – in een nogal cryptische formulering – als ‘een verzameling processen die gemanaged moeten worden op het niveau [van] en op basis van wat natuurlijk is in deze processen’. De ‘populatie’ wordt gezien als een soort sociaal aggregaat met ‘natuurlijke’ kenmerken, zoals een geboortecijfer, een sterftcijfer,

maar ook met een bepaald natuurlijk ‘verlangen’ (ibid.; 72 – 73). Die kenmerken kunnen worden bestuurd, daarop kan worden ingegrepen. Er ontstaat, kortom, een opvatting over het bestaan van een object ‘populatie’ als iets dat via rationeel bestuur gevormd kan en moet worden. Foucault ziet vanaf de 18^e eeuw dan ook een heel web van ‘technologieën’, vormen van weten, regulatieve procedures of praktijken (*‘police’*) en ideologieën (*‘politieke programma’s’*) ontstaan die gericht zijn op het rationele management of bestuur van een populatie waarbij ‘de biopolitieke controle van de bevolking op het spel staat’ (Schinkel, 2009; 9). *‘Gouvernementalité’* indiceert dus, nogal algemeen geformuleerd, een bestuurlijke rationaliteit, een technologie van regeren die een populatie als haar object heeft. Moderne politiek is in de ogen van Foucault, dan ook niet langer synoniem met een ‘politiek van de bestemming’ - in een formulering van J.L. Nancy - maar heeft een nieuwe bestemming gevonden in de postideologische rationele dressuur van populaties.

‘Governmentality’ als perspectief en het dispositief van de securité

‘Gouvernementele’ macht grijpt dus in op het leven, maar dan algemener. De inzet is niet meer het disciplineren van individuele lichamen, maar vooral de rationele dressuur van het sociale lichaam (*le corps-espèce*), dat gevat wordt in het begrip ‘populatie’. Wat ik hier ‘dressuur’ noemt, behandelt Foucault onder de noemer ‘normalisering’. Binnen het dispositief van ‘securité’ – een ‘dispositief van praktijken die op gecalculeerde wijze probabilistische verschijnselen via biopolitiek managen’ (Schinkel, 2009; 41) – wordt genormaliseerd doordat een actuele verdeling van de populatie tot normaalverdeling wordt gepromoveerd om vervolgens daaruit de norm te destilleren. Zoals Schinkel opmerkt bestaat voor Foucault *securité* dus ‘uit een veelvoud aan statistisch onderbouwde technieken, gericht op populatiecontrole’ (ibid.). Het individu wordt binnen dat dispositief gedacht ‘als opgenomen in een milieu dat uit statistisch calculeerbare en praktisch manipuleerbare parameters bestaat’ (ibid.; 42). Statistiek is een van kernonderdelen van deze machtvorm; via statistische technieken wordt er kennis geproduceerd over een populatie die uiteindelijk moet leiden tot classificaties op basis waarvan genormaliseerd kan worden. Deze inzichten zijn nog zeer actueel. Meer dan ooit vormen statistische technieken een belangrijk instrument in het normaliseren van populaties. Ze doen dat door een concrete invulling te geven aan het begrip risico, waardoor objecten van bestuur observeerbaar gemaakt kunnen worden. En zoals Foucault al kort aanstipt in zijn colleges is risico een ‘cruciale notie’ (ibid.; 61) binnen het dispositief van *securité*, want het rationele management van een populatie vereist niet alleen een inschatting van externe gevaren, maar juist ook van de gevaren die de *populatie zelf* – gedacht als een verzameling van ‘natuurlijke’ processen – als het ware in zich draagt.

De historische genese van het risicobegrip

Hoewel Foucault zelf slechts kort stil staat bij het belang van de categorie ‘risico’ in het rationele management van een populatie bespreekt Francois Ewald, een leerling van Foucault, in een essay met de titel ‘Insurance and risk’ (Ewald, 1991) uitgebreid hoe de categorie risico zich ontwikkeld tot een van de kernbegrippen van sociaal bestuur. Ewald analyseert hoe de notie van ‘risico’ in de 19^e eeuw in eerst instantie ontstaat als het product van de voortgaande ontwikkeling van wat hij noemt ‘de abstracte technologie’ van verzekering. De term risico is,

zo stelt Ewald, een ‘neologisme van verzekering’ bedoeld niet om een eventuele toekomstige ‘gebeurtenis’ of ‘objectief gevaar’ aan te duiden, maar om ‘een specifieke manier van behandelen van bepaalde gebeurtenissen’ die mogelijk ten deel kunnen vallen aan groepen of ‘meer precies: aan de waardes en kapitalen van een collectief van individuen; dat wil zeggen, een populatie’ (ibid.; 198 – 199) – te markeren. De discursieve categorie ‘risico’ ontstaat dus samen met de formatie van een sociaal verzekeringssysteem (zie: Defert, 1991) als, wat Ewald in een Kantiaanse formulering een ‘categorie van het verstand’ noemt, dat wil zeggen als iets wat voorafgaat aan de (empirische) ervaring en haar structureert. ‘Risico’ vormt sindsdien een raster dat over de chaos van het (mogelijk-)zijn heen gelegd kan worden en zo een meer overzichtelijke werkelijkheid van statistische waarschijnlijkheden opent. Zo verdicht de categorie ‘risico’ zich aan het eind van de 19^e eeuw tot een *manier van denken* die de manieren waarop ‘Europese samenlevingen zichzelf en hun problemen analyseren’ (ibid. 210) informeert.

Volgens Ewald heeft dat risicobegrip, zoals het zich heeft ontwikkeld vanuit die eerste moderne immuuntechnologie van het verzekeren, twee opvallende kenmerken. Ten eerste is het *berekenbaar*. Voordat een gebeurtenis een risico kan zijn moet het mogelijk zijn om de waarschijnlijkheid van die gebeurtenis te ‘evalueren’. De rationaliteit van verzekeren is gegrond in zowel de statistische bepaling van de regelmaat van gebeurtenissen als in de ‘calculus van waarschijnlijkheden’ die toegepast kan worden op dergelijke statistieken wat leidt tot een inschatting van de kans dat dergelijke gebeurtenissen zich echt voor zullen doen. Het is in deze voorspelbaarheid, gebaseerd op de wetenschap van statistiek, dat ‘de objectieve aard van risico’ (Ewald, 1991; 202) zich manifesteert. Een tweede kenmerk dat nauw verbonden is met de berekenbaarheid van risico is dat het *collectief* is. Er bestaan geen individuele risico’s. Een risico heeft altijd betrekking op wat Ewald in navolging van Foucault een ‘populatie’ noemt en kan ‘als entiteit, als zekerheid’ alleen maar bestaan in relatie tot dat geheel. De ‘idee van risico’ veronderstelt, beweert Ewald, dat de gehele populatie als het ware onder dezelfde noemer wordt geplaatst; ‘elk persoon is een factor van risico, elk persoon is blootgesteld aan risico’ (ibid.; 203). Echter, ondanks dat risico slechts bestaat in relatie tot een collectief ‘individualiseert’ het ook, maar dan pas in tweede instantie. Binnen het verzekeren bijvoorbeeld wordt elk individu onderscheiden ‘op basis van de waarschijnlijkheid van risico die hem of haar ten deel valt’ (ibid.). Samen maken deze twee kenmerken dat het risicobegrip bijzonder goed aansluit bij de *rationaliteit* die het bestuur van populaties vanaf de 19^e eeuw kenmerkt. Er is echter een derde, fundamenteeler kenmerk dat risico in de afgelopen jaren tot een absoluut cruciale notie zou maken binnen die moderne machtseconomie van ‘*gouvernementalite*’. Ewalds belangrijkste inzicht in de aard van het risicobegrip is namelijk dat het voortdurend *oprekbaar* is; waar risico eenmaal verschijnt daar heeft het de neiging tot proliferatie.

De ‘socialisering’ van risico.

De eerste opvallende uitbreiding van het risicobegrip vindt plaats in de 19^e eeuw, door Ewald aangeduid als een ‘socialisering’ van risico (Ewald, 1993; 227). In die tijd emancipeert risico zich. Vanaf dan is risico ‘niet langer alleen maar in natuur, maar ‘ook in mensen, in hun gedrag, in hun vrijheid, in de relaties tussen heb, in het feit van hun associatie, in

samenleving' (ibid. 226). Wat zich daar voltrekt kan worden omschreven als een 'epistemologische transformatie' die resulteert in een nieuwe 'filosofie van risico' (Ewald, 1991; 208) die een andere relatie met tijd, causaliteit, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid behelst. Die epistemologische transformatie gaat gepaard met sociale veranderingen in de relaties van mensen tot elkaar en het geheel, het collectief (zie Ewald, 1991; 208 – 209, Ewald 1993; 226 – 227). De ontwikkeling van verzekering wordt volgens Ewald namelijk gespiegeld door 'de geboorte van een sociopolitiek'; een 'politieke filosofie' die niet langer probeert om 'samenleving' te stichten of te legitimeren door er buiten zichzelf een bepalend principe voor te vinden (...), maar in plaats daarvan 'samenleving', als het ware in zichzelf besloten, samen met de wetten van haar geschiedenis en sociologie, in een permanent principe van politieke zelfrechtvaardiging maakt' (ibid.; 210). Die collectiviteit gaat voor zich(zelf) spreken – het 'sociale' krijgt een eigen sfeer (Donzelot, 1984) en raakt geïnstitutionaliseerd in het idee van 'de samenleving'. Vanaf dat moment wordt 'samenleving' haar eigen principe en doel, oorzaak en gevolg, en de mens vindt niet langer redding of identiteit behalve door zichzelf te [h]erkennen als een sociaal wezen, een wezen dat gemaakt of gebroken, vervreemd, beperkt, onderdrukt of gered wordt door 'samenleving' (Ewald, 1991; 210). Alles wordt dan 'sociaal'; recht, politiek, wetgeving, verzekering. 'Ik', mijn leven gaat zich voortdurend verhouden tot het 'leven' van 'de samenleving', omdat met de ontwikkeling van verzekering en, in het verlengde daarvan, de veralgemenisering van de abstracte technologie van risico het idee ontstaat dat de 'samenleving' de 'algemene scheidsrechter wordt die aanspreekbaar is voor de oorzaken van ons lot' (ibid.; 208).

Zo wordt de proliferatie van risico in de 19^e eeuw als het ware 'sociaal' opgevangen. Verzekeren is niet langer optioneel, maar wordt dan een sociale en morele verplichting – twee verplichtingen die vanaf dat moment als een en dezelfde gezien worden. Het verzekeren is een morele verplichting geworden ten opzichte van dat pas ontdekte sociale ankerpunt 'samenleving' waaraan 'ik in *solidariteit*', het sleutelwoord van het vroege risicodenken, 'door de geschiedenis verbonden ben' en waar ik verantwoordelijkheden voor draag. 'Risico' geldt al vanaf dat moment als het 'principe van een nieuwe politieke en sociale economie' (ibid.; 210), stelt Ewald. Met deze eerste belangrijke oprekking van het risicobegrip dient 'het tijdperk van de veiligheidssamenlevingen' zich aan waarin de 'droom van harmonie' over is en de 'eindeloze retoriek van balans' begint. Met deze 19^e-eeuwse uitvinding en morele verheffing van het idee van 'de samenleving' en de opkomende (bio)politieke economie van de veiligheid die daarmee verbonden is – het proces dat Foucault de '*gouvernementalisering* van de staat' zou noemen is feitelijk het ineengrijpen van die twee – is ook de weg vrij voor de haast eindeloze oprekking van het risicobegrip die onze tijd karakteriseert.

Risico als algemeen principe voor de 'objectivering van mensen, dingen en relaties'.

Na die socialisering van 'risico' in de 19^e eeuw volgt volgens Ewald namelijk de 'universalisering' van de notie van risico in de 20^e eeuw (ibid.; 227). Risico heeft nu, volgens Ewald, een 'ontologische status' (Ewald, 1993; 227) gekregen. Risico *kan* overal zijn en is daarmee op een verraderlijke manier voortdurend zowel afwezig als aanwezig. Dit sluimerbestaan is echter volledig werkelijk in de zin dat het idee van risico een 'effectieve', want 'kwantificeerbare', aanwezigheid geeft aan datgene wat 'desondanks' slechts een

statistische waarschijnlijkheid is (ibid.). En toch is niets een risico in zichzelf. Overal zijn risico's, maar pas wanneer iets als zodanig wordt geaccepteerd geeft dat risico haar 'effectieve bestaan' - alles 'hangt af van de gedeelde waarden van de bedreigde groep' (ibid.; 225). Zowel volledig objectief (als statistisch 'feit') als volledig subjectief (afhankelijk van de acceptatie als risico door een populatie) kent risico als het eenmaal verschijnt dus een nogal paradoxale, maar een tevens al te werkelijke aanwezigheid. Het merkwaardige gevolg daarvan is dat het ontkennen van het bestaan van risico's zelf een risicovolle, of in ieder geval 'gevaarlijke' aangelegenheid is geworden (Luhmann, 2002; xxx). En precies om dat verondersteld wordt dat risico overal is 'sticht' het in de woorden van Ewald, een 'politiek van preventie' (Ewald, 1993; 221).

In lijn met de rekbaarheid van het risicobegrip richt die preventiepolitiek zich niet langer op al dan niet zelf geproduceerde natuurlijke rampen, maar strekt het zich uit over een steeds groter wordend terrein van sociale problemen, zoals onder meer de zorg en het strafrechtssysteem (Schinkel, 2009). Dat wil overigens niet zeggen dat er nu meer risico's zijn dan bijvoorbeeld 30 jaar geleden – er is immers geen risico 'in zichzelf' (Ewald, 1993; 199) – maar dat de spanwijdte van de denkcategorie 'risico' steeds verder is opgerekt. Risico is, zoals blijkt uit de genealogische analyses van Ewald, een zeer flexibel, modelleerbaar begrip. Dat verklaart waarom er nu opeens ook risico's zijn in de zorg en het strafrecht en niet alleen op zee, in de natuur of in de omgang met technologie. Vanuit een radicaal-constructivistisch perspectief (zie: Luhmann, 2005) is risico immers niets anders dan een denkvorm die een werkelijkheid op een bepaalde manier doet verschijnen. Over het risicobegrip kan daarom eigenlijk hetzelfde gezegd worden als wat Ewald zegt over de 'kunst' van het verzekeren, namelijk dat het een 'schema van rationaliteit' is; een denkraster dat over het werkelijkheidsproces heen gelegd kan worden en het mogelijk maakt om haar op te delen in discrete, losgekoppelde elementen ('risicoindicatoren of – factoren'), die vervolgens te herschikken en te rangschikken (te kwantificeren) opdat 'risico' kan verschijnen. Zoals Niklas Luhmann opmerkt zegt de hedendaagse 'collectieve fascinatie' met risico dan ook meer over de 'Normalform' van ons samen-zijn (zie: Luhmann, 2002; xxviii) dan over een realistische toename in de tot risico gedoopte gevaren die ons moderne maatschappijtype (Beck's *Risikogesellschaft*) zelf zou voortbrengen.

Met de 'universalisering' van risico is het risicobegrip inmiddels zover opgerekt dat het voorziet in wat Ewald 'een algemeen principe voor de objectivering van dingen, mensen, en hun relaties' (Ewald, 1991; 206) noemt. In de terminologie van Luhmann kunnen we stellen dat het denken in termen van risico's nu gedacht kan worden als een subtiële, maar bijna noodzakelijke vorm van bestuurlijke complexiteitsreductie. 'Risico' structureert verwachtingen door er een objectief (want wetenschappelijk) aura aan te geven. Risico is een algemeen principe van objectivering dat in staat stelt het diffuse, bijna stroperige weefsel van de wereld te ontleden en opnieuw samen te brengen onder dezelfde noemer. Het is een raster dat over de chaos van het werkelijkheidsproces, het voortdurend anders-zijn heen gelegd kan worden en zo de complexiteit van de wereld reduceert tot een overzichtelijk geheel van oorzaken en gevolgen, van statistische relaties en waarschijnlijkheden. Door die 'operationalisering' van het risicobegrip kunnen bepaalde 'objecten' van bestuur – die zo

letterlijk *geobjectiveerd* worden – observeerbaar gemaakt worden en worden omgecodeerd tot veiligheidsrisico. Zo worden ze gefixeerd tot een behandelbaar object dat beschikbaar is voor bestuurlijke interventies. Voordat ik me echter toeleeg op een empirische analyse van die constructie van een ‘object’ van problematisering in hedendaags stedelijk beleid wil ik laten zien dat de ‘operationalisering’ van risico zich voltrekt via de praktische articulatie van tijd ruimte. Want alleen door tijd en ruimte te ‘produceren’ krijgt risico pas een praktische invulling en wordt het ‘operationeel’ als een bestuurlijk objectiveringsprincipe dat aangewend kan worden voor het rationele management van populaties in stedelijk beleid.

De ‘productie’ van ruimte.

De uitdrukking ‘productie van ruimte’ is afkomstig van Henri Lefebvre die in ‘The Production of Space’ (Lefebvre, 1991) zijn obsessies met Marxisme, moderniteit, het alledaagse leven en ruimte tot een geheel samenperst. De inhoud van het boek laat zich in één zin parafraseren: ruimte is een (sociaal) ‘product’. Elke representatie van ruimte als een passieve ontvanger, als neutrale uitgebreidheid of als transparante container waarbinnen dingen gebeuren is voor Lefebvre een ideologische constructie die verdoezelt hoe bepaalde machtsverhoudingen of, in de Marxistische terminologie van Lefebvre zelf, ‘(re)productieverhoudingen’ (ibid.; 32) ten grondslag liggen aan een specifieke organisatie en classificatie van ruimte die bijdraagt aan de reproductie van reeds bestaande machtsverhoudingen. Lefebvre stelt dat niet alleen dingen ‘in’ de ruimte worden aangeraakt door productieverhoudingen, maar dat ook ruimte zelf een speciaal soort ‘product’ is, in de productie waarvan machtsverhoudingen reeds besloten liggen en steeds opnieuw ruimtelijk gearticuleerd worden. In het benoemen, in- en opdelen, (her)organiseren en herhaald bewerken – kortom: in het *produceren* – van ruimte machtigt macht zichzelf. Door macht uit te oefenen kan ruimte op een bepaalde wijze gemodelleerd worden, maar die geproduceerde ruimte is zelf ook weer een soort speelveld (een ‘frame’) dat ‘nieuwe acties toestaat, andere voorstelt en weer andere acties verbiedt’ (ibid.; 73). Ruimte en machtsuitoefening verhouden zich zo volgens Lefebvre in een voortdurende dialectische relatie tot elkaar.

Deze inzichten in de complexe, wederzijds constitutieve relatie tussen macht en ruimte wil ik als het uitgangspunt nemen van mijn onderzoek naar de werking van hedendaagse *governmentality* in stedelijk beleid. Ik vat een bepaalde ruimtelijke organisatie en representatie van de stad echter niet alleen, zoals Lefebvre, op als de uitdrukkingen van kapitalistische (re)productieverhoudingen, maar ik zie die ruimtescheppingen vooral als instrumenteel in het rationele management van populaties. Ik betoog dat de uitoefening van een vorm van *governmentality* die populaties bestuurt via de toepassing van dat algemene principe van objectivering ‘risico’ mede berust op een productie van ruimte in bestuurlijke zin. Via een praktische articulatie van ruimte organiseert ‘gouvernementele’ macht zowel zichzelf als de ‘objecten’ en relaties die ze beoogt te besturen. Middels een definitie van de stedelijke ruimte(s) en de mogelijke ontwikkeling van die ruimte(s) door de tijd heen verschaft stedelijk beleid zichzelf een werkterrein. Risico is dan letterlijk ‘in kaart gebracht’. Dat ‘frame’, die operationalisering van risico via een definitie van de stedelijke ruimte, staat vervolgens zelf ook weer nieuwe ruimtelijke georiënteerde praktijken (stedelijke

herstructurering, politionele acties in achterstandswijken) toe die als doel hebben het besturen van die eerder zichtbaar gemaakte risico's.

Ruimte 'produceren' betekend, in het kader van hedendaagse governmentality, dus op de eerste plaats: investeren in een legitieme ('objectieve') definitie, afbakening en representatie van de stedelijke ruimte. Vertaald naar het begrippenkader van Erving Goffman gaat het in dit verband om het 'framen' van ruimte. Het gekrioel van de stad moet worden omgewerkt tot een rationeel geordend, één-voudig, leesbaar geheel van geïsoleerde, stabiele, objectieve indicatoren om haar bestuurbaar te maken. Op de tweede plaats heeft de term ook betrekking op de eveneens ruimtelijk georiënteerde, meer actieve productie van ruimte die geautoriseerd wordt door die definitie van de stedelijke ruimte. Doordat een wijk bestempeld kan worden als probleemwijk op basis van statistische praktijken (veiligheidsmetingen) - via een operationalisering van risico dus - wordt die ruimte ook beschikbaar voor ruimtelijke ingrepen zoals stedelijke herstructurering gericht op het bewerkstelligen van een 'sociale mix'. Met de bestuurlijke productie van ruimte doel ik dus zowel op het bewerkstelligen van ruimtelijke 'frames', op het proces waarin bepaald wordt hoe de stedelijke ruimte 'is', als het meer fysieke inwerken op de ruimte dat ondersteund wordt door die legitieme (of: legitimerende) definities van de ruimte.

De productie van tijd

Het lijkt erop dat de 'ruimtelijke wending' (de 'spatial turn') in de sociale wetenschappen haar streven om tijd en ruimte voortaan samen te denken niet heeft kunnen waarmaken. Door een haast exorbitante focus op ruimte is nu de tijd in vergetelheid geraakt. Lefebvre's inzichten over de productie van ruimte laten zich echter ook extrapoleren naar tijd. Besturen via risico vergt naast een productie van ruimte namelijk ook een rationele ordening van tijd. Die rationele omgang met tijd ligt natuurlijk reeds besloten in het hele idee van risico als een vorm om met de toekomst om te gaan. Werken met risico betekend per definitie werken met tijd. Ik wil daarom betogen dat het rationele management van stedelijke populaties ook een bestuurlijke productie van tijd vereist.

Met de bestuurlijke 'productie' van tijd doel ik het proces waarin de virtualiteit van de tijd – het steeds anders-kunnen-zijn van de toekomst en de herneembaarheid van het verleden – in stedelijk beleid voortdurend omgewerkt wordt tot een meer lineaire opvatting van tijd. Daarbij wordt de chaos van het mogelijk-zijn teruggebracht, tot een meer overzichtelijke wereld van (statistische) waarschijnlijkheden door het weefsel van de wereld op te delen, te herschikken in geïsoleerde elementen en die vervolgens te combineren opdat tijd zelf 'leesbaar' wordt. De tijd wordt als het ware gestold door het verleden selectief te bevriezen, toekomst waarschijnlijk te maken en beide vervolgens terug te vouwen in het heden, of daarin samen te persen. De inzichten in oorzaken (verleden) en gevolgen (toekomst) die het resultaat zijn van dat stollen hebben namelijk vooral belang voor het heden, dat dan verschijnt als 'a legitimate theater for practical actions'; een ultiem moment van beslissing.

Dat fixeren van een tijdslijn - het omwerken van de pure potentialiteit tijd tot een lineair tijdspad - voltrekt zich in stedelijk beleid via de praktische invulling (de 'operationalisering') van het risicobegrip. Door aan risico een definitie te geven, dat wil

zeggen door risico-indicatoren en -factoren aan te wijzen, door risicoprofielen op te stellen , kortom: door oorzaken aan te wijzen en door de toekomst te kwantificeren, toekomstbeelden voor te stellen en statistische toekomstën waarschijnlijk te maken - kortom: *door tijd te 'ramen'* - kunnen er 'objecten' van interventie (risicjongeren) worden gefixeerd.

III. OPERATIONALISERING

Een operationalisering van de operationalisering van risico.

Om te kunnen besturen via risico moeten risico's, net als in het vroege verzekeringswezen, *geproduceerd* worden. Voordat bepaalde 'objecten' gecodeerd kunnen worden als veiligheidsrisico - of het nou mensen (risicjongeren en - groepen), dingen (ruimtes, lichamen), of relaties (culturen) tussen die twee zijn - en daarmee gefixeerd kunnen worden als het object van een interventie, vindt er in stedelijk beleid een productieproces plaats waarin risico 'geoperationaliseerd' wordt. Die 'operationalisering' behelst een voortdurende praktische invulling van het risicobegrip die, zo verwacht ik, gestalte krijgt via een praktisch-discursieve '*framing*' van tijd en ruimte. Door een *praktische articulatie* van tijd en ruimte kunnen objecten van bestuur worden gefixeerd, geclassificeerd en geobjectiveerd opdat ze bestuurd kunnen worden. De sociaal legitieme ('objectieve') definities van mensen (populaties) en dingen (ruimtes) die dat oplevert kunnen vervolgens weer gebruikt worden voor een meer 'actieve' productie van tijd en ruimte.

De eerste inzet van het onderzoek is dus om te laten zien hoe risico 'geoperationaliseerd' wordt in stedelijk beleid. Ik wil in kaart brengen hoe risico in kaart gebracht wordt, observeren hoe risico observeerbaar gemaakt wordt. In plaats van genoeg te nemen met de *snapshots* waarmee stedelijk beleid werkt, dat wil zeggen: in plaats van het gedeelde collectieve geloof in het bestaan van de risicovolle 'objecten' die in stedelijk beleid opgespoord en bestreden worden over te nemen, zal ik het proces onder de loep nemen waarin die objecten tot stand worden gebracht. De productie van objectieve definities en classificaties van populaties en ruimte voorzien in een grond, een fundament op basis waarvan praktische interventies gelegitimeerd kunnen worden. Die definities 'stichten' wat Michel de Certeau 'a legitimate theater for practical action' noemt; ze openen een beslissingsruimte (De Certeau, 1984; 124 e.v.).

Om 'data' te verzamelen over de wijze waarop het risicobegrip haar praktische invulling krijgt zal ik hoofdzakelijk beleidsdocumenten analyseren. Ik zal me richten op het analyseren van documenten omtrent nieuwe actie- en interventieprogramma's die de gemeenten en het rijk vrijgeeft, met interviews van professionals en andere mensen 'in het veld'. Ik focus me op rapporten en indexen over veiligheid. Ik lees de cijfers, de metingen en de meetwijzen van risico en de verantwoording van die dataverzamelingen, de buurtonderzoeken, evaluaties van interventiemethoden en stuurgroepen, nieuwe beleidsplannen, vergaderingen desnoods. Ook wetenschappelijke onderzoeken die in stedelijk beleid gebruikt worden om beleid uit te stippelen of te onderbouwen zal ik doorspitten. In al die teksten zijn aanwijzingen te vinden over de 'operationalisering' van risico in stedelijk beleid; er worden causale relaties verondersteld, er worden oorzaken en gevolgen onderscheiden en met elkaar in verband gebracht, er worden risico-indicatoren geïsoleerd en meetbaar gemaakt, complexe concepten als veiligheid en leefbaarheid worden gekwantificeerd, er wordt losjes gedefinieerd wat een risicjongere is, er wordt een statistische invulling gegeven aan de notie 'probleemwijk' enzovoort. Er wordt, kortom, een

heel scala aan verschillende discoursen, procedures en technieken gemobiliseerd om risico te *objectiveren* of, wat hetzelfde is, te objectiveren via risico. Dat die veelvoud aan verschillende theorieën, methodes en concepten die worden gebruikt om een praktische invulling te geven aan dat risicobegrip niet bijdraagt aan de eenduidigheid van het risicobegrip is overigens, zoals ik later zal betogen, allerm minst een probleem aangezien juist de diffuse en nogal vage invulling van dat begrip bijdraagt aan de productiviteit voor de rationele dressuur van populaties.

De strategische modellering van tijd

De strategische modellering van tijd in stedelijk beleid neemt veel verschillende vormen aan en is bovendien op een subtiële wijze altijd al begonnen waar over risico's gesproken wordt. Alleen al het onderscheiden van risicofactoren of - indicatoren betekend dat er ingewerkt op tijd. Jongeren die hoger 'scoren' dan het gemiddelde op een van die indicatoren worden geacht meer risico te lopen op een problematische, wellicht zelfs criminele toekomst dan anderen. Wie iets benoemd als een risico 'framed' de tijd al, die legt de toekomst al aan banden en in zekere zin ook het verleden aangezien er een bepaalde selectie wordt gemaakt uit het verleden die relevant wordt geacht voor een mogelijke of waarschijnlijke toekomst. Bovendien heeft die beslissing of selectie zelfs al invloed op het heden want ook dat verschijnt nu, met die opgedane kennis over een mogelijke toekomst, in een ander licht. Dit inzicht heeft belangrijke gevolgen voor de operationalisering van de operationalisering van risico via de praktisch-discursieve 'framing' van tijd. Want als de praktische articulatie van tijd in feite altijd al begonnen is waar de notie van risico in het spel is dan betekend dat, dat er in potentie een gigantische massa aan 'data' beschikbaar is over de productie van tijd in stedelijk beleid.

Uit die wirwar van mogelijke informatie heb ik toch een selectie gemaakt. Ik focus me voor het overgrote deel op het stedelijke beleid in één Nederlandse stad, mijn stad: Rotterdam. Zoals bij elke keuze ligt hier op de eerste plaats een persoonlijke reden aan ten grondslag. Mijn relatie tot deze stad laat zich beschrijven aan de hand van Roland Barthes' notie van het *punctum*. In veralgemeniseerde zin, losgedacht van de fotografie, verwijst het *punctum* naar 'het enkelvoudige moment en het strikt individuele van de gebeurtenis , waarin de vloeiing (van het tijdsverloop) wordt stilgezet en er (...) vanuit onbedoelde en toevallige details een betekenisexces ontstaat' (Groot, 2003; 402) - in een definitie die meer van Ger Groot is dan van Roland Barthes. Welnu, in mijn geval zou je kunnen spreken van een omgekeerd *punctum*. Dat wat iedereen persoonlijk raakt aan Rotterdam (de details, het strikt individuele), dat is wat ik precies mis (of het mist mij). En toch woon ik er, en ik leef er, ik ga er op in de stroom van het leven die nergens tot stilstand komt en dus zelden be-tekend. Het is een ambigue relatie. Door Rotterdam te onderzoeken, onderzoek ik mezelf, mijn eigen vooroordelen, mijn eigen verlangen, mijn obsessies. Dan is er nog, wellicht belangrijker, een wetenschappelijk argument voor deze keuze. Rotterdam is een interessante plek om governmentality 'live in action' te aanschouwen. Uitzonderlijke beleidsmaatregelen zijn in Rotterdam eerder regel dan uitzondering. De gemeente zelf omschreef Rotterdam eens als een 'beleidslaboratorium' waar onorthodoxe en 'innovatieve' beleidspraktijken ingezet worden om armoede, segregatie, en criminaliteit tegen te gaan (vgl. Schinkel, Van den Berg, 2011;

1917). Daarnaast is Rotterdam van alle grote steden zowel de armste als de meest etnische diverse. Beide kenmerken worden als problematisch beschouwd, en daarom worden er diverse beleidsstrategieën uitgetoetst en aangewend om die problemen te managen.

Om te analyseren hoe de tijd zo gevormd kan worden dat er ‘objecten van bestuur’ (risicjongeren) zichtbaar heb ik uit die wirwar van onderzoeksmateriaal verschillende thema’s of narratieven – ik noem ze met Roland Barthes ‘figuren’ - die de tijd ordenen gedestilleerd. Ik zal hieronder kort bespreken welke bronnen ik ter illustratie van het grondpatroon van elke figuur zal gebruiken:

- **Cultuur;** het thema van cultuur of, specifieker, van een mismatch tussen de Nederlandse cultuur en andere (problematische) culturen sluimert in vrijwel elke beleidstekst over risico. Toch onderscheid ik twee teksten waarin de relatie tussen de problematische cultuur van de Ander en veiligheidsrisico’s heel expliciet gelegd wordt. Ten eerste is dat de Rotterdamse actieprogramma voor de ‘aanpak risicogroepen van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst’. De titel verklapt de inhoud van de tekst al: het veiligheidsprobleem met risicogroepen van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst vloeit voort uit hun Marokkaans- of Antilliaans-zijn. Ik wil laten zien hoe die causale keten van cultuur naar risico gefixeerd wordt in deze tekst. Om echter ook de verborgen veronderstellingen en vooronderstellingen en de connotaties van deze tekst te kunnen doordenken maak ik tevens gebruik van enkele documenten van de Rijksoverheid, en dan vooral van het WODC-rapport ‘criminaliteit, leeftijd, etniciteit’. Het opmerkelijke van die laatste bron is namelijk dat daarin diezelfde causale keten van cultuur naar risico gereproduceerd wordt, zij het op iets andere wijze, maar ditmaal onder de noemer ‘wetenschap’. Vanuit een governmentality-perspectief is dat een interessant gegeven. Want zoals Foucault meerdere malen heeft aangegeven in zijn lezingen en interviews is waarheid een belangrijk element binnen het besturen van zowel het zelf als van anderen.
- **(Psychische) Gezondheid:** Voor een analyse van het denken over de psychische gezondheid van de risicjongere heb ik gebruik gemaakt van een onderzoeksrapport over ‘Psychische problemen en stoornissen bij Marokkaans Nederlandse kinderen en jongeren. Eindrapportage van een onderzoek naar de aard en omvang van emotionele, gedrags- en andere psychische problemen en stoornissen en risico- en beschermende factoren bij Marokkaans Nederlandse kinderen en jongeren’. Dat is geen beleidstekst, want het onderzoek werd uitgevoerd door medewerkers van de afdeling Kinder- en jeugdpsychiatrie van de VU. Het is dus een wetenschappelijk onderzoek (of men claimt in ieder geval die status). Maar dat onderzoek werd wel uitgevoerd in opdracht van de Directie Inburgering en Integratie van het voormalig ministerie van VROM. Vooral dat samenwerkingsverband is interessant. Ten eerste maakt het opnieuw duidelijk dat de uitoefening van (bestuurlijke) macht langs verschillende lijnen verbonden is met de productie van kennis, en ten tweede laat het zien dat ‘de staat’ niet één monolithisch geheel is maar dat het zoals Foucault het stelt op z’n hoogst een ‘samengestelde realiteit’ is die in werkelijkheid het doen en laten van zeer verschillende partijen en actoren beslaat.

- **Toekomst;** de toekomst van de risicjongere wordt in stedelijk beleid op twee manieren denkbaar gemaakt. Ten eerste worden er verhalen verteld over de toekomst. Dat zijn doemscenario's. Omdat in dat soort scenario's geraffineerd gebruik gemaakt wordt van suggestieve formuleringen, van connotatie is het moeilijk om één bron te selecteren. Daarom heb ik korte passages uit verschillende beleidsteksten over risico geselecteerd om te laten zien dat dezelfde mechanismen van het verbeelden van de toekomst en dezelfde ideeën over die toekomst steeds herhaald worden. Daarnaast wordt de toekomst berekend door middel van statistische methoden. Om dergelijke statistische praktijken te analyseren doe ik onderzoek naar het risicosignaleringssysteem ProKidPolitie. Dit is de enige bron die, vooralsnog, niet verbonden is met Rotterdam. Toch is het een relevante bron omdat de methodiek op basis van statistische methodes claimt risico te kunnen berekenen of zelfs uit te kunnen rekenen. Er wordt een op wetenschap gebaseerde voorspelling gedaan die als basis dient voor handelen in het heden. Ik wil onderzoeken wat de realiteitswaarde van dergelijke berekeningen is en, in het verlengde daarvan, de praktische waarde ervan voor het besturen van populaties via risico.
- **Overlast;** in dit hoofdstuk analyseer ik de methode die Bureau Beke heeft ontwikkeld voor de aanpak van 'problematische Jeugdgroepen'. In die methode wordt getracht een definitie van overlast op te stellen en het in een oorzakelijk verband te brengen met criminaliteit.

De analyse van al deze documenten samen geeft een dwarsdoorsnede van de 'framing' van tijd in hedendaags stedelijk beleid. In al deze verschillende wijzen van het definiëren en het meetbaar maken van risico wordt een speciale manier van omgaan met tijd zichtbaar. Deze omgang met tijd, dat 'frame'-werk, staat steeds in het teken van een bestuurlijke rationaliteit; die 'frames' sorteren governmentality-effecten. Er worden 'objecten' van bestuur (risicjongeren) mee uitgesorteerd en geclassificeerd. Die 'objecten' kunnen daardoor gemarkeerd worden als veiligheidsrisico en worden zo bestuurbaar. Via een analyse van deze cases probeer ik te laten zien hoe die 'objecten' in stedelijk beleid tot stand gebracht worden – letterlijk ge-object-iveerd worden - middels een praktische invulling van het risicobegrip door een praktische articulatie van tijd. Het is, met andere woorden, een *case-study* naar wat ik in governmentality-termen de 'constructie van een object van problematisering' wil noemen. De centrale vraag is hoe het 'object' risicjongere, waarvan in stedelijk beleid wordt verondersteld dat ze bestaan en gevonden moeten worden – het is een performatief discours - geconstrueerd wordt door de toepassing van bepaalde verhalen en (statistische) technieken.

De bestuurlijke productie van ruimte

Het hoofdstuk over de bestuurlijke productie van ruimte zal uit twee delen bestaan. De eerste stap in het produceren van ruimte is het representeren ervan. Om die 'framing' van ruimte te onderzoeken zal ik inzoomen op het functioneren van de Rotterdamse Veiligheidsindex. Dat instrument kwantificeert de ontwikkeling van de stedelijke ruimte in de tijd en wordt daarom door de gemeente Rotterdam voorgesteld als een 'kompas' voor veiligheidsbeleid. De Index is, met andere woorden, van grote invloed op het (ruimtelijk georiënteerde) veiligheidsbeleid –

ofwel: voor het management van risico's - van de gemeente. Daarom is het van belang om te analyseren hoe die Index de stedelijke ruimte meetbaar maakt. In het tweede deel van het hoofdstuk richt ik me op de meer fysieke ruimtelijke interventies die voortborduren op de definitie van de stad die aan de hand van de Veiligheidsindex is opgesteld. Ik lees de 'stadsvisie 2030' om te achterhalen van wat voor soort stad de gemeente Rotterdam droomt. In die 'visie' wordt uit de doeken gedaan hoe men de stedelijke ruimte in de komende jaren vorm wil geven en waarom men dat zo wil doen. Ik verwacht dat die tekst aanknopingspunten bevat voor een analyse van de relatie tussen het management van populaties (governmentality) en de rationele ordening ('productie') van ruimte.

IV. TIJD

Het fixeren van een tijdslijn

‘There can be no thought about time without narrated time’

Paul Ricoeur, *Time and Narrative* (241)

‘Time presupposes a view of time.’

Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*

De ‘framing’ van tijd begint in stedelijk beleid met het *fixeren van een tijdslijn*. Er zijn steeds drie elementen die daarbij ‘op één lijn’ gebracht moeten worden; het verleden, de toekomst en het heden. De operationalisering van risico voltrekt zich in het voortdurend harmoniseren van die drie. Het basispatroon van die operationalisering is als volgt: door het verleden selectief te bevriezen en op basis daarvan een waarschijnlijke toekomst te fixeren wordt het heden gemarkeerd als een moment van interventie, een ‘tussen-in’ waarop die causale keten van oorzaken (verleden) en gevolgen (toekomst) onderbroken kan worden door het nemen van een beslissing. Er zijn drie dus ‘operaties’ die samen de operationalisering van risico uitmaken;

1. **Het selectief bevriezen van het verleden;** de eerste handeling in de operationalisering van risico is het onderscheiden van risicofactoren of -indicatoren. Er wordt in stedelijk beleid onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten risico’s. Bepaalde kenmerken of manieren van zijn (levensvormen) worden geproblematiseerd en aangewezen als factoren die de causale keten van risico in gang zouden zetten. Een slechte ‘score’ op die indicatoren is een ‘teken’ van de mogelijke aanwezigheid van een sluimerende problematiek die zich kan uiten in wat in klassieke verzekeringstermen een ‘schade’ zou heten. Dus: er worden oorzaken onderscheiden en opnieuw met elkaar verbonden. Een risicofactor is een uitsnede uit de werkelijkheid die aan het begin van een ontwikkeling in de tijd geplaatst kan worden. Die factoren markeren steeds een ‘voor’ dat leidt tot een ‘na’.
2. **Het fixeren van de toekomst;** naast selectieve representaties van het verleden spelen ook toekomstbeelden een belangrijke rol in de operationalisering van risico. Door verschillende soorten risico’s te onderscheiden wordt er tegelijkertijd gehint op het bestaan van gevolgen. Van mogelijke toekomst dus. Die oorzaken leiden ergens toe, ze wijzen vooruit naar een toekomstige situatie. In stedelijk beleid worden er dan ook voortdurend toekomst verbeeldt en waarschijnlijk gemaakt. De toepassing van het risicobegrip maakt het immers mogelijk om problemen te zien waar ze *nog* niet zijn. Waar met risico gewerkt wordt, daar wordt de toekomst in het heden getrokken. Die toekomst wordt *gefixeerd*; ze wordt berekend (via statistische methoden en technieken) en verbeeldt (in verhalen) en daarmee omgewerkt tot iets dat in de lijn der verwachtingen ligt. En in het geval van een bestuurlijke rationaliteit die het principe

van risico als uitgangspunt neemt is het juist die verwachting van de toekomst die er voor moet zorgen dat die toekomst zich nooit zo voordoet als verwacht.

3. **De ‘opening’ van heden als een interventiemoment;** zodra er een causale keten uitgelijnd is en er oorzaken en gevolgen geïsoleerd zijn en met elkaar in verband zijn gebracht ontstaat er tussen die momenten in zoiets als een ultiem moment van beslissing. ‘Nu’ is het moment om die tijdslijn te onderbreken, om risicovol gedrag tijdig om te buigen tot ‘veilig’ of ‘normaal’ gedrag. De negatieve ontwikkelingen die in kaart zijn gebracht door de praktische invulling (de ‘operationalisering’) van het risicobegrip kunnen nu nog beïnvloed worden. Die selecties uit het heden en verbeeldingen van de toekomst zijn dus vooral belang voor het heden; ze werken beleidsmobiliserend. Want door een causale keten van risico in beeld te brengen – wat, nogmaals, gelijk staan aan het ‘operationaliseren’ van risico – wordt risico operationeel als objectiveringsprincipe en verschijnt er in het heden ook een risicovol ‘object’ dat bestuurd kan worden. Die ‘objecten’ zijn in dit geval mensen (risicjongeren) maar het kunnen ook dingen zijn (probleemwijken) die vanaf dat moment een veiligheidsrisico vertegenwoordigen.

Ze vormen dan tevens het object van een interventie, want risicjongeren staan letterlijk ‘tussen-in’. Ze staan tussen oorzaken en gevolgen in; ze vertonen problematische kenmerken, ze ‘scoren’ (hoger) op bepaalde factoren en maken daarmee met een zekere waarschijnlijkheid kans op een problematische toekomst - waarvan niemand overigens precies weet hoe die er uit zal zien omdat het slechts om (statistische) waarschijnlijkheden gaat. Echter, doordat het min of meer waarschijnlijk is dat die jongeren in de toekomst problematisch zullen zijn, zijn ze nu al problematisch. Het zijn *nu* veiligheidsrisico’s. En die moeten nu bestuurd moeten worden aangezien de toekomst waar ze op steunen nog afgewend kan worden.

Zo wordt het heden geprepareerd als een moment van bestuurlijke actie. Door die tijdsframes in elkaar te schuiven verschijnt er een ‘nu’ (of liever: een sociaal legitieme definitie van hoe we er ‘nu’ voor staan, van een zijnsgesteldheid) en kan er een ‘object’ van interventie gefixeerd worden. Dat ‘object’ wordt als het ware bij elkaar verzameld (geassembleerd) door causaliteit observeerbaar te maken. ‘Risicjongere’ is dus, zoals aan het eind van dit hoofdstuk zal blijken, een samengestelde realiteit, een knooppunt van risicofactoren die feitelijk de resultante is van het in stukjes knippen van de tijd. Kortom: risico wordt observeerbaar gemaakt door de tijd te ‘framen’. En al die ‘frames’ samen zijn de eerste stap in het definiëren van een soort lokale ontologie, een definitie van een huidige staat-van-zijn, die de basis vormt voor de uitoefening van bestuurlijke macht.

Om de tijd zo te ‘framen’ dat ze denkbaar wordt als een lineair pad of als een lijn wordt er in stedelijk beleid ten eerste gebruik gemaakt van verhalen. Die verhalen structureren de tijd door een ‘voor’ (oorzaken, risicofactoren) en een ‘na’ (gevolgen, toekomst) te isoleren en met elkaar in verband te brengen. Verhalen - in navolging van Roland Barthes zal ik spreken van discursieve ‘figuren’ (vgl. Barthes, 2002) – vormen of ‘framen’ de tijd zo dat risico observeerbaar wordt. Elk van die ‘figuren’ draagt bij aan een praktische invulling van het risicobegrip (ze zeggen iets over wat risico *is*, over waar het toe leidt of waar het mee begint,

hoe het zich toont etc.) en daarmee aan het fixeren van een tijdslijn - of andersom. Dat doen ze door het bestaan van causale ketens van risico in de tijd geloofwaardig te maken. Ze maken risico observeerbaar door het proces van de werkelijkheid zo te stollen dat oorzaken, gevolgen, (negatieve) ontwikkelingen en ‘tekens’ daarvan, aanwijsbaar worden.

Om te laten zien hoe verhalen precies ‘temporaliseren’ wil ik hier eerst gebruik van het werk van Paul Ricoeur. Zijn inzichten over het belang van verhalen voor het ‘framen’ van tijd pas ik toe op stedelijk beleid door de belangrijkste discursieve ‘figuren’ te isoleren die het bestaan van causale ketens van risico in de tijd geloofwaardig maken. Daarna zal ik de aandacht verschuiven van discoursen naar praktijken. In stedelijk beleid wordt er namelijk ook actiever, of wellicht zelfs ‘fysieker’ met tijd gewerkt; in toenemende mate wordt er gebruik gemaakt van zogenaamde elektronische volgsystemen om de tijd selectief op te slaan en paraat te houden.

Over hoe verhalen gebeurtenissen organiseren; risico als ‘plot’.

Volgens Ricoeur is tijd slechts denkbaar als ‘vertelde tijd’ (Ricoeur, 1984). Zonder de verhalen die een bepaalde structuur geven aan de tijd door gebeurtenissen te identificeren en in een (temporele) verhouding tot elkaar te plaatsen door ze op te nemen in een ‘plot’ is er geen tijdsverloop, maar alleen de gelijktijdigheid en ondeelbaarheid van het Zijn zoals Merleau-Ponty dat beschrijft in zijn ‘fenomenologie van de waarneming’ (Merleau-Ponty, 2005; 476 – 482). Dan is er geen observeerder die - aan de hand van een ‘vorm’ van observatie, bijvoorbeeld in het geval van risico het onderscheid tussen voor en na, met het heden als de blinde vlek (als eenheid van verschil) van die observatie - een verloop in de tijd ziet gebeuren, geen synthetiserende instantie die dat pure gebeuren opdeelt in van elkaar onderscheiden momenten die elkaar steeds in beweging zetten en voortstuwen.

Ricoeurs centrale stelling in ‘Time and Narrative’ is dan ook dat tijd pas ‘menselijk’ wordt ‘voor zover het gearticuleerd wordt middels een narratieve modus’, en omgekeerd, dat narratief ‘haar volle betekenis krijgt wanneer het de voorwaarde wordt van de temporele ervaring’ (Ricoeur, 1984; 52). Wat Ricoeur voorstelt kan omschreven worden als een narratieve fenomenologie van tijd; de tijd verschijnt volgens hem pas logisch voor het bewustzijn door toedoen van verhalen die de ‘actie’, (het gebeuren van de wereld) representeren en verwerken in een ‘plot’. Tijd is er niet, maar komt tot (bewust-)zijn door een proces dat Ricoeur zelf omschrijft als ‘emplotment’ (ibid.; 53), opgevat als de mediërende verhalende activiteit waardoor een plot gewoven wordt, de actieve ‘organisatie van gebeurtenissen’ in een samenhangend temporeel geheel. Die verhalende activiteit introduceert een tijdsas doordat het een mediërende rol vervult tussen de andere twee delen van wat Ricoeur, verwijzend naar Aristoteles concept van *mimese*, het drievoudige mimetische proces noemt – bestaande uit respectievelijk ‘mimese1’, het confuse ‘voorbegrip’ van het praktische veld of de wereld van actie dat voorafgaat aan het verhaal, en ‘mimese3’, de ‘refiguratie’ van dat praktische veld door dat verhalen. Die drievoudige *mimese* is op te vatten als de actieve nabootsing van dat wat er gebeurt, de representatie van ‘actie’ in de wereld. In dat proces ligt de nadruk voor Ricoeur op ‘mimese2’, op de verhalende activiteit die de gebeurtenissen organiseert in het temporele ‘frame’ van een ‘plot’, op ‘emplotment’.

Het 'plot' van een narratief is het product van dat 'samengrijpen' ('grasping together') en het 'integreren' van een diffuse, ongeordende massa aan gebeurtenissen in een geheel, in een compleet verhaal met een begin en een einde. Wat Ricoeur 'emplotment' noemt is dus een synthetiserende operatie en, net als Aristoteles' *muthos* waar hij zich op baseert, een act van 'configuratie'; heterogene elementen (gebeurtenissen) worden daarbij samengebald, bijeen getrokken en in een temporele verhouding tot elkaar geplaatst in een geordend narratief geheel (het 'plot'). Het verhaal vertijdelijkt of temporaliseert; tijd wordt 'geframed' door die gebeurtenissen op te nemen in een geheel dat zich ontvouwt in de tijd. Daarom spreekt Ricoeur van 'emplotment' en niet alleen over 'plot'; door dat *verhalen* of vertellen ontvouwt zich een 'plot'. Zo maakt de verhalende activiteit tijd toegankelijk. Door een beeld van de tijd op te stellen door een bepaald verloop van de tijd te 'vertellen' ontstaat die 'operationele fictie' van een ontwikkeling in de tijd. Tijd wordt kortom denkbaar, want observeerbaar door de organiserende functie die van het verhaal uitgaat.

De discursieve 'framing' van tijd in stedelijk beleid is eveneens denkbaar als een vorm van 'emplotment', zo wil ik hier betogen. Via verschillende verhalen ontvouwt risico zich als een 'plot'; ze bepalen de setting, de personages worden aangewezen, hun omstandigheden bepaald, hun 'handelingen' geïnterpreteerd, de verhaallijnen (de *tijdslijnen*) worden vastgelegd. Gebeurtenissen worden geïsoleerd en zo georganiseerd dat er een causale keten van risico zichtbaar wordt. De *clue* van het verhaal is uiteindelijk natuurlijk dat er inderdaad veiligheidsrisico's zijn, in de gedaante van de jeugd – bij uitstek de categorie waarin risico zich manifesteert, omdat er nog ontwikkeling in zit én omdat er rek in zit, wat betekend dat potentieel problematisch gedrag nog 'tijdig' omgebogen kan worden - en dat er zo snel mogelijk gehandeld moet worden om potentiële, ongewenste toekomsten te voorkomen. Al die verhalen waar het risicobegrip uit opgemaakt is – ze vormen er de matrix van - reduceren complexiteit doordat ze het virtuele kluwen van tijd opdelen en indelen in discrete elementen en die vervolgens weer zo aan elkaar lijmen en omsmeden tot er een overzichtelijk, betekenisvol, temporeel geordend geheel (het 'plot' van risico) ontstaat.

De figuren van het discours.

Ik begin met de 'figuren' die de setting bepalen. De focus ligt daarbij op het begin van de causale keten. Het gaat over de oorzaken die een risicovolle ontwikkeling in gang zetten. Wat is het precies dat van een jongere een risicojongere maakt? Wat gaat er mis, en waar gaat het mis? Wat is risico eigenlijk? En hoe verhouden die risicofactoren zich tot elkaar? Uit de antwoorden op die vragen doemt een bepaald 'antropologisch' en statistisch profiel op. Die profielen worden in stedelijk beleid geproblematiseerd, omdat ze zouden leiden tot een bepaalde toekomst. Hoe die toekomst precies wordt voorgesteld in stedelijk beleid, beschrijf ik in het tweede deel. Ik betoog daarin dat die toekomst helemaal niet zo precies voorgesteld wordt of kan worden, maar dat die verbeeldingen van een problematische toekomst functioneren als 'ficties' die productief zijn voor het management van populaties in het heden. Tot slot bespreek ik de figuur 'overlast' die betrekking heeft op de zichtbaarheid van risico in het heden. Ik theoretiseer 'overlast' als een lege betekenaar die de lege plekken in het risicodiscours opvult en zo beleidsinterventies in het heden legitimeert.

Cultuur

Cultuur wordt in stedelijk beleid beschouwd als de meest fundamentele risicofactor. Alle andere risicofactoren of –indicatoren die in stedelijk beleid onderscheiden worden lijken geactiveerd of in beweging gezet te worden door de ‘integratieproblemen’ die het resultaat zouden zijn van een culturele *mismatch*. Cultuur is de oorzaak aller oorzaken, een soort eerste beweging: elk individueel probleem, of het nou op het gebied van werk, school, normen, waarden, geld, of zelfs ‘voeding’ of ‘dagbesteding’ is, wordt in verband gebracht met de problematisch geachte ‘niet-Westerse’ cultuur van Marokkanen of Antillianen die niet strookt met de ‘dominante’ Nederlandse cultuur. Dit ‘integratiediscours’ over de onverzoenbaarheid van verschillende culturen structureert de tijd door cultuur te *essentialiseren* en het aan te wijzen als de problematische oorsprong van een opeenhoping van verschillende soorten risico’s.

De case

Om te analyseren hoe cultuur precies aan het begin wordt geplaatst van een risicovolle ontwikkeling analyseer ik het Rotterdamse actieprogramma voor de ‘aanpak risicogroepen van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst’, dat geënt is op het landelijke programma ‘Voorkomen Criminele Loopbaan Allochtone Jongeren’ en ook een landelijke variant kent. In dat programma wordt van alle documenten het meest expliciet gemaakt dat er een causale verband zou bestaan tussen cultuur en risico. Al meteen in de titel van het programma wordt duidelijk gemaakt dat het volgens de gemeente Rotterdam niet gaat om risicojongeren die toevallig Marokkaanse of Antilliaanse ouders hebben, maar om *risicogroepen* van Marokkaanse of Antilliaanse afkomst. Wat dus geproblematiseerd wordt zijn hele culturele groepen, niet alleen individuele gevallen. Het probleem met die groepen bestaat uit een ‘oververtegenwoordiging op het gebied van criminaliteit en overlast, schoolverlaten en werkloosheid’. Ze vormen een statistische anomalie. Deze problemen worden, ondanks het feit dat er later in het rapport regelmatig wordt gemeld dat het ‘grotendeels goed gaat met de Rotterdamse Antillianen en Marokkanen’ en dat het slechts om een kleine groep zou gaan, door de gemeente beschouwd als een ‘groot maatschappelijk vraagstuk’. Hoe kan het nou dat die groepen zo afwijken van het gemiddelde?

De probleemanalyse van het actieprogramma - die er, zonder verdere uitleg, op gericht is om de problemen te verklaren ‘vanuit de culturele invalshoek van Antillianen en Marokkanen’, wat al een teken is dat er verondersteld wordt dat die problemen direct voortkomen uit culturele kenmerken – opent met de volgende ‘beschrijving’ van het probleem:

‘Grotendeels gaat het goed met de Rotterdamse Antillianen en Marokkanen, maar een deel heeft en geeft problemen. Daarin onderscheiden ze zich deels ook ten opzichte van andere groepen in Rotterdam. De sociale en economische achterstand die men veelal heeft, leidt er toe dat aansluiting bij en integratie in de Nederlandse samenleving moeilijker tot stand komt. De problematiek van Antillianen en

Marokkanen komt tot uitdrukking op een aantal terreinen: criminaliteit, schoolverlaten en werkloosheid.'

Het eerste dat opvalt in deze passage is dat er direct al een tijdslijn in het leven geroepen wordt, maar die is anders van richting dan verwacht. Eerst zouden er namelijk 'sociale en economische achterstanden' zijn en die leiden vervolgens pas tot een gebrekkige 'aansluiting bij en integratie in de Nederlandse samenleving'. Dat het echter toch niet die sociale en economische achterstanden zijn die primair zijn en daarom het meest problematisch, maar de gebrekkige integratie van Antillianen en Marokkanen blijkt uit de eerste zinnen van de 'visie' die in het programma geformuleerd wordt:

'Antilliaanse en Marokkaanse Rotterdammers moeten aansluiting vinden bij de samenleving, meedoen in Rotterdam en zelfredzaam zijn.'

Bovendien worden die sociale en economische achterstanden verderop, in de probleemanalyse, juist uitgelegd als het resultaat van verschillende culturele kenmerken, wanneer er in kleine stukjes van ongeveer tien regels een soort cultureel profiel van zowel de Marokkaanse als de Antilliaanse doelgroep wordt gepresenteerd. Die profielschetsen vormen de kern van het hele betoog. Daarin wordt duidelijk waar de wortels van de problematiek echt worden gezocht. Niet in de 'samenleving' zelf, maar ergens op de grens of net daarbuiten waar andere, problematische culturele groepen zich op zouden houden. En de leden van die groepen veroorzaken problemen en vormen een veiligheidsrisico, zo is het idee, *vanwege hun cultuur* die in zichzelf problematisch is omdat ze niet aansluit bij de heersende cultuur en moraal van de Nederlandse 'samenleving'. Antillianen en Marokkanen zijn niet goed 'geïntegreerd', ze doen niet goed mee. Dat idee is wijdverbreid in (grootstedelijk) veiligheidsbeleid, en vindt haar weerslag duidelijk ook in dit actieprogramma, zoals in het volgende 'profiel' dat is opgesteld voor de Antilliaanse doelgroep:

'Antillianen zijn sterk gericht op materiële rijkdom en uiterlijk vertoon. Dit geeft status en aanzien. Vanwege een te dure levensstijl komen (hoge) schulden veelvuldig voor. De verleiding van (snel en veel) geld in de (drugs)criminaliteit ligt op de loer. Daarbij is de Antilliaanse gemeenschap een machocultuur met respect als belangrijk element. Jongens dragen een wapen op zak en zien het als normaal en geoorloofd om dit te gebruiken in reactie op beledigingen of als zij zich aangevallen voelen. Het aandeel eenouderhuishoudens onder Antillianen is veel groter dan gemiddeld. Meer dan een kwart van de Antilliaanse huishoudens is een eenouderhuishouden. Bovendien worden Antilliaanse vrouwen (vergeleken met andere groepen) vaak op (zeer) jonge leeftijd moeder (tiernermoeders). Vaders zijn vaak afwezig in de opvoeding en zij hebben een marginale rol in het gezinssysteem en in de opvoeding. Het ontbreken van een positief mannelijk rolmodel kan risico opleveren voor vooral de zonen (bijv. criminaliteit). Daarnaast kan de grote armoedeproblematiek en de slechte sociaal-economische uitgangspositie het gezin onder druk zetten. Bovendien ontbreekt het vaak aan een sociaal netwerk waar de alleenstaande (tiener)moeder op kan terugvallen.'

Voor Marokkanen is eenzelfde profiel opgesteld, maar ik analyseer hier – voor de paragraaf over ‘cultuur’ - enkel het Antilliaanse profiel. Want ook al verschilt dat Marokkaanse profiel inhoudelijk, de formele structuur van het argumentatieschema dat daarin gehanteerd wordt is wel hetzelfde. Dat schema wordt als volgt gedacht: Antilliaanse jongeren (of Marokkaanse dus) worden als problematisch gezien en dat wordt onderbouwt met statistieken. Die problematiek hebben ze aan zichzelf te danken en daar is geen enkele rechtvaardiging voor (‘het hebben van problemen mag geen reden zijn voor het vertonen van overlastgevend of crimineel gedrag’) behalve dan dat hun gedrag ook aan iets te wijten is dat hen als individu overstijgt, namelijk aan hun cultuur. Die cultuur wordt voorgesteld als een solide geheel van een beperkt aantal kenmerken die normaal zouden zijn voor die cultuur, maar die niet passen in of bij ‘de Nederlandse samenleving’ – binnen de Nederlandse context zijn ze abnormaal - en daarom leiden tot problemen. Dat fundamentele culturele risico straalt uit naar andere sociale ‘sferen’, domeinen en relaties. Het leidt tot sociale problemen, economische problemen, gezondheidsproblemen en veiligheidsproblemen. Het heeft effect op de schoolprestaties en de schoolloopbaan van de jongere, het heeft effect op het gezin waarin de jongere opgroeit, het leidt tot een negatief imago bij werkgevers, het stuurt de gedragingen en de attitude van de jongere zelf. Die effecten verworden vervolgens tot de mogelijksvoorwaarden van de ontwikkeling van Marokkaanse of Antilliaanse jongere. Zo lijkt het op een vicieuze cirkel. In plaats van als een causale keten wordt de ontwikkeling van de risicjongere voorgesteld als een causale *loop*; culturele problemen leiden tot economische problemen die weer tot sociale problemen leiden die tot economische problemen leiden, die culturele problemen in de hand werken....etc. In dit hoofdstuk wil ik die *loop*, die knoop uiteen-leggen door de rol van cultuur daarin te belichten. Cultuur ordent die verknoping en houdt alle andere thema’s of ‘figuren’ in de causale keten van risico bij elkaar.

De ‘architectuur’ van de analyse

In de volgende paragrafen wil ik aan langs drie verschillende lijnen analyseren hoe de problematische ‘cultuur’ van Antillianen en Marokkanen aan het begin van een causale keten van risico geplaatst wordt. Op de eerste plaats is daar een ideologisch gekleurde representatie van die culturele Ander voor nodig. Alleen door die cultuur selectief vast te leggen op een beperkt aantal kenmerken kan ze geïsoleerd worden als een risicofactor. Daarna zoom ik in op de sfeer waar de culturele problematiek zich het meest laat gelden; het gezin. Zowel het Antilliaanse als Marokkaanse ‘gezinssysteem’ wordt geproblematiseerd, omdat het door cultureel bepaalde factoren gemankeerd zou zijn; geen gelukzalige, oedipale driehoek van vader-moeder-kind, maar een slecht uitgebalanceerde ‘matrifocale’ relatie waarin de vader ontbreekt. Dat gebrek is cultureel (‘traditioneel’) bepaald want zo is het nou eenmaal in die culturen, zo lees ik – onder meer – in het WODC-rapport, maar het wordt wel als een groot probleem ervaren omdat het een stortvloed aan problemen in de hand zou werken; de economische problematiek van eenoudergezinnen, de psychische problematiek van jongens zonder vader, de sociale problematiek van geïsoleerde tienermoeders, de veiligheidsproblematiek van jongeren die op straat zwerven zonder toezicht omdat hun moeder de druk van het alleen opvoeden niet aankan, de culturele problematiek van jongens die thuis andere normen en waarden ervaren dan buitenshuis. Het gezin is in stedelijk beleid

dus nog steeds, of misschien opnieuw de geprivilegieerde *locus* van bestuur. Daar gaat het, door culturele factoren, verkeerd met de risicjongere maar tegelijkertijd is het juist ook de plek waar genormaliseerd kan worden, omdat via gezinscoaching en andere vormen van ‘empowerment’ de gedragingen en attitudes van de risicjongere bijgestuurd kunnen worden via de (culturele) sfeer die zijn - al dan niet toekomstige - handelingen zou determineren. Tot slot bespreek ik een andere ‘sfeer’ waar de nadruk op wordt gelegd in het actieprogramma en dat is de gemeenschap. Om het risico dat deze jongeren representeren te managen wordt er een beroep gedaan op de ‘eigen’ gemeenschap. Die gemeenschap wordt verantwoordelijk gehouden voor hun ‘eigen’ risicjongeren. Zij moeten hun ‘eigen verantwoordelijkheid’ nemen in de strijd om veiligheid. De eigen culturele of etnische gemeenschap wordt gepresenteerd als zowel de oorzaak als de oplossing voor het probleem van de risicjongere

Het Beeld van de Ander.

In het culturele profiel dat in de probleemanalyse van het actieprogramma is opgesteld wordt de Antilliaanse cultuur direct gehypostaseerd als een ‘macho-cultuur’, waarin het allemaal draait om respect, uiterlijk vertoon, materiële rijkdom, testosteron;

‘Antillianen zijn sterk gericht op materiële rijkdom en uiterlijk vertoon. Dit geeft status en aanzien. Vanwege een te dure levensstijl komen (hoge) schulden veelvuldig voor. De verleiding van (snel en veel) geld in de (drugs)criminaliteit ligt op de loer. Daarbij is de Antilliaanse gemeenschap een machocultuur met respect als belangrijk element.’

Om cultuur aan te kunnen wijzen als het begin van een risicovolle ontwikkeling moet die cultuur eerst zelf gefixeerd worden. Ze moet selectief vastgepind worden op bepaalde eigenschappen; ‘Antillianen zijn zo en zo’. In het boek ‘The Location of Culture’ (Bhabha, 1994), waarin hij het koloniale discours ontrafelt, beschrijft Bhabha het belang van dit fixeren voor wat hij de ‘ideologische constructie’ (ibid.; 98) van de Ander noemt. Het stereotype ziet hij als de ‘voornaamste discursieve strategie’ (ibid.) om een bepaald Beeld, een ideologische representatie van de Ander tot stand te brengen en te kunnen verheffen tot waarheid. Deze verbeelding van ‘Antilliaansheid’ is zo’n stereotype. Haar effectiviteit ontleent het stereotype volgens Bhabha aan de voor haar kenmerkende eigenschap van ‘ambivalentie’. Het stereotype schommelt - net als het concept van ‘fixity’ in het algemeen - heen en weer tussen orde en wanorde. Toegepast op deze passage; aan de ene kant weten we allemaal dat Antillianen macho’s zijn – in die zin is alles ‘in orde’ - ‘het is bekend’, maar anderzijds moet het steeds ‘angstig’, zo voegt Bhabha toe, herhaald worden. Daarom moet vastgelegd worden in een profiel hoe die ander is. Door de Ander zo te *adjectiveren* (zie Barthes, 1991; 47) verstar je hem. Je zet hem op z’n plaats. Je verheft hem tot de orde van het Beeld. In meer fenomenologische termen: je machtigt jezelf om het geheel aan zijnswijzen én mogelijkheden dat de Ander ‘is’ (zijn Z/zijnshorizon – zijn potentieel), terug te brengen tot een selectieve, en bovendien ideologische gekleurde representatie van de wijze waarop de ander is - een eenzijdig Beeld; Antillianen zijn macho’s die op geld, dingen, status en het uiterlijk gericht zijn.

Binnen het ‘frame’ van het besturen via risico is dat een zeer productief beeld. Deze verbeelding van de culturele Ander ordent namelijk de tijd door cultuur te verankeren en aan te wijzen als het problematisch beginpunt van de causale keten van risico. Door een verhaal te vertellen over hoe die andere cultuur is essentie is, kunnen er lijnen in de tijd geprojecteerd worden; ‘dit leidt tot dat, dat heeft als gevolg dat...’ etc. De adjectieven (macho-zijn, gericht op respect, geld, dingen, libido) zijn dus van cruciaal belang. Elk adjectief afzonderlijk vormt het uitgangspunt van een temporele verbeelding die een zekere causale ontwikkeling van gebeurtenissen voorstelt en geloofwaardig maakt.

Zo leidt de cultureel bepaalde focus op ‘materiële rijkdom’ volgens deze tekst tot een economisch risico;

‘Antillianen zijn sterk gericht op materiële rijkdom en uiterlijk vertoon. Dit geeft status en aanzien. Vanwege een te dure levensstijl komen (hoge) schulden veelvuldig voor.’

En dat cultureel bepaalde economische risico werkt weer een veiligheidsrisico in de hand;

‘Vanwege een te dure levensstijl komen (hoge) schulden veelvuldig voor. De verleiding van (snel en veel) geld in de (drugs)criminaliteit ligt op de loer.’

Ook uit het adjectief ‘respect willen’, dat voort zou vloeien uit de op machismo gerichte volksaard van Antillianen, leidt tot een risico. Ditmaal wordt dit culturele kenmerk echter direct in verband gebracht met (on)veiligheid;

‘Daarbij is de Antilliaanse gemeenschap een machocultuur met respect als belangrijk element. Jongens dragen een wapen op zak en zien het als normaal en geoorloofd om dit te gebruiken in reactie op beledigingen of als zij zich aangevallen voelen.’

Het ongebreidelde libido van de Antilliaanse machoman en de te losse seksuele moraal van de Antilliaanse tienermeisjes leidt tot gemankeerde gezinnen:

‘Meer dan een kwart van de Antilliaanse huishoudens is een eenouderhuishouden. Bovendien worden Antilliaanse vrouwen (vergeleken met andere groepen) vaak op (zeer) jonge leeftijd moeder (tienermoeders). Vaders zijn vaak afwezig in de opvoeding en zij hebben een marginale rol in het gezinssysteem en in de opvoeding.’

En deze gemankeerde gezinsstructuur leidt tot een veiligheidsrisico voor de jongens in het gezin die het moeten stellen zonder vader;

‘Het ontbreken van een positief mannelijk rolmodel kan risico opleveren voor vooral de zonen (bijv. criminaliteit).’

Ook leidt deze gezinsstructuur tot ‘sociaal-economische’ problemen;

‘Daarnaast kan de grote armoedeproblematiek en de slechte sociaal-economische uitgangshouding het gezin onder druk zetten. Bovendien ontbreekt het vaak aan een sociaal netwerk waar de alleenstaande (tiener)moeder op kan terugvallen.’

Je zou deze lijnen in de tijd uit kunnen tekenen of volledig uit kunnen schrijven – dat schema vind u aan het eind van dit hoofdstuk. De structuur van het verhaal is echter steeds hetzelfde; omdat de Antilliaanse cultuur ‘zo en zo’ is (de adjectieven) gebeuren dingen op een bepaalde manier en doen Antillianen dingen op een bepaalde wijze. Bijvoorbeeld: Antillianen zijn macho’s, en daarom willen ze respect. Dat leidt er toe dat ze gericht zijn op uiterlijk vertoon en materiële rijkdom. Daarom geven ze vaak (te)veel geld uit. Maar omdat ze dat niet hebben, krijgen ze met schulden te maken. Vervolgens is de verleiding groot om via het criminele circuit op snelle wijze aan veel geld te komen. Ik zie dit soort ‘vertellingen’ over een causaal tijdsverloop als een bestuurlijke productie van tijd. Deze verhalen maken het bestaan van causale ketens van risico in de tijd geloofwaardig, doordat ze een diffuse, heterogene verzameling van gebeurtenissen samengrijpen en in een temporele verhouding tot elkaar plaatsen. Ze ordenen de tijd zo dat daarin een causale opeenvolging zichtbaar wordt; ‘dit leidt tot dat, wat weer tot dat leidt, en daarom doen ze dit...’. Die eerste bepaling van hoe Antillianen zijn – hoe hun cultuur is - maakt het mogelijk om gebeurtenissen op een ogenschijnlijke logische wijze aan elkaar te rijgen tot een temporeel geordend geheel (een ‘plot’) waardoor het mogelijk wordt de Antilliaanse cultuur in direct verband te brengen met veiligheidsrisico’s. Door de werkelijkheid op te delen en vast te leggen in van elkaar onderscheiden, discrete elementen en die opnieuw te combineren wordt zo risico zichtbaar gemaakt.

Hier wordt, met andere woorden, een ‘plot’ van risico geweven middels een dynamische organisatie van gebeurtenissen (de Aristotelische *muthos*) - oftewel via een discursieve ‘framing’ van tijd. Er gebeurt van alles in het leven van de risicjongere maar hier wordt zijn handelen ingeschreven in een standaard ontwikkelingspatroon, een causaal geordende keten van risico die besloten ligt in de cultuur waar hij slechts het lichamelijke oppervlakte-effect van is. Er wordt geabstraheerd van de directe, complexe context waarbinnen het handelen van die jongere tot stand komt en zijn handelingen wordt uitsluitend geïnterpreteerd in het licht van zijn risicovolle culturele achtergrond. Socioloog Willem Schinkel vat dit dubbelspel onder de noemer ‘deïndividualiserende individualisering’. Daarmee doelt hij op een discursieve strategie waarbij handelingen van individuen die ‘geobserveerd worden als behorend tot een niet-dominante ‘cultuur’ in eerste instantie geïndividualiseerd’ (Schinkel, 2007; 481) worden. Die handelingen worden ‘losgeweekt’ van een context, en toegeschreven aan ‘bepaald en bepaalbaar individu’. Maar vervolgens worden die handeling gedeïndividualiseerd. Schinkel noemt dat een ‘verstrooid moment’ waarbij een handeling ‘uitgesmeerd wordt over een sociaal aggregaat als een ‘etnische groep’, op grond van het idee dat de in eerste instantie geïndividualiseerde handeling eigenlijk het effect van een bepaalde ‘cultuur’ is’ (ibid.). Die jongere handelt op een problematische manier en daar wordt hij ook zelf verantwoordelijk voor gehouden - ‘het hebben van problemen mag geen reden zijn voor het vertonen van overlastgevend of crimineel gedrag’, stelt men ergens in het actieprogramma – maar eigenlijk is zijn handelen cultureel bepaald.

En die cultuur is, zoals die vertellingen over hoe het ‘plot’ van risico zich in de regel ont-wikkeld bij Antillianen aan moeten tonen, inherent problematisch volgens de gemeente Rotterdam. Ze bezit bepaalde kenmerken die ontwikkelingen in gang zetten die als vanzelf uitmonden in sociale, psychische, culturele en economische problematiek die de opmaat vormen voor veiligheidsrisico’s. In de volgende paragraaf wil ik de voornaamste sfeer belichten waar die problematische culturele disposities in hoofd van de risicojongere worden geprent en dat is het gezin. Zowel het Marokkaanse als het Antilliaanse ‘gezinssysteem’ worden geproblematiseerd als een broedplaats van veiligheidsrisico’s. Men ziet die gezinssystemen als cultureel bepaalde, slecht uitgebalanceerde ‘matrifocale’ structuren die de oorzaak zijn van een risicovolle ontwikkeling van het kind.

Het problematische gezinssysteem van Marokkanen en Antillianen.

Ook de ‘matrifocale’ gezinsstructuur die kenmerkend zou zijn de Antilliaanse cultuur wordt geproblematiseerd als een bron van risico’s. Opnieuw speelt een *essentialisering* van ‘de’ Antilliaanse cultuur hier een rol. Waar er in het Rotterdamse actieprogramma een toespeling gemaakt wordt op deze karakterisering, in de volgende bewoordingen;

‘Het aandeel eenouderhuishoudens onder Antillianen is veel groter dan gemiddeld. Meer dan een kwart van de Antilliaanse huishoudens is een eenouderhuishouden. Bovendien worden Antilliaanse vrouwen (vergeleken met andere groepen) vaak op (zeer) jonge leeftijd moeder (tiernmoeders). Vaders zijn vaak afwezig in de opvoeding en zij hebben een marginale rol in het gezinssysteem en in de opvoeding.’

daar wordt die gezinsstructuur in het rapport ‘criminaliteit, leeftijd en etniciteit’ van het WODC, het wetenschappelijk onderzoekscentrum van het ministerie van justitie en veiligheid, wel expliciet benoemd, onderzocht en ook geproblematiseerd wanneer het wordt aangewezen als een mogelijke ‘culturele verklaring’ voor ‘de neiging een tot het vertonen van delinquent gedrag’ (ibid.; 69). In het ‘profiel’ uit het Rotterdamse actieprogramma wordt die eerste toespeling op de Antilliaanse cultuur als een ‘matrifocale’ gevolgd door de volgende opmerkingen;

‘Het ontbreken van een positief mannelijk rolmodel kan risico opleveren voor vooral de zonen (bijv. criminaliteit). Daarnaast kan de grote armoedeproblematiek en de slechte sociaal-economische uitgangspositie het gezin onder druk zetten. Bovendien ontbreekt het vaak aan een sociaal netwerk waar de alleenstaande (tiener)moeder op kan terugvallen.’

Dit zijn allemaal oorzaken die zouden ontspringen uit de wijze waarop het Antilliaanse gezin ‘van culture’ georganiseerd is. Opnieuw wordt de tijd hier zo gefixeerd dat er een causale opeenvolging van gebeurtenissen geloofwaardig wordt, en opnieuw ligt daar een essentialisering van de Antilliaanse cultuur aan ten grondslag. Het testosteron en het ongebreidelde libido van de Antilliaanse machoman werkt gespleten gezinnen in de hand.

Doordat de Antilliaanse cultuur een machocultuur is, is het ook een matrifocale cultuur want die mannen gaan van vrouw tot vrouw en zijn niet aanwezig bij de opvoeding. Dat is echter problematisch want het leidt tot psychische problematiek (van Antilliaanse jongens die het ontbreekt aan een mannelijk rolmodel en daarom gek gaan doen), tot economische problematiek (van eenoudergezinnen), en sociale problematiek (van geïsoleerde tienermoeders). Kortom: de manier waarop het zogenaamd typisch Antilliaanse gezinssysteem in elkaar zit, volgens zowel de gemeente als het ‘wetenschappelijk’ (!) onderzoekscentrum van de rijksoverheid, is risicovol.

In dezelfde tekst wordt ook ‘het’ Marokkaanse gezin bekritiseerd:

‘De interactie tussen ouder en kind in de Marokkaanse multiprobleem gezinnen verloopt moeizaam. Er is een gebrek aan toezicht door de ouders en er zijn te weinig duidelijke regels. Ook is sprake van een te strenge manier van disciplineren en frequent gebruik van straffen. Daarnaast is betrokkenheid van vaders bij de opvoeding gering en zijn zij in sommige gevallen als opvoeder geheel afwezig. Dit in tegenstelling tot moeders die de spil van het gezin zijn. Moeders beschermen vaak kinderen tegen hun vader en ondermijnen hiermee diens gezag. Marokkaanse jongeren moeten vaak zonder substantiële steun van hun ouders hun weg in de Nederlandse samenleving zien te vinden.’

In de landelijke variant van hetzelfde actieprogramma wordt die kritiek herhaald, maar nu wordt het ‘culturistische’ thema van de onverzoenbaarheid van de Marokkaanse manier van opvoeden en wat de Nederlandse samenleving ‘als regel verlangt’ sterker aangezet;

‘2.1 De opvoeding faalt

Veel Marokkaans-Nederlandse ouders voeden hun kinderen op tussen twee culturen. In de Marokkaanse cultuur ligt de nadruk op conformiteit en gehoorzamen, in de Nederlandse cultuur op het bevorderen van zelfstandigheid. Een autoritaire opvoedstijl sluit niet aan bij wat de Nederlandse maatschappij van kinderen en ouders als regel verlangt. Bovendien worden vaders weinig bij de opvoeding betrokken en zijn zij in sommige Marokkaans-Nederlandse gezinnen als opvoeder zelfs geheel afwezig. Ook stijgt het aantal alleenstaande Marokkaans-Nederlandse moeders. Veel van hen zijn niet goed ingeburgerd en verkeren in een maatschappelijk isolement. Ze staan er teveel alleen voor, draaglast en draagkracht zijn niet in evenwicht.’

De kop van deze passage laat weinig aan de verbeelding over: ‘de opvoeding faalt’. Marokkaanse ouders voeden hun kinderen niet goed op, zo is het idee. Het beeld dat in deze twee passages geschetst wordt van het Marokkaanse gezin lijkt veel op Antilliaanse profiel; de moeder wordt gekarakteriseerd als ‘de spil’ van het gezin, en de vader is afwezig of juist te duidelijk aanwezig door zeer vaak en streng te straffen. Daarnaast moet de Marokkaanse jongere zonder de steun van zijn ouders zijn weg vinden in de Nederlandse samenleving. Het probleem wordt hier gezocht in een soort dubbelleven dat de ‘tweede generatie’ Marokkaanse jongen zou leiden. Thuis leeft hij nog in Marokko, en daarbuiten moet hij zich aanpassen aan de normen en waarden van ‘de Nederlandse samenleving’ – dat is overigens niet mijn

formulering, ik parafraseer hier een stelling uit het WODC-rapport ‘criminaliteit, leeftijd, etniciteit. De opvoedproblemen worden dus gezocht in een dubbel ‘integratieprobleem’, dat van de ouders, en vooral de moeder enerzijds én van de risicojongere zelf anderzijds want ook die moet zijn weg in de Nederlandse samenleving blijikbaar nog vinden.

Hoewel de aard van de problematiek wel verschilt geldt voor beiden ‘risicogroepen’ dat ze hun kinderen niet goed op voeden, zo wordt in het actieprogramma gesteld. En dat komt door de cultureel bepaalde manier waarop die gezinnen gestructureerd zijn. Zowel het Antilliaanse als het Marokkaanse gezins‘stelsel’ komt niet overeen met het standaardmodel van de oedipale driehoek van vader-moeder-kind. Het is een gecasteerd systeem; de vader schittert door afwezigheid. Er heerst Wet-teloosheid. Dat fundamentele gebrek wordt opgevat als de oeroorzaak van vrijwel alle sociale problematiek die wordt toegeschreven aan de Marokkaanse en Antilliaanse ‘doelgroepen’ waar men zich in Rotterdam speciaal op focust.

Het gezin als een cruciale locus van bestuur

Om het risico van Antilliaanse en Marokkaanse jongeren te managen zet de gemeente Rotterdam daarom in op het ‘versterken’ en ‘herstellen’ van het gezinssysteem van beide groepen;

‘Voor de vermindering van de problemen van Antillianen, is het versterken van het gezinssysteem een vereiste. Daarom wordt in het programma de rol van de vrouw en hun kinderen benadrukt.’

‘Het centraal stellen van Marokkaanse ouders als dé opvoeder is van belang voor het herstellen en versterken van het gezinssysteem.’

Uit deze formulering blijkt nogmaals dat de gemeente Rotterdam van mening is dat gezinssysteem van deze groepen niet deugt; het moet ‘versterkt’ of zelfs ‘hersteld’ worden. Deze ouders worden niet in staat geacht zelf hun kinderen goed te besturen en daarom moeten ze zo aangestuurd worden dat ze hun kinderen wel goed op kunnen voeden. Daarvoor maakt de gemeente Rotterdam gebruik van zogenaamde ‘gezinscoaches’ en wordt er ingezet op ‘het emanciperen’ en ‘empoweren’ van de Marokkaanse moeders;

‘Daarom wordt vanuit het programma door de GGD ingezet op extra gezinscoaches. Ook hier geldt wederom dat dit een extra aanbod is dat zich specifiek richt op de problematiek waar veel Marokkaanse ouders/gezinnen mee kampen, zoals opvoedingsproblemen en opeenvolgend crimineel gedrag (van broer naar broertje). Daarnaast ligt de focus op het emanciperen en empoweren van Marokkaanse moeders en het versterken van hun rol binnen en buiten het gezin. De begeleiding is niet vrijblijvend, als het moet wordt drang en dwang toegepast. Nieuw is dat de gezinnen twaalf maanden intensief worden begeleid en de caseload van de coach laag blijft (vijf gezinnen). Via het programma ‘Ouders van tegendraadse jeugd’ wordt ouders, van wie de kinderen in aanraking zijn gekomen met de politie, specifieke opvoedingsondersteuning geboden.’

Om risico te managen moet een gedragsverandering teweeg gebracht worden. Niet alleen van de Marokkaanse jongeren, maar ook van hun ouders. De gezinscoaches zijn ervoor om die gedragsverandering te begeleiden. Die moeten de Marokkaanse ouders aansturen om hun kinderen juist op te voeden. Daar wordt nog bij vermeldt dat die begeleiding niet vrijblijvend is, maar dat er ‘als het moet’ drang en dwang wordt toegepast. Wat daarmee gepropageerd wordt is een vergaande vorm van governmentality waarbij het besturen en ombuigen van gedragingen centraal staat. Via de ouders, via het gezin of het gezinssysteem wordt getracht het risico van de risicojongeren in bedwang te houden en andere richting in te duwen. De praktijken van de gezinscoaches en het programma ‘Ouders van tegendraadse jeugd’ laten zien hoezeer de privésfeer van het gezin het object van bestuur wordt om die andere, nog intiemere ‘sfeer’ (het hoofd, het ‘koppie’ van de risicojongere) te beïnvloeden. Het gaat weliswaar om zorg, om ‘hulpverlening’ (‘opvoedondersteuning’) maar die zorg wordt wel voortdurend gekoppeld aan veiligheidsbevordering en risicobestrijding, zoals op te maken valt uit de eerste regels van een informerende stukje over dat programma ‘ouders van tegendraadse kinderen:

‘Het is wetenschappelijk aangetoond dat ouders een belangrijke rol spelen in het tegengaan van jeugdcriminaliteit en het voorkomen van recidive. Het is dus zinvol om ouders bij de aanpak van het probleem te betrekken en te steunen. De kracht van het programma OUDERS van tegendraadse jeugd is dat de beroepskracht naast de ouder gaat staan. Vanuit het perspectief van de ouder bekijken ze gezamenlijk wat nodig is om de opvoeding te versterken.’

Het gezin is dus niet zomaar een privésfeer, zoals Jacques Donzelot in ‘The Policing of Families’ (Donzelot, 1979) al aantoonde, maar binnen hedendaagse governmentality ook een cruciale *locus* van bestuur. Volgens Foucault kwam de kunst van het besturen echter pas tot volle wasdom toen het vraagstuk van de ‘populatie’ die van het huishouden (de *oikonomia*) naar de achtergrond verdrong (Foucault, 2007; 140). Toch wil dat niet zeggen dat die ‘economie’ van het gezin nu niet meer belangrijk is voor het rationele bestuur van populaties. Voor een goed begrip van het belang van bovengenoemde bestuurlijke interventies in de gezinssfeer voor het besturen van populaties is het thema van ‘the conduct of conduct’ (Gordon, 1991; 2, vgl. Foucault, 2007; 257) zoals dat in de zogenaamde *governmentality studies* is ontwikkeld juist cruciaal. Het gaat daarbij volgens Gordon om een ‘vorm van activiteit die gericht is op het vormen, leiden of beïnvloeden van het gedrag van een persoon of van personen’ (ibid.). Ik stel hier voor om ‘the conduct of conduct’ te vertalen als het aansturen of (zelf)bestuur. Het interessante is namelijk dat het gedrag van de risicojongere niet alleen direct via hemzelf – via de zogenaamde ‘persoonsgerichte aanpak’ – maar ook, en misschien nog wel vaker, via het gezin wordt aangestuurd. Want het probleem met die risicojongere is dat hij geen rationele, berenbare vrij handelende *homo economicus* is maar het hyperemotionele effect van culturele, en in het verlengde daarvan, fysisch-chemische processen. Zijn gedrag is als het ware niet van hemzelf maar komt voor uit een culturele problematiek die hem overstijgt en voornamelijk tot uiting komt in het gezinssysteem, zoals naar voren komt in de problematisering van de matrifocale gezinsstructuur van Marokkanen

en Antillianen. Daarom wordt het gezin gebruikt als het aangrijpingspunt voor bestuur. Daar kan zijn gedrag worden bijgestuurd door zijn ‘verantwoordelijken’ (zijn ouders) zo aan te sturen dat ze hun kind wel aan kunnen sturen om zichzelf te besturen. Dat klinkt omslachtig, maar het laat zien dat het hier gaat om een hele geraffineerde vorm van macht gaat die niet opereert op basis van repressie en ‘nee-zeggen’, maar normaliseert door in te spelen op de mogelijkhedenvoorwaarden waaronder individuen zichzelf vorm geven.

Wat zich hier in Rotterdam ontvouwt is een politieke economie van het gezin die cruciaal is voor het besturen via risico. De ouders worden ‘geresponsabiliseerd’ (Van Houdt, Schinkel, 2010; 709) en tot een partij gemaakt in het management van het risico dat hun eigen kind representeert. Ze worden een partner in het ‘pact’ van de veiligheid (Foucault, 2007; 373). Zo kan via het gezin genormaliseerd worden; de negatieve ‘lijn der verwachtingen’ waarop de risicojongere ergens halverwege – tussen oorzaken en gevolgen in - gepositioneerd is kan afgebogen worden door de opvoeding zo aan te sturen dat hij een rationeel subject wordt. Daarmee wordt overigens tegelijkertijd de norm gesteld voor wat normaal is op het gebied van het gezin. Het klassieke kerngezin wordt tot een universeel ideaal verheven. Niet alleen deze specifieke, risicovolle gezinnen worden genormaliseerd, maar er wordt ook een algemene norm gesteld voor hoe een normaal gezin er uit zou moeten zien (de driehoek van vader-moeder-kind) en hoe ouders hun kinderen goed op moeten voeden.

Over de gemeenschap als het probleem én de oplossing

Het motto van de aanpak als geheel is ‘grenzen stellen en perspectief bieden’. Dat is natuurlijk een holle frase, maar misschien kan ik verduidelijken wat men bedoelt met ‘perspectief bieden’ door een hele paragraaf te citeren die onder die noemer wordt behandeld:

‘Binnen dit thema richten we ons op het inzetten van rolmodellen uit de gemeenschap en het ondersteunen van eigen initiatief vanuit de gemeenschap. We willen leden van de gemeenschappen meer deelgenoot en medeverantwoordelijk maken voor de aanpak door hen aan te spreken op de eigen verantwoordelijkheid. Zij kennen immers de eigen gemeenschap en de risicojongeren beter. Overigens verliezen we hier niet uit het oog dat het verbreden van het netwerk en het wereldbeeld ook een belangrijk element is in de aanpak.’

Men wil dus perspectief bieden aan de risicojongeren door hun eigen gemeenschap bij de problematiek te betrekken (‘deelgenoot en medeverantwoordelijk maken voor de aanpak’) door ‘hen aan te spreken op de eigen verantwoordelijkheid’. In deze stelling liggen drie kenmerken van hedendaagse governmentality in Rotterdam besloten; de ‘culturistische’ (Schinkel, 2007) ondertonen van het risicodiscours, een door de overheid gepropageerde verdeling van verantwoordelijkheden op het gebied van veiligheid én een paradoxale nadruk op de gemeenschap als zowel de oorzaak als de oplossing voor de problemen van de risicojongeren.

Eerst (1) wordt het risico van deze jongeren tot een cultureel probleem gemaakt: het is een probleem van de Marokkaanse of Antilliaanse gemeenschap. Het zijn hun risicojongeren, en daarom moeten zij (‘de [culturele/etnische] gemeenschappen’) (2) ‘meer deelgenoot en

medeverantwoordelijkheid' gemaakt worden voor het veiligheidsbeleid dat zich richt op *hun* jongeren. Uit deze activeringspolitiek blijkt dat wat Foucault het 'pact van de veiligheid' (ibid.) heeft genoemd een soort samenwerkingsverband is geworden tussen verschillende partijen, in dit geval tussen de overheid en de zogenaamde 'Antilliaanse' of 'Marokkaanse gemeenschap'. Die moeten tot een belanghebbende partij gemaakt worden in de 'securisering van de samenleving' (Schuilenburg, 2009). Dat ze dat nog niet zijn, maar dat ze nog op (3) hun eigen verantwoordelijkheid moeten worden aangesproken komt omdat zij nog niet doorhebben dat zij 'de Antilliaanse gemeenschap' of de 'Marokkaanse gemeenschap' zijn en als zodanig verantwoordelijk zijn voor hun eigen problemen. Dat is een paradoxale logica; die gemeenschap bestaat reeds, maar men moet er nog wel op aangesproken worden dat ze bestaat (men moet het zich nog *realiseren*) en dat ze als collectief subject ook de verantwoordelijkheid heeft om haar eigen leden te besturen. De Britse socioloog Nikolas Rose noemt dit 'besturen via gemeenschap' (Rose, 1996; 334). Omdat zij zowel 'de eigen gemeenschap' als hun eigen risicjongeren 'beter kennen', zo staat het in het actieprogramma, moet er aangestuurd worden op zelfbestuur (vgl. Foucaults 'conduct of conduct') van deze gemeenschappen.

De 'culturistische' ondertonen van het risicodiscours

Laten we nogmaals naar de passage kijken waarin benadrukt wordt dat men probeert de 'eigen kracht' van de eigen gemeenschap te stimuleren om perspectief te kunnen bieden aan de risicjongere:

'Binnen dit thema richten we ons op het inzetten van rolmodellen uit de gemeenschap en het ondersteunen van eigen initiatief vanuit de gemeenschap. We willen leden van de gemeenschappen meer deelgenoot en medeverantwoordelijk maken voor de aanpak door hen aan te spreken op de eigen verantwoordelijkheid. Zij kennen immers de eigen gemeenschap en de risicjongeren beter.'

Voila, hieruit blijkt dat het risico van deze jongeren in essentie wordt opgevat als een Marokkaans of Antilliaans probleem, als een cultureel probleem. Het zijn immers hun 'eigen' risicjongeren die problemen veroorzaken. En het is binnen hun 'eigen' gemeenschap waar die problematiek zich ontvouwd, plaats heeft en plaats vindt. En het is *hun* 'eigen' kracht die geactiveerd moet worden. Wanneer een jongere van Marokkaanse of Antilliaanse afkomst iets doet, of wanneer men op basis van statistische methoden 'berekend' dat hij een risicjongere is dan wordt dat gezien als een probleem van de Marokkaanse of de Antilliaanse gemeenschap. Die moeten daar (mede)verantwoordelijk voor gehouden worden. Maar waarom moet een gemeenschap verantwoordelijk gehouden worden voor het gedrag van individuen?

Omdat ze zelf verantwoordelijk worden geacht voor het ontstaan van risicjongeren. En waarom zijn ze daar verantwoordelijk voor? Omdat het een gemeenschap is met een cultuur die niet spoort. Dat idee ligt al vervat in de titel van het rapport want men spreekt over Antilliaanse en Marokkaanse risicogroepen. Het ligt ook, veel nadrukkelijker, besloten in de culturele 'profielen' van de Antilliaanse en Marokkaanse doelgroep in de probleemanalyse.

Zo wordt van Antillianen gezegd dat het macho's zijn. Bovendien zijn ze oppervlakkig, gericht op geld, materiële rijkdommen en uiterlijk. Daarnaast hebben ze een te losse seksuele moraal en nemen ze te weinig verantwoordelijkheid voor hun integratie als ze naar Nederland komen. In dit soort bepalingen klinken de 'culturistische' ondertonen van het risicodiscours door. Voor socioloog Willem Schinkel verwijst culturisme naar 'een residuemantiek die opereert op basis van een argument van negatief gewaardeerde culturele incompatibiliteit en een eenzijdige attributie van de incompatibiliteit aan de cultuur van de ander' (Schinkel, 2007; 480). Vertaald naar deze *case*: die risicjongeren handelen op een manier die 'wij' niet normaal vinden. Ze doen dingen die niet aansluiten bij de Nederlandse cultuur ('incompatibiliteit'), en dat doen ze omdat ze als het ware zo geprogrammeerd zijn door de cultuur van hun gemeenschap. Daarin zijn bepaalde problematiserende kenmerken aan te wijzen die risico in de hand werken. En het is dan ook de 'schuld' en dus ook de verantwoordelijkheid ('eenzijdige attributie van de incompatibiliteit aan de cultuur van de ander') van de Marokkaanse of Antilliaanse gemeenschap als jongeren met Marokkaanse of Antilliaanse ouders - zogenaamde 'tweede generatie migrantenjongeren' - iets doen, wat vaak genoeg niets is maar dan omkleedt met woorden als 'rondhangen' of 'overlast'.

Het besturen via gemeenschap.

Blijkbaar moeten we hier met Marc Schuilenburg concluderen dat de uitvoering van politieachtige taken ('policing') in hedendaagse governmentality niet langer exclusief voorbehouden is aan de politie ('police') (Schuilenburg, 2009; 6). Die etnische of culturele gemeenschappen worden in deze tekst tot een belanghebbende partij gemaakt in het management van het risico (de jongere) dat ze zelf voortgebracht hebben. Die jongeren zijn immers risicovol, zo veronderstelt men, omdat de culturele gemeenschap waarbinnen zij gesocialiseerd zijn risicovol zijn. Maar omdat die gemeenschap de jongere het meest nabij is ('zij kennen immers de eigen gemeenschap en de risicjongeren beter') wordt de gemeenschap ook aangesproken op de verantwoordelijkheid die ze heeft om hun eigen risico te managen.

Ik wil deze nadruk op de gemeenschap en 'eigen verantwoordelijkheid' en de 'eigen daarvan, in navolging van Nikolas Rose, eerst interpreteren in het licht van een vorm van governmentality die hij 'besturen via gemeenschap' (Rose, 1996; 332) heeft genoemd. Hij omschrijft deze vorm van bestuur als een 'geheel van strategieën voor het uitvinden en instrumentalisieren van dimensies van verwantschap tussen individuen en gemeenschappen ten dienste van projecten van regulatie, hervormingen of mobilisering' (ibid.; 334). In tegenstelling tot 'sociale' rationaliteiten van bestuur die functioneerden op basis van algehele territoriale solidariteit en inclusie, opereert deze bestuursvorm op basis van een soort lokale distributie van verantwoordelijkheden tussen een persoon en 'zijn' gemeenschap. De verschuiving in de rationaliteit van bestuur waar het Rose om te doen is betekend een verschuiving van gemeenschap als de *locus* van bestuur (het sociale), naar een vorm van bestuur die gemeenschap gebruikt als middel voor de rationele dressuur van individuen. Gemeenschap is volgens Rose een middel van bestuur geworden; 'haar banden, verwantschappen, krachten en affiliaties dienen gevierd, aangemoedigd, gevoed, gevormd en

geïncorporaliseerd te worden in de hoop dat het consequenties oplevert die voor elk en iedereen wenselijk zijn' (ibid.; 335).

Dit is een nog hele algemene definitie. Ik wil aanhaken bij die ene formulering 'gemeenschap is een middel van bestuur' ('means of government') en vraag me af: hoe wordt de gemeenschap in deze beleidstekst als middel gebruikt voor het rationele bestuur van populaties? Laat ik de vraag eerst in algemene governmentality-termen beantwoorden: die gemeenschap moet zo aangestuurd worden dat ze haar eigen leden zichzelf kan laten besturen. Juist omdat de risicjongere in deze tekst, als op zoveel andere plekken, wordt geportretteerd als iemand zonder enige *agency*, als het oppervlakte-effect van een problematische culturele *set-up* kan die gemeenschap verantwoordelijk gemaakt worden voor het gebrek aan verantwoordelijkheid van de risicjongere. Die jongere kan zichzelf niet besturen als een vrij en rationeel individu omdat de structurele voorwaarden waaronder die als 'natuurlijk' opgevatte eigenschappen van het individu tot ontplooiing komen ontbreken. Die gebrekkige voorwaarden worden bijvoorbeeld toegeschreven aan het gezin, maar ook – meer algemeen – aan de culturele gemeenschap van de jongere. En daarom moet er bestuurd worden. Maar voordat een gemeenschap verantwoordelijk gehouden kan worden voor het gedrag van haar leden moet er eerst een gemeenschap zijn.

Het aansturen van de gemeenschap begint al met de constructie van de identiteit van die gemeenschap. Want men doet een beroep op 'de' Marokkaanse en Antilliaanse gemeenschap in het bestrijden van risico's, maar wie zegt dat die gemeenschappen al enige realiteit hadden voordat er een beroep op werd gedaan? De Marokkaanse of Antilliaanse gemeenschap wordt letterlijk in het leven geroepen als een vanzelfsprekend, want etnisch en cultureel homogeen blok. Pas dan kan ze verantwoordelijk gehouden voor het gebrekkige functioneren van leden – die dat pas na dat 'in-het-leven-roepen' een lid zijn van die culturele groep. Die gemeenschap bestaat dus reeds, maar men moet zich dat eerst nog realiseren. Ze moet nog geactiveerd worden en bewust gemaakt worden van haar eigen verantwoordelijkheid voor het vormen van haar eigen leden die, deels door zichzelf en deels door hun gemeenschap, te weinig verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen 'integratie' (vgl. Schinkel, Van Houdt, 2010; 17) in die exclusieve club van 'de Nederlandse samenleving' zoals moet blijken uit de problemen die ze hebben of het risico dat ze vertegenwoordigen. Daar moet beleid een rol in gaan spelen. Door de eigen verantwoordelijkheid – en daarmee (keuze)vrijheid – te besturen moet het risico dat die gemeenschappen voortbrengen beheerst worden. Zo gaat het hier, eigenlijk nog meer dan om een 'besturen via gemeenschap' om een ratio van bestuur die Schinkel en Van Houdt 'neoliberaal communitarisme' hebben genoemd (ibid., 2010). Via een bespreking van verschillende beleidsvelden laten ze zien hoe een neoliberale nadruk op keuzevrijheid, en de eigen verantwoordelijkheid daarvoor, in stedelijk beleid in toenemende mate gedacht wordt in combinatie met een communitaristische nadruk op gemeenschap die, in het ideale geval, spontaan gevormd moet worden om de *eigen verantwoordelijkheid* te nemen om de normvervaging van haar leden tegen te gaan. Verantwoordelijke burgers moeten hun eigen keuze en verantwoordelijkheid aanwenden om op te gaan in een 'constructieve gemeenschappen' om andere, ontspoorde leden van die spontaan geconstrueerde gemeenschap te managen (ibid.; 12). Dat laat zien dat het besturen via gemeenschap,

paradoxaal genoeg, gecombineerd kan worden met een ‘besturen via verantwoordelijkheid’, oftewel communitarisme met neoliberalisme (Schinkel, Van Houdt, 2010b; 701).

Zo kan het dat niet alleen de risicojongere zelf wordt geproblematiseerd, vanwege zijn gebrek aan eigen verantwoordelijkheid – ‘je moet [wel] zelf willen’, zoals het in een informatiefolder van het risicosignaleringssysteem DOSA staat – maar dat in dezelfde beweging ook een hele groep, verzameld als ‘gemeenschap’, tot het object van bestuur gemaakt wordt. Ook die gemeenschap neemt te weinig verantwoordelijkheid voor de onverantwoordelijkheid en de verkeerde keuzes van sommige van haar leden. Deze culturele gemeenschappen moeten geactiveerd worden om het veiligheidsrisico (de risicojongere) dat veroorzaakt wordt door de problematische cultuur die hen bindt met z’n allen te managen; net zoals de gemeenschap haar verantwoordelijkheid moet nemen, moet ieder lid individueel zelf ervoor kiezen om zijn eigen verantwoordelijkheid daarvoor nemen. Zo komen we uiteindelijk weer uit bij die ultieme problematische sfeer van ‘cultuur’. Die houdt het bestuurlijk universum van het stedelijk beleid waarin wordt bestuurd via risico op z’n plaats. De sferen die de problematische ‘cultuur’ van Antillianen en Marokkanen omsluit – het ‘koppie’ van de risicojongere en de kronkel die daarin zit, het van culture gemankeeerde gezin, en de onverantwoordelijke culturele gemeenschap – worden allemaal aangeraakt door dat fundamentele probleem. En daarom worden al die verbanden samen en afzonderlijk tot het object van bestuur gemaakt. Om het ‘koppie’ van de risicojongere te managen wordt ingegrepen op gezinnen en gemeenschappen. Daar kan de ‘*nobody*’ die de risicojongere is, het gebrek aan zin en verantwoordelijkheid dat hem karakteriseert en de problematiek waar hij op afstevent worden bijgestuurd door aan te sturen op zelfbestuur van en via deze sociale verbanden. Zo ligt het ‘besturen via vrijheid’ ingebed in het ‘besturen via risico’, en wellicht ook andersom. Elk lid van een gemeenschap heeft de eigen keuze om zijn eigen verantwoordelijkheid te nemen en zich te binden aan een gemeenschap om samen, in vrijheid, vorm te geven aan die leden die de verkeerde keuzes maken en ‘op het verkeerde pad’ dreigen te raken (zich ontwikkelen tot een veiligheidsrisico). Vrijheid is je eigen risico managen.

(Psychische) Gezondheid

Het risicovolle leven is een ongezond leven. Naast dat de risicojongere wordt gedacht als de problematische *locus* van een culturele mismatch, wordt hij in stedelijk beleid ook opgevat als het oppervlakte-effect van fysisch-chemische processen. Voor zover de jongere zelf al centraal staat in stedelijk beleid, wat een zeldzaamheid is, gaat men het lichaam *in*; ‘er zit iets niet goed in dat koppie’. De risicojongere is geen subject meer in de klassieke zin, een zelfbewust en soeverein handelend wezen - (hij is geen ‘Herr im eigenen Haus’), maar een lichaam dat ‘stoornissen’ vertoont. En dat is in stedelijk beleid een reden tot zorg. Maar ook een reden tot risicobestrijding. Want, zoals Marc Schuilenburg, schrijvend over de ‘securisering van de samenleving’ (Schuilenburg, 2009) opmerkt, raken die zorgfunctie en de politionele functie in toenemende mate met elkaar verweven in hedendaagse *governmentality*.

Het interessante van het materiaal dat ik ter onderbouwing van deze stelling zal analyseren is dat er heel duidelijk drie dimensies van *governmentality* in te onderscheiden vallen; de ‘framing’ van tijd, de kennis over risico die dat oplevert, en de bestuurlijke praktijken die door een dergelijk weten geïnformeerd en gelegitimeerd worden. Aan de hand van een in 2011 verschenen onderzoek naar de ‘psychische problemen en stoornissen bij Marokkaans-Nederlandse kinderen en jongeren’ (Adriaanse et al., 2011) zal ik eerst onderzoeken hoe het ‘plot’ van risico zich verder ontvouwt door een oorzaak, in eerste instantie de fysisch-chemische processen in het lichaam (oftewel: de psychische gezondheid), te verbinden met een gevolg, met een mogelijke toekomst bijvoorbeeld in de vorm van ‘maatschappelijke problematiek’ of ‘hinderlijk gedrag’. Die koppeling is synoniem met wat ik eerder het fixeren van een tijdslijn noemde. Vervolgens laat ik zien dat middels dat *uitlijnen* van tijd tegelijkertijd kennis geproduceerd wordt over risico(jongeren). Kennis over wat het ‘probleem’ is met die jongeren, namelijk dat ze mogelijk een probleem gaan vormen. En kennis over waar dat probleem ontstaat of begint, hoe het zich ontwikkelt, waar het in uitmondt en vooral op wie het precies betrekking heeft. Wat in deze *case* naar voren komt is de intieme verwantschap die er bestaat tussen besturen en wetenschappelijke expertise, of in meer algemene termen tussen macht en kennis. Ik beschouw dit onderzoek als een treffend voorbeeld van de relatie die er volgens Foucault bestaat tussen de ‘productie van waarheid’ enerzijds, en besturen anderzijds (Burchell, et al, 1991; 79).

De ‘framing’ van tijd.

Eind 2011 verscheen er in opdracht van het voormalige ministerie van VROM/WWI, Directie Inburgering en Integratie een onderzoek naar psychische problemen onder Marokkaanse jongeren en kinderen. De hoofdconclusie van de onderzoekers luidde dat Marokkaanse kinderen en jongeren vaker psychoseachtige symptomen en gedragsproblemen hebben dan Nederlandse kinderen en jongeren. Vooral gedragsstoornissen zouden veel vaker voorkomen bij Marokkaanse jongeren (lees: jongens) dan bij autochtone jongeren. Hoe kan dat?

Het onderzoek begint met enkele inleidende opmerkingen over hoe psychische problemen of gedragsstoornissen tot stand kunnen komen. Verschillende factoren op verschillende ‘niveaus’ zouden daarin een rol spelen;

*‘Psychische stoornissen bij kinderen en jongeren worden veroorzaakt door een complexe wisselwerking tussen verschillende factoren op gebied van het individu, de familie, de vriendengroep, de school en de buurt (Martin, Volkmar & Lewis, 2007). Sommige factoren verhogen het vermogen om met dagelijkse moeilijkheden en problemen om te gaan. Deze factoren verhogen de draagkracht van iemand en worden ook wel **beschermende factoren** genoemd. Andere factoren dragen juist bij aan dagelijkse moeilijkheden en problemen. Deze factoren verhogen de draaglast van iemand en worden ook wel **risicofactoren** genoemd.’*

De psyche is, met andere woorden, een zeer complex iets dat door veel verschillende dingen op veel verschillende ‘niveaus’ wordt beïnvloedt. Ondanks die complexe wisselwerking tussen verschillende leefniveaus trekt men dat weefsel toch uit elkaar, splitst het uit naar ‘niveau’ en onderscheid voor elk niveau beschermende factoren en risicofactoren. In deze passage toont zich al de ordenende kracht van het risicobegrip; het functioneert als een raster om de complexiteit en onvoorspelbaarheid van het psychische functioneren te herschikken tot een meer overzichtelijk geheel van welonderscheiden factoren en niveaus. Die omzetting vormt ook de eerste aanzet tot bestuur; strikt idiosyncratische cognitieve ontwikkelingsprocessen zijn moeilijk aan te sturen, algemene ‘niveaus’ en factoren die over een hele populatie gerekend statistisch gezien van invloed zijn op de psychische gezondheid des te makkelijker. Voor een goede psychische gezondheid moeten draaglast en draagkracht, in quasi-esoterische bewoordingen, ‘in balans’ zijn;

‘Wanneer de balans tussen draagkracht en draaglast verstoord raakt en iemand heeft meer draaglast dan draagkracht, kunnen er psychische stoornissen ontstaan.’

Aangezien het gaat om de ‘balans’ is het vaststellen van de factoren die daar van invloed op zijn de volgende logische stap. Voordat die factoren per ‘niveau’ worden uitgelicht, wordt eerst een soort *topologisch* model van concentrische cirkels gepresenteerd van wat voor soort factoren er zijn en hoe die inwerken op het hoofd van de jongere, met daarbij de volgende toelichting;

‘Risico- en beschermende factoren voor psychische stoornissen liggen op verschillende ontwikkelingsbeïnvloedende niveaus rondom het kind. De factoren op deze niveaus kunnen vaker of minder vaak voorkomen bij etnische minderheden dan bij autochtone jeugd. Ook hoeven factoren bij deze groep niet dezelfde invloed te hebben op psychische stoornissen als bij Nederlandse kinderen en jongeren. Naast factoren op kind-, gezins- en omgevingsniveau hebben kinderen met een niet-Nederlandse achtergrond bovendien te maken met factoren die specifiek te maken hebben met de migratie van de kinderen zelf of hun ouders. Deze factoren worden minderheidsspecifieke factoren genoemd.’

Samen sturen die theorie van balans en het bijpassende model van concentrische cirkels de rest van het onderzoek. Deze theoretische infrastructuur duwt de tijd weliswaar al in een richting, maar om meer te kunnen zeggen over wat precies die psychische disbalans

veroorzaakt en welke gevolgen dat heeft (dus: over causaliteit – wat leidt tot wat?) moet worden vastgesteld welke factoren beschermen en welke factoren risico opleveren.

De vier ‘niveaus’

Verdeeld over vier paragrafen wordt per ‘niveau’ een overzicht gegeven van factoren die van invloed kunnen zijn op de psychologische ontwikkeling van Marokkaanse jongeren. Zowel de risicofactoren als de beschermende factoren die daarbij worden onderscheiden komen goeddeels overeen met de factoren die voor Nederlandse kinderen gelden, zo stelt men vast, maar toch worden er op elk niveau wel factoren aangewezen die specifiek ‘Marokkaans’ zouden zijn, of in ieder geval meer zouden gelden voor Marokkaanse kinderen.

Ik analyseer slechts drie van de vier niveaus; het kindniveau, het gezinsniveau en het minderheidsspecifieke niveau. Het zogenaamde ‘omgevingspecifieke niveau’ laat ik buiten beschouwing, omdat de factoren die daarin worden onderscheiden aanleiding zouden geven tot het onderzoeken van de productie van hele andere (sub-)causale ketens - bijvoorbeeld: van ruimte naar risico. Er wordt een quasi-autonome rol aan ruimte toebedeeld als mogelijke risicofactor voor het ontstaan van gezondheidsrisico’s, en daarmee voor veiligheidsrisico’s – die minder relevant zijn voor mijn stelling dat de risicojongere het product is van een bestuurlijke ‘framing’ van tijd die de *setting* van het plot van risico verder bepaalt door de risicojongere zichtbaar te maken als iemand die psychisch gezien niet goed uitgerust is.

Eerst zal ik kort de tekst over het ‘kindniveau’ analyseren. Daarin komt het idee van de risicojongere als het effect van fysisch-chemische processen duidelijk naar voren. De andere twee niveaus, die van het gezin en vooral het minderheidsspecifieke niveau, behandel ik uitgebreider. Het gezinsniveau is interessant omdat dat het niveau is waarop, zo blijkt, de uiteindelijke bestuurlijke interventies plaats zullen vinden. Wat zich in het hoofd van de risicojongere zelf precies afspeelt blijft gissen – het is in ieder geval niet ‘in balans’ - maar via die andere intieme sfeer van het gezin is de psyche van de risicojongere toch zeer beïnvloedbaar. Dat is immers de plek waar de twee voornaamste probleemgebieden, het hoofd (de binnenruimte) van de risicojongere en de cultuur waar hij het product van is, in elkaar grijpen. Het zwaartepunt van de analyse ligt echter bij mijn bespreking van het ‘minderheidsspecifieke’ niveau, omdat de ‘culturistische’ vooronderstellingen van het hele onderzoek daarin naar voren komen. Psychische gezondheid blijkt dan slechts de *missing link* te zijn die ‘(problematische) cultuur’, of het synoniem daarvan: ‘gebrekkige integratie’, verbind met individuele veiligheidsrisico’s.

Het ‘kindniveau’; de risicojongere als het effect van fysisch-chemische processen.

Eerst worden er ‘kindfactoren’ geïsoleerd die verband zouden hebben met psychische problemen bij Marokkaanse jeugd. Als beschermende factoren op dat niveau worden een ‘positief zelfbeeld’ en een ‘goede intelligentie’ genoemd. Dat zijn volgens de onderzoekers,

‘bekende eigenschappen die bijdragen aan het vermogen van kinderen om met problemen en moeilijkheden om te gaan en beschermen zo tegen het ontwikkelen van psychische problemen.’

Dat een gebrek aan mentale weerbaarheid hier gekoppeld wordt aan ‘een goede intelligentie’, of dus de afwezigheid daarvan wekt vanuit een sociologisch oogpunt weinig verbazing. In navolging van Niklas Luhmann zou ik intelligentie namelijk op willen vatten als een ‘semantische reductie’ waarmee sociale systemen transparantie opbouwen om wederzijdse observatie en communicatie te vergemakkelijken (Luhmann, 1995; 110). ‘Intelligentie’, claimt Luhmann, ‘indiceert dat men niet kan observeren hoe het kan gebeuren dat een zelfreferentieel systeem dat in contact staat met zichzelf de ene en niet de andere oplossing kiest voor een probleem’ (ibid.; 111). Er is geen organisch, noch een psychisch ‘substraat’ dat correspondeert met het concept ‘intelligentie’, maar het is een soort tactiek van de observeerder ‘om dat te interpreteren wat niet geobserveerd kan worden (...)’ (ibid.), namelijk ‘the solitary life of the soul’; dat wat zich afspeelt in die ondoordringbare binnenruimte van wat we met een beroep op de Luhmanniaanse *Geheimsprache* ‘Alter’ zouden kunnen noemen – in dit geval: de risicjongere.

Het (toekomstig) handelen van de risicjongere, het ‘risico’ dat hij is wordt in deze tekst verklaard vanuit gebrekkige psychische disposities; de jongere loopt meer risico op risico omdat zijn intelligentie hem niet beschermt tegen moeilijkheden en problemen. ‘Er zit iets niet goed in dat koppie’ van de jongere, waardoor hij niet goed om kan gaan met problemen en de verkeerde keuzes maakt. Ik wil echter betogen dat ‘een goede intelligentie’ hier niet naar iets substantieels verwijst, maar slechts opgevat moet worden als een conceptuele ‘list’ van de observeerder (de onderzoeker) om toch te kunnen interpreteren wat zich niet laat observeren, namelijk hoe die risicjongere tot zijn ‘handelingen’ komt. Het gaat hier wederom om complexiteitsreductie. De logica die in deze passage namelijk doorklinkt is dat als het kind behept was met ‘een goede intelligentie’ hij naar alle waarschijnlijkheid niet de verkeerde keuzes zou maken. Omdat het de risicjongere wel ontbreekt aan die intelligentie - men vat zijn ‘risico’ onder meer op als een biologisch probleem; de juiste natuurlijke *hardware* ontbreekt hem - is hij echter dermate vatbaar voor externe omstandigheden dat zijn ‘gedrag’ vooral opgevat moet worden als het directe effect van die omstandigheden, en hijzelf als niet meer dan het medium van een meer fundamenteel biologisch gestel dat eigenlijk voor iedereen bepaalt hoe vatbaar je bent voor een risicovolle psychische ontwikkelingen.

Kortom: door een concept als ‘intelligentie’ aan te dragen als eerste oorzaak van sociale problemen wordt ‘risico’ gepsychologiseerd en zelfs herleidt tot een biologische oorzaak. Er zit, zo stelt men zich de situatie vanaf dat moment voor, ‘iets’ in dat hoofd van het kind - in dit geval is dat ‘iets’ juist een zekere leegte – wat onder bepaalde omstandigheden aanleiding geeft tot een verstoring van ‘de [psychische] balans’, als gevolg waarvan hij ‘hinderlijk’ gedrag gaat vertonen of ‘maatschappelijke problematiek’ veroorzaakt. Het concept ‘intelligentie’ maakt het onvoorspelbare gedrag van de Marokkaanse jongere, bij gebrek aan een betere verklaring opgevat als de niet al te slimme speelbal van externe prikkels, zo toch transparant. Hij gedraagt zich ‘hinderlijk’ of abnormaal, omdat hij niet intelligent is. Dat deze ‘verklaring’ een zekere productie van tijd behelst, en zodoende bijdraagt aan het plot van risico, behoeft nauwelijks toelichting. Intelligentie wordt weliswaar onderscheiden als een beschermende factor maar draagt daarmee wel, *per negativum*, bij aan het plot van risico. De ‘maatschappelijke problematiek’ van Marokkaanse jongere vloeit voort

uit (de verhoogde kans op) psychologische problemen, en die ontstaan daar waar geen ‘goede intelligentie’ aanwezig is om de juiste keuzes te maken, om gedachtes op een juiste, logische manier op elkaar te laten volgen en te laten resulteren in normaal gedrag. Er wordt bijna letterlijk een kronkel in het hoofd van de jongere geïsoleerd en aangewezen als het begin van een causale keten van risico.

Vervolgens wordt de oorsprong van psychische problemen en gedragsstoornissen gezocht in de persoonlijkheid van het kind;

*‘Verschillende eigenschappen of karaktertrekken vormen de persoonlijkheid van iemand. Sommige mensen raken door een stoornis in de ontwikkeling van hun persoonlijkheid met zichzelf of hun omgeving in de problemen. Slechts weinig mensen hebben daadwerkelijk een persoonlijkheidsstoornis. Voor het 18e jaar kan er geen persoonlijkheidsstoornis gediagnosticeerd worden, wel kan gesproken worden van **persoonlijkheidstrekken** van een bepaalde stoornis.’*

Omdat het onderzoek gericht is op kinderen en jongeren tussen de 9 en de 16 jaar kan men nog niet spreken over persoonlijkheidsstoornissen want die kunnen pas vanaf het 18^e jaar worden vastgesteld. Er is echter een ontsnappingsclausule voorhanden in de vorm van ‘persoonlijkheidstrekken’ die al wel vast te stellen zijn en reeds in de richting wijzen van een bepaalde stoornis. Om die claim kracht bij te zetten volgt een opsomming van persoonlijkheidstrekken en de bijpassende ‘gedragingen’, een typologie;

‘Voor psychopathische persoonlijkheidstrekken zijn bijvoorbeeld egocentrisch en manipulatief gedrag in omgang met anderen (inter-persoonlijke factor), het gebrek aan schuldgevoel en empathie (affectieve factor) en impulsief en onverantwoordelijk gedrag (gedragsfactor) kenmerkend. Bij narcistische persoonlijkheidstrekken staan grootheidsgoedens, een gebrek aan empathie, een sterke behoefte aan bewondering en overgevoeligheid voor het oordeel van anderen centraal. De grootheidsgoedens zijn echter een compensatie voor het eigenlijke lage gevoel van eigenwaarde. Daarom heeft een persoon met narcistische trekjes behoefte aan bevestiging en kan het niet goed tegen kritiek. Zowel psychopathische als narcistische persoonlijkheidstrekken hangen nauw samen met gedragsproblemen (Frick, Bodin & Barry, 2000).’

Net als intelligentie ziet Luhmann ook het concept ‘persoon’ als een semantische reductie. Wanneer men spreekt over een persoon dan ‘indiceert’ dat volgens Luhmann ‘dat men niet kan observeren hoe het gebeurt dat verwachtingen waarschijnlijk verkrijgen door aansluiting binnen een psychisch systeem’. Er moet iets (de ‘persoon’) verondersteld worden dat handelt, dat die aansluiting tot stand brengt. Zo faciliteert het concept ‘persoon’ de attributie van handelingen binnen sociale systemen. Voor Luhmann is het dus niet zo dat die notie van ‘persoon’ ook daadwerkelijk correspondeert met een achterhaalbaar ontisch gegeven. Het is geen psychisch gegeven, maar een sociaal concept dat het mogelijk om het volgende te communiceren: ‘het is die persoon die handelt, en omdat hij zo en zo is, doet hij dit en niet dat’. Het concept persoon structureert verwachtingen omtrent gedragingen. Een persoon-zijn betekend volgens Luhmann verwachtingen naar je toe trekken en bundelen. Des

te meer soorten verwachtingen je individualiseert, des te complexer je persoonlijkheid. Empirischer dan dat wordt het niet; een ‘persoon’ is een identiteitsconstructie, - projectie of – attributie (binnen een sociaal systeem) waaraan verwachtingen zich als het ware laten ophangen, het is een kapstok van verwachtingen. Uit dit alles volgt overigens allerm minst dat de idee ‘persoon’ een illusie is (vgl. Luhmann, 2004; 111). Het is een concept dat het, in combinatie met aanverwante concepten als ‘intelligentie’ en ‘geheugen’, mogelijk maakt om selecties binnen sociale systemen op te vatten als ‘actie’. En ondanks dat die ‘actie’ vervolgens ‘gerationaliseerd’ kan worden als een keuze uit alternatieven, voorgesteld als beslissingen, of gerelateerd aan motieven, is het aanvankelijk niets meer dan een geactualiseerde contingentie en, gezien vanuit het oogpunt van de observeerder, verwachting die in hetgeen dat niet calculeerbaar is wordt geplant’ (ibid.; 112). Je zou, samenvattend, kunnen zeggen dat het concept ‘persoon’ sociale systemen humaniseert en daarmee tevens ordent, omdat het de aaneensluiting van communicaties vergemakkelijkt door identiteiten te projecteren waaraan verwachtingen (bijv.: ‘gedragingen’) zich laten koppelen. Persoon is een semantische ‘reductie’ van complexiteit, die het voor sociale systemen juist mogelijk maakt om complexiteit op te bouwen (ibid. 23).

In dit onderzoek wordt via het concept ‘persoon’ echter meer complexiteit gereduceerd dan opgebouwd. Want hoewel er volgens Luhmann buiten communicaties om geen personen bestaan, is het binnen het ‘frame’ van het besturen via het objectiveringsprincipe ‘risico’ desalniettemin nuttig om ze wel te onderscheiden. Die persoonlijkheid van de risicjongere is in dit onderzoek echter alleen maar van belang voor zover daarin sporen van of een aanzet tot een factor van risico (psychische problemen, gedragsstoornissen) teruggevonden kunnen worden. Men gaat het lichaam in en tracht in die ‘persoon’ – wat hier niet veel meer betekend dan: het problematische knooppunt van risicofactoren - de oorzaak of het begin van een risicovolle ontwikkeling te lokaliseren. Via het concept ‘persoon’ kan de tijd zo gevouwen worden dat de personages van het ‘plot’ van risico meer profiel krijgen en duidelijker geïdentificeerd kunnen worden; de Marokkaanse jongen is het prototype van de risicjongere. In zijn persoonlijkheid zouden vaker bepaalde ‘trekken’ te ontwaren zijn die wijzen op een psychische stoornis of een gedragsprobleem die zich kan uiten in ‘maatschappelijke problematiek’. Zijn handelen wordt niet ‘gerationaliseerd’ als een (rationele) keuze uit alternatieven, maar als het epifenomeen van een verstoorde persoonlijkheid, een slechte opvoeding, en een problematische cultuur. Weer anders geformuleerd: de Marokkaanse jongeman is de belichaming van de abstracte, statistisch geconfigureerde figuur van de risicjongere. In hem bundelen die (statistische)correlaties zich, waardoor hij – in tweede instantie – geïndividualiseerd en geproblematiseerd kan worden als het object van een interventie, als een verstoorde of een gestoorde persoon die afstevent op een ongewenste toekomst.

Om deze stelling te onderbouwen wil ik gebruik maken van Francois Ewalds notie van een ‘algemene sociologische individualiteit’ (Ewald, 1991; 203). Want hoewel de idee van risico veronderstelt dat iedereen onder dezelfde noemer valt, dat wil zeggen: risico heeft altijd betrekking op een populatie – het is collectief en ‘definieert het geheel’ (ibid.) zoals Ewald stelt - individualiseert het ook, alleen pas in tweede instantie. Ewald contrasteert deze vorm van individualiteit dan ook met de abstracte en onveranderlijke norm die het ‘verantwoordelijke juridische subject’ (ibid.) ten deel viel, aangezien het in dit geval gaat om

een individualiteit die ‘relatief is ten opzichte van de andere leden van de verzekerde populatie’. Ik wil dit inzicht van Ewald veralgemeniseren door het los te zien van de praktijk van het verzekeren en te combineren met Robert Castels opmerkingen over de vervanging van de notie van het ‘subject’ in de preventiestrategieën van de sociale zekerheid (‘social administration’) in de VS en Frankrijk voor een abstracte ‘combinatie van risicofactoren’ (ibid.; 281). De inzichten van Castels laten zich gemakkelijk parafraseren; ‘risico’ ontspruit niet uit de aanwezigheid van een welbepaald, direct gevaar dat wordt belichaamd door een concreet individu of door een groep, maar het is het effect van een ‘combinatie van abstracte factoren’ die maakt dat het meer of minder waarschijnlijk wordt dat bepaalde ongewenste ‘modi van gedragingen’ zich voor zullen doen (ibid.; 287).

De persoonlijkheid van de risicojongere, of met andere woorden: de *individualiteit* van de jongere wordt hier slechts het onderwerp van reflectie omdat men daarin aanknooppunten denkt te kunnen vinden voor een toekomstige risicovolle ontwikkeling. Die persoonlijkheid van de risicojongere wordt in dit onderzoek ééndimensionaal gedacht. Hij is, in literaire termen, een *flat character* in het ‘plot’ van risico. Er wordt nauwelijks enige diepte toegekend aan zijn persoonlijkheid, want hij wordt louter gedacht als het problematische knooppunt van risicofactoren; de Marokkaan krijgt immers ‘op elk niveau’ vaker te maken met risicofactoren, en loopt én vertegenwoordigt daarmee een risico. Hij is de problematische speelbal van externe, risicofactoren die zich laten gelden op groepsniveau zo blijkt uit de cijfers. Op basis van deze kennis, deze wetenschap over risico wordt er in tweede instantie een soort afgeleide, relatieve individualiteit – inderdaad draait het hier om de ‘algemene sociologische individualiteit’ van Ewald die binnen het regime van het besturen via risico weliswaar aan ieder lid van een populatie wordt toebedeeld, maar voor degenen waarvan blijkt, na het opstellen van de normaalverdeling, dat ze meer risico lopen dan de anderen om een risico te vertegenwoordigen gaat het ook letterlijk om een soort afgeleide, oppervlakkige individualiteit - toegeschreven aan de Marokkaanse jongen. Omdat in hem al die (statistische) correlaties, de aanwezigheid van al die risicofactoren én de afwezigheid van beschermende factoren, samenkomen. Eerst is hij veiligheidsrisico (*object* van bestuur), en dan pas jongere (niet eens een rationeel, maar vooral hyperemotioneel *subject* dat desalniettemin verantwoordelijk gehouden kan worden voor zijn daden). Hij is de concrete belichaming van die abstracte aanwezigheid van risico. In hem worden de ‘werkelijke aanwezigheid van gevaar’ en ‘de waarschijnlijke, abstracte aanwezigheid van risico’ (ibid.; 287) weer verenigd. Uit het risico leidt men het gevaar af.

Het concept ‘persoonlijkheid’ functioneert in dit onderzoek dus als een attributie die het mogelijk maakt om het begin van een causale keten van risico te lokaliseren in het hoofd van de Marokkaanse jongere. Die attributie van bepaalde ‘persoonlijkheidstrekken’ is bestuurlijk productief. Er wordt namelijk geconcludeerd dat bepaalde problematiserende persoonlijkheidstrekken, zoals egocentrisch en manipulatief gedrag en gebrek aan schuldgevoel en empathie, vaker voorkomen bij Marokkaanse kinderen dan bij Nederlandse kinderen. Bovendien laten deze ‘kindfactoren’ zich ook daadwerkelijk gelden volgens de onderzoekers, aangezien ze voorspellers blijken te zijn van psychische problemen en gedragsstoornissen. Dit leidt mede tot de voorzichtige conclusie van de onderzoekers dat ‘het zou kunnen dat er op kinderleeftijd al een grotere groep Marokkaanse jeugd is die ‘at risk’ is voor het ontwikkelen van een psychotische stoornis op latere leeftijd’. In dit type beweringen

wordt tijd geproduceerd. Door zo een causale keten in de tijd te fixeren operationaliseert men 'risico'. Eerst wordt de *setting* van het plot bepaald: er zijn zogenaamde 'kindfactoren', zo veronderstelt men, en dat blijken risicofactoren te zijn. Ze leiden dus tot een ongewenste toekomst van hinderlijke gedrag en maatschappelijke problematiek. Dan opent zich, tussen die oorzaken en gevolgen in, een *interstice*, het heden waarin aanvankelijk slechts een abstracte figuur zichtbaar wordt: de risicjongere. Het vooralsnog abstract product van een complex isoleren, combineren en (her)schikken van heterogene elementen (factoren). Maar dit statisch profiel wordt, nog in hetzelfde onderzoek, moeiteloos gekoppeld aan een bepaald antropologisch profiel. Er blijkt namelijk een bepaalde bevolkingsgroep (Marokkanen) te zijn die vaker of hoger 'scoort' op de onderscheiden factoren. Die factoren zijn vaker op hen van toepassing. Zo sorteert men een risicopopulatie uit. En op basis van die kennis over een verhoogd risico in dat deel van de populatie kan vervolgens geïndividualiseerd worden; de personages van het plot kunnen geïdentificeerd worden, en hun handelingen kunnen geïnterpreteerd worden. De conclusie is dan dat risicjongeren voornamelijk Marokkanen zijn, en dat ze handelen zoals ze doen omdat ze behept zijn met een verstoorde persoonlijkheid. Zij belichamen vanaf dat moment risico. In hun lichaam, in hun zijn (hun 'persoonlijkheid') ligt de kiem van die risicovolle ontwikkelingen eigenlijk al besloten. Zij worden dus eerst via het principe van risico geobjectiveerd tot een knooppunt van abstracte risicofactoren, en op basis daarvan geïndividualiseerd tot een 'object van interventie'.

Het gezinsniveau.

Vervolgens wordt het gezin gescreend op factoren die in zouden werken op de psychische gesteldheid van het kind. Zeer uiteenlopende factoren worden daarbij onderscheiden. Er wordt bijvoorbeeld een link gelegd tussen de psychische gezondheid van het kind en economische risico's wanneer vastgesteld wordt dat de sociaal-economische status van de ouders - die lager is bij Marokkaanse ouders dan bij Nederlandse - invloed heeft op psychische problemen, maar ook het aantal kinderen dat een gezin herbergt zou een negatieve invloed hebben op de emotionele ontwikkeling van het kind. Ik wil echter de nadruk leggen op twee andere factoren die geïsoleerd worden, en dat zijn ten eerste 'de kwaliteit van de ouder-kind relatie' en ten tweede 'aspecten van de opvoeding'. Aanvankelijk lijken dit neutrale factoren waarvan het logisch is om ze te onderscheiden (wat het ook is), maar uit de bespreking van de resultaten van het onderzoek blijkt dat in de wijze waarop de gevonden verbanden geïnterpreteerd worden bepaalde veronderstellingen over cultuur en cultureel bepaalde voorstellingen van het gezin besloten liggen.

De mogelijke invloed van beide factoren op de psyche van het kind worden samen in een paragraaf beschreven, als volgt;

'De kwaliteit van de ouderkind relatie en aspecten van de opvoeding, hebben ook invloed op de ontwikkeling van kinderen. De invloed van deze factoren op psychische problemen is niet anders voor Marokkaanse kinderen dan voor Nederlandse kinderen. Zo zijn ondersteuning van de ouders, ouderlijke affectie en toezicht beschermende factoren en zijn negatieve interactie met de ouders en discipline in de opvoeding risicofactoren voor het ontwikkelen van psychische problemen bij kinderen van elke

etniciteit (Eichelsheim et al., 2010) en dus ook bij Marokkaanse jeugd (Stevens et al., 2005b, c en d).’

Dit is een hele algemene beschrijving waar nauwelijks iets op af lijkt te dingen. Liefde is alles. Dat geldt niet alleen voor Nederlanders, maar ook voor Marokkanen. Toch wordt er zelfs in deze beschrijving al gewezen op het bestaan van een cultuur gerelateerde risicofactor, en dat is de risicofactor ‘discipline in de opvoeding’. Ook in een ander rapport, ditmaal van het onderzoeksinstituut van de Rijksoverheid zelf (het WODC-rapport ‘Criminaliteit, etniciteit en leeftijd), wordt dit verband tussen ‘discipline in de opvoeding’ en gedragsproblemen aangehaald en zelfs expliciet in verband gebracht met de Marokkaanse cultuur;

‘(...)Hier wordt duidelijk dat veel Marokkaanse jongens met een dubbel normen- en waardenpatroon, waartussen zij voortdurend moeten schipperen, te maken hebben. Bovendien worden zij geconfronteerd met twee totaal verschillende manieren waarop op het afwijken van deze normen en waarden gereageerd wordt. Thuis hebben ze te maken met de (vaak letterlijk) harde hand van hun vader, terwijl het corrigerende optreden van gezagsdragers buitenshuis gekenmerkt wordt door de typisch Nederlandse praat- en onderhandelcultuur.’

Wat hier dus geproblematiseerd wordt, zij het nog op vrij indirecte, impliciete wijze, is de manier waarop het Marokkaanse gezinssysteem – zoals de onderzoekers dat observeren – georganiseerd is, en dan met name de rol die de vader daarin speelt. Enerzijds zou hij te hardhandig zijn, anderzijds onttrekt hij zich traditiegetrouw (‘traditioneel gezien’) juist aan de opvoeding met alle negatieve gevolgen van dien. En hoewel met deze beschrijving net zo goed de gemiddelde Nederlandse vader van 50 jaar geleden bedoeld kan worden, ziet men dit toch als een probleem waarin een specifiek ‘Marokkaans aspect’, om een formulering te lenen uit het rapport van de themamiddag die mede naar aanleiding van dit onderzoek naar psychische problemen onder Marokkaanse jongeren werd georganiseerd, doorklinkt. Cultuur wordt hier opnieuw geïntroduceerd als een problematische factor. Neem de volgende bespreking van de onderzoeksresultaten die betrekking hebben op de relaties tussen (risico)factoren op gezinsniveau en de psyche van de Marokkaanse jongere;

‘Wat wel opviel was dat moeders in Marokkaanse gezinnen een belangrijkere rol lijken te hebben in het ondersteunen en daarmee het voorkomen van psychische problemen bij hun kinderen dan vaders. Deze bevinding is te verklaren doordat vaders zich traditioneel gezien minder bemoeien met de opvoeding (Pels, Distelbrink & Postma, 2009). Ook ervoeren Marokkaanse kinderen minder ondersteuning van beide ouders dan Nederlandse kinderen. Een verklaring hiervoor kan zijn dat Marokkaanse ouders hun kinderen minder goed kunnen begeleiden in de Nederlandse samenleving door cultuur- en taalverschillen (Stevens et al., 2005 b en c; Eichelsheim et al., 2010). Daarnaast werden er ook meer psychische problemen gezien bij Marokkaanse kinderen uit grotere gezinnen (meer dan 6 kinderen). Hi

erbij aansluitend zou het ook kunnen zijn dat het voor ouders met meerdere kinderen moeilijker is de aandacht te verdelen en ze niet alle kinderen genoeg steun kunnen geven.'

De ogenschijnlijk neutrale risicofactoren ('opvoeding', 'ouder-kind relatie') die in het theoretisch kader werden onderscheiden, worden in deze tekst cultureel ingekleurd. Wat direct opvalt is dat het een nogal suggestieve tekst is; 'een verklaring hiervoor kan zijn', 'aansluitend zou het ook kunnen zijn dat'. Er wordt gezocht naar een verklaring voor de afwijkende cijfers van Marokkaanse kinderen en die wordt makkelijk gevonden in de door cultuur ingegeven organisatie van het Marokkaanse gezin; vader bemoeit zich niet of te hardhandig met de opvoeding. Veel druk bij het opvoeden komt daardoor te liggen bij de moeder die, naast dat ze zelf ook 'opvallend vaak' te maken zou krijgen met psychische problemen, haar kind minder goed kan ondersteunen dan Nederlandse moeders (44). Tevens zouden Marokkaanse kinderen minder steun van hun ouders ervaren. Ook daar wordt een culturele verklaring voor aangevoerd;

Een verklaring hiervoor kan zijn dat Marokkaanse ouders hun kinderen minder goed kunnen begeleiden in de Nederlandse samenleving door cultuur- en taalverschillen (Stevens et al., 2005 b en c; Eichelsheim et al., 2010).

Deze passage kan gelezen worden als een ondubbelzinnige toespeling op het 'integratiediscours' (Schinkel, 2007). Het gaat mis bij de opvoeding van Marokkaanse jongeren omdat allebei de ouders niet goed (genoeg) geïntegreerd zouden zijn. Daardoor kunnen ze hun kinderen niet goed begeleiden in 'de Nederlandse samenleving'. Ze spreken de taal immers zelf niet goed en ze zijn nauwelijks ingeburgerd, niet bekend met 'de' Nederlandse cultuur en teveel gericht op het 'thuisland'. Dat zou ertoe leiden dat ze ook hun eigen kinderen niet kunnen helpen om wel hun weg te vinden in de Nederlandse samenleving. En dat gebrek aan steun is vervolgens zelf weer een risicofactor die, via de omweg van het hoofd van de jongere, kan leiden tot 'maatschappelijke problematiek'. Naast de Marokkaanse cultuur (de 'traditionele' gezinsstructuur) zelf, wordt dus ook de positie van Marokkanen in Nederland geproblematiseerd. Er ontstaan problemen omdat ze niet geïntegreerd zijn, en 'ze' heeft hier zeker niet alleen betrekking op de ouders. Ook Marokkaanse kinderen en jongeren van 9 tot 16 jaar moeten blijkbaar nog een weg vinden naar en in de Nederlandse samenleving, zoals alleen blijkt uit het feit dat er met betrekking tot het minderheidsspecifieke niveau verschillende 'acculturatiestrategieën' worden onderscheiden die van invloed zijn op de emotionele ontwikkeling van het Marokkaanse kind. Zo wordt het Marokkaanse gezin opgevat als een broedplaats van risicofactoren, of misschien liever als een ontmoetingsplek van risicofactoren. Het gezin wordt gedacht als de plek waar de Marokkaanse cultuur, of misschien vooral de *mismatch* tussen de Marokkaanse cultuur en de Nederlandse cultuur doorweegt in de emotionele ontwikkeling van de (risico)jongere.

Van gezinsfactoren - waar een culturele draai aan wordt gegeven - via de psychische problematiek van het kind, naar de 'maatschappelijk problematiek' van en door Marokkaanse jongeren, zo loopt de tijdslijn die hier wordt gefixeerd. De oorzaak van de risicovolle

ontwikkeling van het Marokkaanse kind wordt mede gevonden in de gebrekkige opvoeding (te weinig toezicht, teveel discipline, te weinig ondersteuning van de ouders) die Marokkaanse ouders hun kinderen bieden. En dat gebrek wordt vervolgens uitgelegd als het effect van een gebrekkige integratie van de ouders; door taal- en cultuurverschillen kunnen ze hun kind niet begeleiden in ‘de Nederlandse samenleving’, bovendien is in de Marokkaanse cultuur nou eenmaal gebruikelijk dat de vader zich niet met de opvoeding bemoeit. Zo sluipt die retoriek van cultuurverschillen en ‘integratie’ langzaam het onderzoek binnen.

Terug tot cultuur: het ‘minderheidsspecifieke niveau’

De bespreking van het minderheidsspecifieke niveau opent met een sociaal-psychologisch model van ‘acculturatiestrategieën’. In plaats van het model of de typologie zelf bespreek ik de logica die van het concept ‘acculturatie’ uitgaat, omdat daaruit blijkt hoe *cultuur* bevroren wordt de als oorzaak van risicovolle ontwikkelingen in het ‘migrantenkind’. Het concept van ‘acculturatie’ moet iets vertellen over hoe (op welke manier) en hoezeer (in welke mate) iemand zich oriënteert op een andere cultuur. Men onderscheidt twee vormen van acculturatie. Eerst heeft men het over ‘psychologische acculturatie’ wat betrekking zou hebben,

‘(...) op de mate waarin bijvoorbeeld een Marokkaanse Nederlander zich Marokkaans of Nederlands voelt en in hoeverre zijn normen en waarden aansluiten bij de oorspronkelijke Marokkaanse of nieuwe Nederlandse cultuur.’

Daarnaast bestaat er nog zoiets als ‘gedragsacculturatie’ wat te maken heeft met,

‘(...) de mate waarin iemand zich Marokkaans of Nederlands gedraagt, dus bijvoorbeeld welke taal hij het meeste gebruikt of hoe de samenstelling van zijn vriendengroep is (Ait Ouarasse & Van de Vijver, 2005).’

Dit concept van ‘acculturatie’, zoals het hier wordt gedefinieerd, veronderstelt stilzwijgend al twee dingen. Ten eerste wordt verondersteld dat het relevant is om in deze context van ‘acculturatie’ te spreken. Hoewel alle jongeren en kinderen die onderzocht worden in Nederland geboren zijn, wordt toch verondersteld dat ze zich nog aan moeten passen en dat ze een ‘strategie’ moeten hanteren om zich te oriënteren op de ‘nieuwe’ Nederlandse cultuur. Zij zijn in Nederland geboren, maar dat betekent nog niet dat je ‘de weg’ naar of ‘je weg’ in dat exclusieve domein ‘de Nederlandse samenleving’ al hebt gevonden. Ook al worden de kinderen in het onderzoek aangeduid als hybriden, als ‘Marokkaanse Nederlanders’, uiteindelijk vinden de onderzoekers het blijkbaar toch belangrijk om aan de hand van een acculturatietypologie te bepalen in hoeverre het kind het een of het ander is. Veelzeggend in dit verband is de volgende toevoeging bij het model van acculturatiestrategieën;

‘Over het algemeen wordt integratie gezien als de meeste gunstige strategie voor een goede psychische gezondheid (...)’

Integreren is het devies. Dat is in ieder geval de meest gunstige ‘acculturatiestrategie’ die een kind kan hanteren om zijn psychische gezondheid te garanderen.

De diagrammaticale logica van het concept ‘acculturatie’

Het idee dat met de toepassing van dit concept ‘acculturatie’ op deze zogenaamde ‘tweede-generatie migranten’ gereproduceerd wordt is dat deze kinderen nog moeten ‘integreren’. Die gebrekkige integratie wordt aangewezen als de oorzaak van het veiligheidsrisico dat zij belichamen. Willem Schinkel vat dit soort vormen van ‘integratielogica’ onder de noemer van een ‘diagrammatica’ wat hij bijna cryptisch definieert als een ‘voorschrift voor een scheidend schrijven’ (Schinkel, 2009; 45) waarmee hij doelt op het onderscheid dat er mee tot stand gebracht wordt tussen de Nederlandse samenleving, wat positief gecodeerd wordt, en het ‘buiten-de-samenleving’ dat negatief gecodeerd wordt. Een aantal technieken van dat ‘schrijven’ worden hier toegepast. Eerst wordt hier een ‘object van integratie’ (het Marokkaanse kind) gefixeerd door middel van een ‘genealogisering van integratie’, zoals Schinkel het noemt. In een kleine inleiding bij het model van acculturatiestrategieën wordt opeens het volgende vermeld;

*‘Migrantenjeugd kan opgedeeld worden in twee groepen; **1e generatie migrantenjeugd** is zelf in het buitenland geboren en **2e generatie migrantenjeugd** heeft ten minste één ouder die in het buitenland is geboren. Eerste generatie allochtone jongeren hebben over het algemeen minder emotionele problemen dan en evenveel gedragsproblemen als autochtone jongeren, terwijl tweede generatie jongeren evenveel emotionele en gedragsproblemen hebben als autochtone jongeren (Harker, 2001; Van Geel & Vedder, 2010).’*

In dit onderzoek draait het om Marokkaanse kinderen van 9 tot 16 jaar, die zelf in Nederland geboren zijn maar ouders hebben die in Marokko geboren zijn. Het zijn dus kinderen van migranten en daarmee voldoen ze aan de criteria om ‘2^e generatie migranten’ genoemd te worden, die categorie waarvan men uit onderzoek zou weten dat ze vaker psychologische problemen hebben. Juist het feit dat ze 2^e generatie migrant zijn wordt gezien als een probleem. Maar waarom zou je iemand een migrant noemen die zelf nooit gemigreerd is? Waarom zou je kinderen die in Nederland geboren zijn en daar nu nog steeds wonen toch migranten noemen? De term benadrukt dat deze kinderen nog geen lid zijn van de ‘nieuwe’ Nederlandse samenleving. Ondanks dat ze hier geboren zijn, horen ze er nog niet bij. Ze moeten nog afstemmen op die nieuwe cultuur, zo is het idee, en des te minder goed dat lukt des te groter de kans op psychische problemen en gedragsstoornissen. Deze term is echter niet descriptief, maar werkt performatief. Het onderscheid binnen/buiten de samenleving wordt gereproduceerd door dit soort paradoxale figuren als ‘de tweede generatie migrant’ in het leven te roepen en daarmee discursief ‘buiten’ de Nederlandse samenleving te plaatsen. Het bijkomende effect is dat ook risico geëxcommuniceerd wordt naar dat ‘buiten’ de samenleving. Risico begint niet in de samenleving, maar ergens daarbuiten bij ‘2^e generatie migranten’ en hun ‘oorspronkelijke cultuur’. Juist omdat ze niet goed geïntegreerd zouden zijn en nog ergens tussen deze samenleving en de Marokkaanse cultuur in hangen, lopen ze

risico. Als ze meer of beter zouden ‘integreren’ zouden ze minder risico lopen, dat is immers de beste acculturatiestrategie.

De tweede diagrammaticale techniek die in deze tekst toegepast zie is de ‘dispensatie van ‘integratie’. Binnen het integratiediscours draait het niet zozeer om het onderscheid geïntegreerd/niet-geïntegreerd, stelt Schinkel, maar om het verschil tussen degenen ‘bij wie integratie in het geheel niet speelt en degenen bij wie het wel een *issue* is, hoe goed ze ook geïntegreerd zijn’ (ibid.; 46). Door het concept ‘acculturatie’ te onderscheiden, en vervolgens te stellen dat de acculturatiestrategieën die deze kinderen zouden hanteren van invloed zijn op hun psychische gesteldheid impliceert men dat ‘integratie’ een *issue* is en blijft voor deze jongeren ondanks dat ze in Nederland geboren zijn. Er wordt op dit minderheidsspecifieke niveau ook niet vergeleken met Nederlandse kinderen want die hoeven helemaal niet te integreren, want dat zijn ze altijd al; zij hebben dispensatie van integratie (en etniciteit). In hun geval komt het hele concept ‘acculturatie’ niet eens ter sprake want zij hebben geen last van een andere culturele achtergrond die ‘integratie in de Nederlandse samenleving’ bemoeilijkt. Zij zijn per definitie ‘in’ de samenleving.

Tot slot is hier ook sprake van een ‘individualiserende deïndividualisering van integratie’. Schinkel wijst er op dat de term ‘integratie’ pas sinds de jaren ’90 in ‘geïndividualiseerde zin’ gebruikt wordt, daarvoor had het nog betrekking op ‘de groepsgewijze emancipatie van minderheden’ (ibid.; 46). ‘Maar’, stelt Schinkel, ‘het spreken over een [geïntegreerd] is etymologisch gezien merkwaardig – het Latijnse integer betekent ‘ongeschonden geheel’ (ibid.) In het gebruik van de term ligt de onderkenning van die merkwaardigheid ‘impliciet’ besloten, we spreken immers ook niet over gedesintegreerde individuen. Het effect van deze ‘lokalisering’ van integratie op het niveau van het individu is echter wel dat de verantwoordelijkheid (en daarmee ook: de schuld) afgeschoven kan worden op het object van integratie zelf. Dezelfde denkbeweging valt ook te ontwaren in de manier waarop het concept ‘acculturatie’ toegepast wordt in dit onderzoek; elk individueel kind zou zijn eigen strategie hanteren om zich aan te passen aan de Nederlandse samenleving. De strategie gericht op integratie is vanuit het oogpunt van zijn psychische gezondheid misschien het meest ‘gunstig’, maar er zijn ook andere strategieën. Dit model veronderstelt dus dat wel of niet ‘integreren’ voortkomt uit keuze die toegeschreven kan worden aan een individu. Maar tegelijkertijd met deze individualisering van integratie ‘die [integratie] een kenmerk of eigenschap van personen maakt’ (ibid.) voltrekt zich een deïndividualisering van integratie, claimt Schinkel. Met die deïndividualisering wordt integratie, wanneer dat uitkomt, juist weer losgekoppeld van het individu en oorzakelijk verbonden met de ‘cultuur’ van het object van integratie. Die cultuur overstijgt het individu en werkt problematiserend voor de integratie van de hele groep die valt onder die cultuur. Ook deze denkbeweging komt terug in het onderzoek, daarvoor moeten we echter terug naar het gezinsniveau. Daar komt het best naar voren dat de gebrekkige ‘integratie’ van het Marokkaanse kind wordt herleidt tot een gebrekkige integratie van zijn ouders die door ‘cultuurverschillen’ niet in staat zijn hun kind te begeleiden in de Nederlandse samenleving;

‘ (...)Een verklaring hiervoor kan zijn dat Marokkaanse ouders hun kinderen minder goed kunnen begeleiden in de Nederlandse samenleving door cultuur- en taalverschillen (Stevens et al., 2005 b en c; Eichelsheim et al., 2010).’

Gebrekkige integratie wordt bijna opgevat als een soort erfelijke ziekte, die van generatie op generatie (tot 4^e of 5^e generatie migrant?) wordt doorgegeven. Door de ‘cultuur’ van de ouders die niet aansluit bij de Nederlandse cultuur kunnen ze ook hun kind niet goed ondersteunen bij het integreren in de Nederlandse samenleving. Zelf zijn zij niet geïntegreerd en dat dragen ze over op hun kind. Daaruit ontstaan gezondheidsrisico’s, want wie niet geïntegreerd is loopt meer risico op emotionele problemen en gedragsstoornissen, helemaal als je van de 2^e generatie migranten bent. Uiteindelijk kan zo toch ‘cultuur’ weer aangewezen als de eerste oorzaak in een causale keten van risico.

Culturele essenties en het Marokkaanse kind als tussenwezen.

Op de tweede plaats wordt cultuur hier opnieuw geëssentialiseerd. Ook daarin zie ik een manier om een causale keten van risico, die manifest wordt in het hoofd van de Marokkaanse jongere – daar zit een steekje los, te herleiden tot culturele problemen. Om dat te illustreren herhaal ik de definitie van ‘acculturatie’ die in het onderzoek gegeven wordt. Die definitie bestond uit twee delen. Men onderscheidde ‘psychologische acculturatie’, waarmee bedoeld wordt,

‘(...) op de mate waarin bijvoorbeeld een Marokkaanse Nederlander zich Marokkaans of Nederlands voelt en in hoeverre zijn normen en waarden aansluiten bij de oorspronkelijke Marokkaanse of nieuwe Nederlandse cultuur.’

, en ‘gedragsacculturatie’ wat te maken heeft met,

‘(...) de mate waarin iemand zich Marokkaans of Nederlands gedraagt, dus bijvoorbeeld welke taal hij het meeste gebruikt of hoe de samenstelling van zijn vriendengroep is (Ait Ouarasse & Van de Vijver, 2005).’

Maar wat is dat, de ‘oorspronkelijke’ Marokkaanse cultuur? En wat verstaat men hier onder de Nederlandse cultuur? En waarom zou je bij kinderen tussen de 9 en de 16 jaar die in Nederland geboren zijn nagaan in hoeverre hun normen en waarden aansluiten bij de ‘oorspronkelijke’ Marokkaanse cultuur? Misschien nog wel opmerkelijker is het onderscheid dat gemaakt wordt in de definitie van gedragsacculturatie tussen Marokkaans en Nederlands gedrag. Wat houdt dat in, je ‘Marokkaans gedragen’? Is dat synoniem met ‘overlast’ veroorzaken, en eet je dan liever couscous dan aardappelen? En wat doe je als je ‘je Nederlands gedraagt’? Ben je dan gierig, kijk je naar schaatsen en de meneer-cactus-show, en voel je weinig verbondenheid met je nationale cultuur (zoals Joep Leerssen het omgekeerde nationalisme van Nederlanders eens definieerde)?

Ook in deze passages zie ik een soort diagrammaticale techniek werkzaam. Die bestaat uit twee operaties. Eerst worden er culturen geëssentialiseerd. De ‘oorspronkelijke’ Marokkaanse cultuur wordt tegenover de Nederlandse cultuur geplaatst. De hypostasering van beide culturen is belangrijk om dat vervolgens met het concept van ‘acculturatie’ en het bijpassende model van strategieën kan worden bepaald of je meer van het ene of meer van het

andere bent. Door die culturen te fixeren kan men meten hoe het er voor staat met de integratie van het Marokkaanse kind in de Nederlandse samenleving, en daarmee dus ook hoe er voor staat met het risico dat hem ten deel valt. Helemaal Nederlands zal de Marokkaanse jongeren overigens nooit worden, want dat is als het ware een utopische einddoel; hij zal altijd in meer of mindere mate moeten ‘accultureren’, hij zal een ‘n-de generatie migrant’ zijn, die een strategie moet toepassen om die onmogelijke weg tot aan de Nederlandse samenleving te blijven bewandelen. In die zin is hij ook altijd al een risico, al was het alleen maar vanwege zijn ‘cultuur’ die altijd via mysterieuze verbanden doorwerkt in hoe hij zich gedraagt. Dat verklaart zowel de psychische als de ‘maatschappelijke’ problematiek van het Marokkaanse kind. Op basis van culturele gronden blijft hij op individueel niveau altijd verstoken van een volledige integratie in de Nederlandse samenleving. Hij zal strategieën moeten hanteren om zich te oriënteren op die ‘nieuwe’ cultuur. Des te beter hij integreert des te minder groot is het risico dat hij loopt op psychische problemen. Des te meer hij zich oriënteert op de Nederlandse cultuur, des te groter is de kans dat het wel goed komt met de ‘Marokkaanse Nederlander’. Het risico dat hij vertegenwoordigt komt, kortom, voort uit de positie die hij inneemt. Het Marokkaanse kind wordt voorgesteld als een ‘object van integratie’, als tussen-culturen; hij hangt tussen Nederland en Marokko in. Dat brengt risico’s met zich mee, en daarom is het relevant om te kijken wat voor ‘acculturatiestrategieën’ hij hanteert om dat op basis daarvan bepaald kan worden of hij het risico loopt op psychische problematiek en of hij, in het verlengde daarvan, een veiligheidsrisico representeert.

Cultureel wantrouwen als mogelijke risicofactor

Tot slot onderscheidt men in het hoofdstuk over het minderheidsspecifieke niveau de factor ‘cultureel wantrouwen’. Hoewel deze factor uiteindelijk niet bleek te ‘correleren’ met psychische problemen bij het kind wil ik dit toch als voorbeeld nemen om te laten zien hoe ook gezondheidsrisico’s uiteindelijk geïnterpreteerd worden in het licht van een meer fundamenteel geacht cultureel risico. Dat uiteindelijk niet statistisch onderbouwd kon worden dat ‘cultureel wantrouwen’ ook daadwerkelijk de psyche van het Marokkaanse kind negatief beïnvloedt doet immers niets af aan de logica die de onderzoekers ertoe aanzette de factor te onderscheiden, te formuleren, meetbaar te maken en mee te nemen in het onderzoek. Men dacht er aan. Men achtte het vanuit theoretisch oogpunt plausibel, wellicht zelfs noodzakelijk om die factor ‘cultureel wantrouwen’ op te nemen in het onderzoek. Er wordt waarde aan gehecht, het concept ‘cultureel wantrouwen’ *an sich* wordt serieus genomen en onderbouwd met een verhaal waarin de Marokkaanse cultuur, op basis van een productie van tijd, zo gestereotypeerd kan worden dat de tijd, nogmaals, zo gevouwen kan worden dat de problematische Marokkaanse cultuur aanwijsbaar wordt als het begin van een causale keten die, via gezondheidsrisico’s, uitmondt in een veiligheidsrisico en uiteindelijk zelfs in een schade (‘maatschappelijke problematiek’).

Eerst wordt het concept cultureel wantrouwen gedefinieerd. Het wordt omschreven als,

‘een reactie van een minderheidsgroep op discriminatie en vooroordelen vanuit de meerderheidsgroep.’

Vervolgens wordt een poging gedaan om argumenten aan te dragen die het isoleren van deze factor zou moeten rechtvaardigen. Eerst wordt een argument aangevoerd voor de stelling dat ‘cultureel wantrouwen’ een strategie zou kunnen zijn van een ‘minderheidsgroep’ om zich te beschermen tegen de ‘meerderheidsgroep’:

Cultureel wantrouwen kan migranten een manier geven om negatieve ervaringen met de meerderheidsgroep af te schuiven op de andere cultuur. Zo kan deze manier van denken beschermen tegen discriminatie en zo het gevoel van eigenwaarde verhogen (Whaley, 2001).

Zo bezien zou ‘cultureel wantrouwen’ kunnen functioneren als een factor die de ‘draagkracht’ versterkt. De redenen waarom deze factor juist als een risicofactor zou kunnen worden gezien, wordt echter met meer stelligheid gepresenteerd;

‘Cultureel wantrouwen bleek een verband te hebben met delinquent gedrag (Biafora et al., 1994; Taylor, Biafora & Warheit, 1994).’

Daarop volgt een merkwaardige alinea waarin die algemene factor van cultureel wantrouwen expliciet gekoppeld wordt aan ‘de’ Marokkaanse cultuur.

‘Van Gemert (1998) stelde dat Marokkanen uit een cultuur komen waarin wantrouwen alom aanwezig is. Vooral in het Rifgebergte, waar veel Marokkaanse Nederlanders vandaan komen, heerst veel wantrouwen. Dit wantrouwen is via culturele reproductie ook te zien bij Marokkaanse Nederlanders (Harchaoui, 2001).’

Ik herhaal de stelling; Nederlandse Marokkanen zijn cultureel wantrouwig, omdat dat nu eenmaal onderdeel is van de Marokkaanse cultuur en dat geldt in het bijzonder voor het Rifgebergte waar de meeste Marokkanen in Nederland vandaan komen. Dat wantrouwen is vervolgens als het ware meegereisd met die Marokkaanse Nederlanders en ingeslepen in het collectieve bewustzijn van de Marokkaanse gemeenschap ‘via culturele reproductie’ waardoor ook Marokkaanse jeugd en kinderen er nu mee behept zijn. Het leest wellicht als een pastiche, maar stellingen als deze worden zeer serieus gebracht en maken aanspraak op wetenschappelijke legitimiteit. Bovendien wordt dit soort ‘kennis’ ook serieus genomen, wat wel blijkt uit het feit dat men ook in dit onderzoek ‘cultureel wantrouwen’ als een werkelijk bestaand ‘iets’ beschouwd dat je, ondanks dat het een eigenschap zou zijn van een hele cultuur, bij of ‘in’ individuen kunt meten en vervolgens in cijfers kunt vangen. Ik wil deze kennisclaim langs twee lijnen deconstrueren; eerst wil ik het opnieuw opvatten als een ideologisch gekleurde ‘adjectivering’ van de Ander, en vervolgens als een merkwaardige productie van tijd die productief is voor het fixeren van een causale keten van risico.

De passage begint met een stereotype; Marokkanen zijn wantrouwend (wantrouwen is ‘alom aanwezig’), want dat is hun cultuur. Om cultuur aan te kunnen wijzen als het begin van een risicovolle ontwikkeling, stelde ik in het vorige hoofdstuk, moet die cultuur eerst zelf gefixeerd worden. Daarvoor wordt hier opnieuw die ‘discursieve strategie’ van stereotypering

aangewend. Dat resulteert in een eenzijdig Beeld; ‘Marokkanen komen uit een cultuur waar wantrouwen alom aanwezig is’. Binnen het ‘frame’ van het besturen via risico is dat een zeer productief beeld. Deze verbeelding ordent namelijk de tijd door ‘cultuur’ te verankeren en aan te wijzen als het problematisch beginpunt van de causale keten van risico. Het maakt een zekere opeenvolging van gebeurtenissen (cultuur - psyche - risico) geloofwaardig. Bovendien worden in dezelfde beweging de *usual suspects* van het ‘plot’ (van risico) bekend gemaakt; de Marokkaanse jongens en jongemannen. Zo ordent deze stereotypering de tijd, maar zelf is zij ook het resultaat van een nogal merkwaardige voorstelling van een opeenvolging van gebeurtenissen. Want hoe heeft dat ‘cultureel wantrouwen’ haar weg gevonden tot in de problematische psyche van de Marokkaanse risicjongere? Het lag verankerd in de Marokkaanse cultuur, en helemaal in de cultuur van Marokkanen uit het Rifgebergte. Toen is het via ‘culturele reproductie’ meegereisd met Marokkaanse Nederlanders, en daar is het overgegeven van vader op zoon. Dus voordat de risicofactor ‘cultureel wantrouwen’ onderscheiden kan worden en aan het begin van een risicovolle ontwikkeling geplaatst kan worden, wordt er al een andere tijdslijn in het leven geroepen. Deze ‘theorie’ over de Marokkaanse cultuur en het wantrouwen dat haar kenmerkt is ook leesbaar als een ‘vertelling’ van tijd, een dynamische organisatie van gebeurtenissen (de Aristotelische *muthos*); ‘*er was eens*’ een cultuur waar wantrouwen ‘alom aanwezig’ was, *en toen* migreerden ze, maar *via* ‘culturele reproductie’ bleef dat kenmerk sluimeren in het collectieve bewustzijn, *waardoor* onder sommige omstandigheden in sommige individuele gevallen de ‘balans’ verstoort raakt, wat er toe kan *leiden* dat de jongeren ‘maatschappelijke problematiek’ veroorzaken. Alle woorden die een (causaal) tijdsverloop impliceren heb ik gecursiveerd.

De verklaring die in dit onderzoek uiteindelijk naar voren geschoven voor de psychische problematiek Marokkaanse jongeren is ondubbelzinnig. Marokkaanse kinderen groeien op,

‘(...) in een kwetsbaardere situatie met meer risicofactoren en minder beschermende factoren voor psychische problemen op kind-, gezins-, omgevings- en minderheidspecifiek niveau dan Nederlandse kinderen en jongeren.’

Zij vertegenwoordigen vaker een gezondheidsrisico dan Nederlandse kinderen. Ze zijn kwetsbaarder voor een verstoring van de ‘balans’ tussen draaglast en draagkracht. Op elk mogelijk ‘niveau’ zijn er risicofactoren aan het werk die in ieder geval vaker, en soms zelfs specifiek zouden gelden voor Marokkanen en extra negatief inwerken op wat zich afspeelt in de hoofden van die kinderen. De oorzaak voor die psychische verstoring wordt afwisselend gezocht in de verstoorde persoonlijkheid van het kind, in de opvoeding, in de buurt waarin het kind opgroeit, of in de acculturatiestrategie die het zichzelf aanmeet. Maar of dat gezondheidsrisico nou voortvloeit uit bepaalde persoonlijkheidstrekken en een slechte intelligentie (‘kindfactoren’) of uit de problematische invloed van de Marokkaanse cultuur, in beide gevallen vormt het de aanzet tot ‘maatschappelijke problematiek’. Daarmee vormt het Marokkaanse kind tegelijkertijd een risico op een veiligheidsrisico. De hierboven geciteerde conclusie moet een antwoord vormen op de vraag die de onderzoekers zichzelf in de inleiding hebben gesteld;

‘Er is minder bekend over de aard en omvang van psychische problemen bij Marokkaanse kinderen en jongeren, terwijl er bij deze groep relatief veel maatschappelijke problematiek en een verhoogde kans op psychotische stoornissen op (jong)volwassen leeftijd wordt gezien. Het is onduidelijk in hoeverre deze problematiek gecorreleerd is met psychische problemen van kinderen en jongeren met een Marokkaanse achtergrond.

Is er een verband tussen de ‘maatschappelijke problematiek’ die men waar meent te nemen bij Marokkaanse jongeren en onderliggende psychische problemen? Het antwoord van deze onderzoekers is ‘ja’. Marokkaanse kinderen groeien op met meer risicofactoren en minder beschermende factoren dan Nederlandse kinderen, dat verklaart de ‘problematiek’. En dus is de conclusie dat Marokkaanse jongeren niet alleen vaker het risico lopen op psychische problemen, maar ook dat zij vaker het risico lopen om uit te groeien tot een veiligheidsrisico. De reden daarvoor wordt gezocht in een zekere aanleg in de persoonlijkheid of in fundamentele kenmerken van hun cultuur die hen verhindert om te integreren in de Nederlandse samenleving. Marokkaanse jongeren zijn daarmee bij uitstek risicjongeren, als we dit rapport mogen geloven. Alleen al door Marokkaans te zijn loop je meer risico om je te ontwikkelen tot een veiligheidsrisico.

Cirkelredenering

Maar waarom werd de psyche van de Marokkaans-Nederlandse kinderen en jongeren in de eerste plaats eigenlijk onder de loep genomen? Waarom is de geestelijke gesteldheid van Marokkaanse jongeren van belang voor het voormalig ministerie van VROM ‘Directie Inburgering en Integratie’ en niet, zoals je zou mogen verwachten wanneer de geestelijke gezondheid van jonge mensen in het geding is, van het Ministerie van Volksgezondheid? Het antwoord is dat de psychische gesteldheid van Marokkaanse jongeren voortdurend gerelateerd wordt aan criminaliteits- en veiligheidsrisico’s en slechts binnen het kader van het ‘plot’ van risico werkelijk relevant wordt.

In de zogenaamde ‘management samenvatting’ van het onderzoek wordt de volgende ontstaansgeschiedenis van het onderzoek beschreven:

‘Er is minder bekend over de aard en omvang van psychische problemen bij Marokkaanse kinderen en jongeren, terwijl er bij deze groep relatief veel maatschappelijke problematiek en een verhoogde kans op psychotische stoornissen op (jong)volwassen leeftijd wordt gezien. Het is onduidelijk in hoeverre deze problematiek gecorreleerd is met psychische problemen van kinderen en jongeren met een Marokkaanse achtergrond. Om deze redenen heeft het voormalige ministerie van Volkshuisvesting Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer/Wonen, Wijken en Integratie, Directie Inburgering en Integratie, de afdeling kinder- en jeugd psychiatrie van het VUmc verzocht onderzoek te doen naar de aard en omvang van psychische problemen van Marokkaanse kinderen en jongeren en het identificeren van risico- en beschermende factoren hiervan.’

Het begon met een ‘observatie’, een constatering; er wordt ‘relatief veel maatschappelijke problematiek (...) gezien’ bij Marokkaanse jongeren, zoals men het omschrijft in deze tekst. Die observatie herkennen we inmiddels uit veel andere beleidsdocumenten en actieprogramma’s. Statistisch gezien zijn Marokkaanse jongeren oververtegenwoordigd op allerlei gebieden (werkloosheid, schoolverzuim, criminaliteit), ze zouden ook meer ‘overlast’ veroorzaken ‘maatschappelijke problematiek’ en vertonen tevens vaker ‘hinderlijk gedrag’ zoals het elders in dit onderzoek wordt verwoordt. Marokkaanse jongeren vertegenwoordigen, kortom, een veiligheidsrisico, het zijn risicjongeren. Dan volgt een wending; men zoekt naar een oorzaak. Waarom zijn Marokkaanse jongeren vaker risicjongeren? De reden daarvoor is ‘onduidelijk’, maar het zou wel eens kunnen liggen in de psyche van jongeren met een Marokkaanse achtergrond;

‘Het is onduidelijk in hoeverre deze problematiek gecorreleerd is met psychische problemen van kinderen en jongeren met een Marokkaanse achtergrond.’

Daarom heeft uitgerekend de Directie Inburgering en Integratie de opdracht gegeven om een onderzoek te verrichten naar psychische problemen onder Marokkaanse jongeren;

‘Om deze redenen heeft het voormalige ministerie van Volkshuisvesting Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer/Wonen, Wijken en Integratie, Directie Inburgering en Integratie, de afdeling kinder- en jeugd psychiatrie van het VUmc verzocht onderzoek te doen naar de aard en omvang van psychische problemen van Marokkaanse kinderen en jongeren en het identificeren van risico- en beschermende factoren hiervan.’

Het onderzoek werd dus uitgevoerd in opdracht van de Directie Inburgering en Integratie omdat er ‘maatschappelijke problematiek’ onder Marokkaanse jongeren wordt geobserveerd en het onduidelijk was in hoeverre die problematiek samenhangt met psychische problemen van die jongeren. Nadat het onderzoek was afgerond kwam men tot de weinig verrassende conclusie dat die ‘maatschappelijke problematiek’ inderdaad ‘correleerde’ met (vaker voorkomende) psychische problemen en gedragsstoornissen bij Marokkaanse jongeren. Daarmee wordt een simpele tijdslijn gefixeerd;

Psychische problemen → ‘Maatschappelijke problematiek’

De risicjongere wordt voorgesteld als het effect van fysisch-chemische processen. Zijn psyche wordt op meerdere ‘niveaus’ en door meerdere (risico)factoren bestookt met de verkeerde impulsen. Daarom vertoont de risicjongere problematisch gedrag (‘maatschappelijke problematiek’), of loopt hij in ieder geval het risico uit te groeien tot een veiligheidsrisico. Uit het feit dat het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Directie Inburgering en Integratie valt echter op te maken dat de geobserveerde ‘maatschappelijke problematiek’ nadrukkelijk bezien wordt in het licht van integratieproblemen. Die twee kwalificaties zijn overigens volledig inwisselbaar. Gevraagd naar de integratieproblemen van Marokkaanse jongeren zal men verwijzen naar de ‘maatschappelijke problematiek’ die bij hen valt waar te nemen, en gevraagd naar het waarom van die maatschappelijke problematiek zal

men verwijzen naar integratieproblemen. Ik kan het bovenstaande redeneerschema dus ook als volgt weergeven;

Psychische problemen → Integratieproblemen → 'Maatschappelijke problematiek'

Wat correspondeert met:

Psychische problemen → Integratieproblemen (→ Veiligheidsrisico's)

Als we dit redeneerschema, met de uitkomst van het onderzoek in het achterhoofd, echter in zijn geheel uitschrijven stuiten we op een cirkelredenering die begint en eindigt met integratie. Er zijn integratieproblemen ('maatschappelijke problematiek'), en die komen voort uit psychische problemen. Maar die psychische problemen worden zelf worden ook weer herleidt tot cultuurgerelateerde problemen en een stoeve integratie van Marokkanen in 'de Nederlandse samenleving'. Eerder analyseerde ik namelijk al dat de reden voor die psychische problemen van Marokkaanse jongeren vooral gezocht worden in 'minderheidsspecifieke kenmerken' en 'gezinskenmerken' die specifiek voor Marokkanen zouden gelden. Marokkaan-zijn in de Nederlandse stad is een risicovolle bezigheid, zo veronderstelt men hier, omdat je nou eenmaal vaker te maken krijgt met risicofactoren en minder met beschermende factoren. Je hebt als Marokkaanse jongere moeite je weg te vinden 'in de Nederlandse samenleving' omdat je ouders je door 'taal- en cultuurverschillen' daarbij niet kunnen helpen. Je ervaart minder steun van je beide ouders omdat je vader geheel volgens traditie afwezig is in de opvoeding, terwijl de Marokkaanse moeders zelf ook 'opvallend vaak' psychische klachten blijken te hebben wat weliswaar niet correleert maar in het theoretisch kader wel in verband wordt gebracht met gedragsproblemen. Je hebt acculturatieproblemen omdat je weinig binding hebt met een cultuur (of dat nou de Marokkaanse of de Nederlandse is) – je zou dus meer binding met 'een cultuur' moeten hebben, en dan het liefst de Nederlandse cultuur natuurlijk, zoals op te maken valt uit de verschillende Integratienota's. Direct of indirect zijn al deze risicofactoren bij het opgroeien waar Marokkaanse jongeren vaker mee te maken zouden krijgen – zij hebben dus een verhoogd risico op psychische problematiek en, via die omweg, een verhoogde kans om op te groeien tot een veiligheidsrisico – gerelateerd aan cultuur of aan een gebrekkige afstemming tussen de Nederlandse en de 'niet-Westerse' Marokkaanse cultuur. Dus omdat er integratieproblemen zijn, ontstaan er andere problemen (bijvoorbeeld: psychologische), wat weer leidt tot integratieproblemen,.

Weliswaar is het de problematische psyche die in dit onderzoek wordt aangewezen als de oorzaak van de problemen met Marokkaanse jongeren, maar bij nadere inspectie is het toch het hardnekkige narratief over 'cultuur' dat de gehele causale keten van risico die in het onderzoek wordt geproduceerd, structureert. Wanneer ik de schakel 'integratieproblemen' open zou breken dan liggen daarin de veronderstellingen over cultuur besloten die ik eerder heb beschreven in het hoofdstuk over cultuur (de Marokkaanse gezinsstructuur deugt niet). De tijdslijn van de 'psyche' naar 'maatschappelijke problematiek' is slechts een sub-causale keten die uiteindelijk opnieuw ingevoegd wordt in een groter causaal verband dat, zo blijkt telkens opnieuw, loopt van '(problematische) cultuur', of het synoniem 'gebrekkige integratie', naar risico.

Over macht en weten (*savoir/pouvoir*); de bestuurlijke ‘productie van waarheid’.

Besturen in de naam van waarheid

Terwijl Foucault in zijn vroege werk reeds verschillende malen de verwantschap tussen macht en kennis (*savoir/pouvoir*) had benadrukt, wijst hij in een interview dat later werd opgenomen in ‘The Foucault Effect’ zelfs op het belang van wat hij de ‘productie van waarheid’ noemt voor de kunst van het besturen;

‘To put the matter clearly: my problem is to see how men govern (themselves and others) by the production of truth (I repeat once again that by production of truth I mean not the production of true utterances, but the establishment of domains in which the practice of true and false can be made at once ordered and pertinent).’
(Burchell, Gordon, Miller, 1991; 79).

In zijn inleiding bij diezelfde essaybundel legt Colin Gordon uit welke plaats het thema ‘waarheid’ inneemt in Foucaults denken over *governmentality*. Het idee van besturen draagt volgens hem een zekere ‘wil tot waarheid’ met zich mee die de ‘louter instrumentele relatie’ (ibid.; 8) tussen waarheid en machtsuitoefening die Foucault in zijn eerdere ‘*power/knowledge*’ schemata postuleerde overstijgt. In zijn lezingen observeert Foucault in Westerse culturen een toenemende verstrengeling van ‘het besturen van mensen’ met wat hij de ‘manifestatie van waarheid’ noemt. De relatie daartussen kan weliswaar op steeds andere manieren gestalte krijgen maar het blijft een terugkerend fenomeen, zozeer zelfs dat Foucault ook wel spreekt over een ‘besturen in de naam van waarheid’ (ibid.). Waarheid is immers het rationele bij uitstek. Daar gaat, om met Habermas te spreken, een dwangloze dwang van uit. Het is dat wat er altijd al is onafhankelijk van de geest die het overdenkt – zo zou een postulaat van het oud-Europese denken kunnen luiden. En *toch* heeft Foucault het over de productie van waarheid. Waarom?

‘Ik geef teveel om de waarheid’ merkte Foucault ooit in een interview op, ‘om niet te veronderstellen dat er verschillende waarheden en verschillende manieren van de waarheid spreken zijn.’ Dat is natuurlijk een paradoxale opmerking, maar het geeft aan waar zijn interesses liggen, namelijk niet in macht alleen noch in kennis maar in de hardnekkige verwevenheid van kennis met machtsrelaties die haar tegelijk organiseren en door haar georganiseerd worden. Macht staat niet op gespannen voet met kennis voor Foucault. Macht is juist ook productief; ‘het doorkruist en produceert dingen, het (ver)leidt tot plezier, het brengt kennis voort, het produceert discours’ (Foucault, 2001; 120). En als het werk van Foucault een ding duidelijk heeft gemaakt dan is het wel dat ook ‘waarheid zelf een geschiedenis heeft’ (ibid; 4). Waarheid is, in weerwil van de metafysische traditie, per definitie meerstemmig, variabel naar tijd en plaats en zowel het complexe effect als de bestaansgrond van bestuurlijke machtsrelaties en krachtvelden. Dit soort inzichten in de intieme, doch paradoxale verwantschap tussen macht en kennis speelde een cruciale rol in Foucaults late(re) lezing over de kunst van het besturen. Het is dan ook nauwelijks verwonderlijk dat na zijn dood die verwantschap tussen de productie van waarheid en de bestuurlijke uitoefening van macht uit is gegroeid tot een cruciaal thema binnen de zogeheten ‘governmentality studies’. Die ‘openen’, zoals Bröckling, Krasmann en Lemke claimen, een

‘epistemologische-politiek veld dat Foucault de ‘politiek van waarheid’ noemde’ (Bröckling, Krasmann, Lemke, 2011; 12). Daarbij draait het volgens hen om het analyseren van de spreekposities, de discursieve operaties en de institutionele mechanismen waardoor waarheidsclaims geproduceerd worden. Het gaat erom de ‘contouren van deze productieve macht, die een specifieke (en altijd selectieve) kennis produceert en op deze manier definities van problemen en velden van bestuurlijke interventie genereert’ (ibid.).

Van macht naar weten, en andersom.

Deze wederzijds constitutieve relatie tussen macht en weten manifesteert zich ook in deze *case*. Dat begint al met de ontstaansgeschiedenis van het onderzoek. Het onderzoek werd uitgevoerd door de afdeling kinder- en jeugdpsychiatrie in opdracht van het voormalige ministerie van VROM, Directie Inburgering en Integratie omdat zij, gezien de ‘maatschappelijke problematiek’ die men waarnam bij Marokkaanse jongeren, benieuwd was naar de ‘aard en omvang’ van psychische problemen onder die groep. Om kennis te vergaren over datgene wat gemanaged moet worden – het veiligheidsrisico dat de Marokkaanse jongere representeert - doet het ministerie een beroep op de wetenschappelijke expertise van de onderzoekers van de psychiatrieafdeling. Zij ‘produceren’ vervolgens waarheid over risico voor dat ministerie. In deze relatie zijn de ‘institutionele mechanismen’ werkzaam die Bröckling, Krasmann en Lemke beschrijven als een cruciaal onderdeel in het bewerkstelligen van de mogelijkhedenvoorwaarden voor het uiten van waarheidsclaims. Daarmee wil ik dus allerm minst suggereren dat deze kennis, dit onderzoek eigenlijk gemaskeerde staatsmacht is of ideologie in vermomming. Juist vanwege het aura van objectiviteit en neutraliteit dat het onderzoek omringt, en juist vanwege de door alle partijen veronderstelde onafhankelijkheid van de experts die het onderzoek uitvoeren is deze samenwerking productief. Ondanks dat het onderzoek gestuurd wordt door ideeën en concepten (zoals: integratie, ‘de Marokkaanse cultuur’, acculturatie) die allerm minst neutraal zijn zou ik niet willen beweren dat de kennis die het onderzoek oplevert *per definitie* onzin is, wat het wel is. Eerder is het zo dat het onderzoek bijdraagt aan de vorming van een ‘domein waarbinnen de praktijk van waar en onwaar geordend kan worden’ en het ontkennen van het bestaan van risicojongeren zelf nauwelijks nog mogelijk is. Het onderzoek draagt bij aan de (legitieme) definitie van een probleem en het opent een veld van mogelijkheden voor bestuurlijke interventies. Het is wetenschappelijk vastgesteld dat Marokkanen meer risico lopen, via gezondheidsrisico’s, op veiligheidsrisico’s. Die kennis is er nu, men ‘weet’ nu iets over risico (wie het treft, waar het begint etc.) – het is berekenend.

Zo organiseert deze kennis vervolgens ook weer bestuurlijke praktijken. Nu die kennis over risico er is ‘opent’ zich tussen dat bevroren verleden (van risicofactoren) en die gefixeerde toekomst (‘maatschappelijke problematiek’) een heden, een *nu*, een moment van beslissing. Het onderzoek heeft het bestaan van bepaalde ‘objecten’ (risicojongeren) geloofwaardig gemaakt en tevens hun problematiek in kaart gebracht. De kennis die in dit onderzoek geproduceerd is voorziet zo in een wetenschappelijk geautoriseerde definitie van de situatie die als uitgangspunt dient voor de uitoefening van macht. Alles draait om kennis van het te besturen object. Het aanvullende inzicht dat Foucault vangt met zijn formulering over de ‘productie van waarheid’ is dat die kennis en het object van die kennis samen geboren

worden. De wetenschappelijke productie van kennis over Marokkaanse risicojongeren valt samen met de constructie van een object van problematisering, en dat is diezelfde risicojongere. Dat betekent niet dat er een object verzonnen wordt, maar dat er een definitie van het probleem wordt voorgesteld en dat er een 'domein' van waarheid over die objecten afgebakend wordt. Zodra men eenmaal weet wie er een risico lopen en waarom, dan kan daarnaar gehandeld worden. Als je op zoek gaat naar risicojongeren, dan vind je die. Dan kunnen er bestuurlijke interventies worden voorbereid. Dan kan er aangestuurd worden op zelfbestuur - wat in *governmentality studies* ook wel 'the conduct of conduct' wordt genoemd.

De toekomst als ‘fictie’ in stedelijk beleid.

‘To calculate a risk is to master time, to discipline the future.’
(Francois Ewald, in: Burchell, Gordon, Miller, 1991; 207)

Denken in termen van risico gaat gepaard met het ‘binden’ (Luhmann, 2002; 51) van tijd via verwachtingen. De productiviteit van verwachtingen is er in gelegen dat ze vooruitgrijpen op wat komen gaat. Het verwachten is een techniek die *grip* geeft op de tijd doordat ze de toekomst ‘disciplineert’ (Ewald, 1991; 207). Verwachtingen maken het mogelijk om de toekomst nu al te (be)grijpen en in het heden te trekken. De toekomst wordt zo gefixeerd. En dat heeft vooral gevolgen voor het heden. Want juist door de toekomst te verwachten kan men er voor zorgen dat de toekomst zich nooit voordoet zoals verwacht. Het heden ‘opent’ zich dan als het moment voor een ‘plotwending’, als een beslissingsmoment. Het ‘nu’ dat dan zichtbaar wordt is een soort breuk in de tijd – Niklas Luhmann noemt het de ‘onzichtbaarheid van tijd’ (ibid.; 42) die de eenheid van het verschil van de risicovorm (in zijn termen het onderscheid tussen voor en na, in mijn termen tussen oorzaak en gevolg) uitmaakt / ‘de tijd wordt dan door stilte opgeschort’ dicht Resink - waar de bepaaldheid van zowel het verleden als de toekomst (de lijn der verwachtingen) onderbroken kan worden door op basis van die kennis over de toekomst zo te handelen dat een andere toekomst waarschijnlijker wordt. Daarom is deze techniek van het verwachten ook zo belangrijk voor het besturen via risico in hedendaags stedelijk beleid: het legitimeert actie in het heden ten aanzien van een toekomst die er niet is of, na deze fixerende operatie, *nog* niet is.

In stedelijk beleid in Rotterdam wordt van twee soorten verwachtingen gebruik gemaakt om de toekomst van risicojongeren te fixeren; doemscenario’s en statistische verwachtingen. Doemscenario’s worden gebruikt om de ongewenstheid van hun toekomst geloofwaardig te maken. Wie deze doembeelden wil analyseren betreedt een moeilijk toegankelijk terrein want het liefst omschrijft men niet al te nauwgezet wat er precies zal gebeuren met de risicojongere als er niet ingegrepen wordt, maar laat men het aan de verbeelding over hoe erg die toekomst er uit zou kunnen zien. De geprivilegieerde stijlfiguur voor het beschrijven van deze toekomst blijkt de ellips te zijn: ‘als we nu niet, dan...’. Toch zijn er bepaalde eindes die in het ‘plot’ van risico vaker worden naverteld dan anderen. Er valt wel degelijk een archetype verhaal over doem en verderf te onderscheiden. Om vervolgens waarschijnlijk te maken dat die verbeelde toekomst zich ook daadwerkelijk zo voor zullen doen, worden statistische en probabilistische methoden aangewend. Maar ook voor dit soort meer wetenschappelijke benaderingen van de toekomst geldt dat ze opgevat moeten worden als een bijzondere vorm van ‘fictie’. Zelfs voor statistisch valide risico-inschattingen van een (meer) waarschijnlijke ongewenste toekomst van de risicojongere geldt namelijk dat ze niet veel meer zijn dan een vorm van *science-fiction* die instrumenteel is voor het rationele management van stedelijke populaties.

Doemscenario’s.

Net zoals het punt van een utopie, zoals Terry Eagleton opmerkt, niet is om ‘ergens anders’ heen te gaan maar om te reflecteren op waar je bent (zie Eagleton, 2000; 33) zo functioneren dystopieën in stedelijk beleid niet als een werkelijk ergens anders (een toekomstige situatie

die zich voor zal gaan doen), maar als ‘ficties’, als *verbeeldingen* die vooral relevant zijn voor het heden.

Afglijden naar...?

Tijdig, voordat, voorkomen, afglijden-naar, want anders..., op het rechte pad krijgen, sneller signaleren, eerder ingrijpen, snelle actie. Dit zijn allemaal veelvoorkomende en inmiddels overbekende frasen of tropen in het spreken over de risicojongere die erop wijzen dat er met tijd gewerkt wordt. Want wie ‘voordat’ of ‘voorkomen’ zegt, veronderstelt dat er iets is dat voorkomen moet worden. Wie het heeft over ‘afglijden’ die heeft een scenario in gedachten over hoe er ‘gegleden’ wordt en door wie. Deze woorden of zinsneden veronderstellen dus een blik op de toekomst. Ze impliceren dat de toekomst van de risicojongere niet onbepaald is, maar juist al gevormd is – en hem te wachten staat. Ze spreken een verwachting over de toekomst uit.

Tegelijkertijd vestigen deze woorden echter ook de aandacht op het heden. Wie het heeft over ‘tijdig’ die bedoelt immers ook ‘nu’. En wie iets wil ‘voorkomen’ die zinspeelt op te nemen handelingen die een reeds geprepareerde toekomst in andere banen moeten leiden. Zo laten alleen een analyse deze signaalwoorden al zien dat het verwachten een dubbele functie heeft. Verwachtingen grijpen, ‘binden’ of fixeren de toekomst, maar dat doen ze ook om grip te krijgen op het heden. Ze effectueren vooral het nu, een huidige situatie. Die situatie ziet er opeens anders uit in het licht van die informatie over de toekomst. En toch zeggen deze woorden nog niets over hoe die toekomst er *precies* uit zal zien. Ze zinspelen slechts op het bestaan of de (indirecte) aanwezigheid van een ongewenste toekomst in het heden – alles blijft nog op het vlak van het connotatieve. Voor een gedegen analyse van het belang van doemscenario’s in stedelijk beleid moeten we dan ook voorbij dit soort losse woorden kijken en analyseren wat er na komt. Wat volgt er na ‘voordat’? Wat is het dat zo nodig ‘voorkomen’ moet worden?

Vrijwel alle doemscenario’s in hedendaags stedelijk beleid gaan over criminaliteit. Steevast wordt de toekomst van de risicojongere voorgesteld als een voortschrijdend ‘afglijden-naar’ een ‘criminele carrière’. Ik geef een paar voorbeelden uit de Rotterdamse beleidspraktijk:

‘Bij jonge verdachten en recidivisten is sprake van een sterke oververtegenwoordiging van allochtone jongeren. Dat heeft Rotterdam ertoe aangezet te kiezen voor een speciale aanpak, geënt op het Rijksprogramma ‘Voorkomen Criminele Loopbaan Allochtone Jongeren.’ (DOSA, Rotterdam)’

‘Om hier een eind aan te maken heeft de gemeente Rotterdam een sluitende aanpak ontwikkeld. Deze aanpak bestrijdt probleem- en overlastgevend gedrag en voorkomt het afglijden naar crimineel gedrag van probleemjongeren.’ (nogmaals DOSA, Rotterdam)

‘Problemen en risicogedrag starten op steeds vroegere leeftijd. En delinquent gedrag beneden de twaalf jaar is een van de belangrijkste risicofactoren voor het ontwikkelen

van een ernstige en langdurende criminele carrière' (Aanpak van Marokkaans-Nederlandse 12-minners, Rijksoverheid)

'Eén op de 5 jongeren in Rotterdam heeft een probleem of loopt een risico. In totaal gaat het - volgens cijfers van de Dienst Jeugd, Onderwijs en Samenleving - om ongeveer 35.000 jongeren. Zij kunnen op enig moment in meer of mindere mate onacceptabel gedrag gaan vertonen. Dat gebeurt meestal in groepsverband. Onderzoek heeft uitgewezen dat het merendeel van de jeugdcriminaliteit in groepsverband wordt gepleegd. Aandacht voor problematische jeugdgroepen is dan ook van groot belang, om overlast tegen te gaan en jongeren weer een toekomstperspectief te bieden.' (Methodiek voor de aanpak van problematische jeugdgroepen, Rotterdam)

'FF Kappe is een aanpak, geïnspireerd op de Engelse ASBO (Anti Social Behavior Order). Het vernieuwende is dat het zich richt op het beïnvloeden van het totale overlastgevende gedrag van een jongere en niet alleen op bestraffing van een strafbaar feit. De jongere (van 12 – 24 jaar) die wél overlast geeft maar nog niet crimineel is, wordt persoonlijk aangesproken op zijn gedrag.' (FF Kappe, Rotterdam)

Het begin van de laatste zin is veelzeggend: 'de jongere die wel overlast geeft maar nog niet crimineel is (...)'. De risicojongere stevent af op een criminele carrière als we deze doemscenario's mogen geloven. Hij staat op de rand van de afgrond; risicojongeren zijn *nog niet* crimineel. Hun toekomst is al gevormd, daar liggen al virtuele aanzetten tot een risicovolle ontwikkeling in besloten die toch meer waarschijnlijk zijn dan andere ontwikkelingen. Misschien hebben ze nu nog niets gedaan, maar in de toekomst mogen we van hen verwachten dat ze 'op enig moment in meer of mindere mate onacceptabel gedrag gaan vertonen', zoals in de 'methodiek voor de aanpak van problematische jeugdgroepen' staat geschreven.

Maar wat maakt deze verwachtingen realistisch? Waar komt het risico van die jongere vandaan? Waar begint die lijn in de tijd? Welnu, de risicojongere is geen onbeschreven blad, maar wordt in al deze teksten voorgesteld als een probleemjongere. Dat is de tweede pijler van het doemscenario: er zou al sprake zijn overlastgevende problematiek in het heden. Vanuit strikt juridisch oogpunt heeft de jongere misschien nog niets gedaan, maar doordat dat Niets omkleedt wordt met de lege betekenaar 'overlast' is er toch al iets om te problematiseren. De risicojongere zit ergens tussen 'problemen hebben' (oorzaak) en 'problemen geven' (gevolg) in, om in de terminologie van het signaleringssysteem DOSA te blijven. Er is bij deze jongeren altijd al een negatieve ontwikkeling in gang gezet en hopelijk 'signaleren' we dat tijdig, zo is het idee, want anders glijdt de jongere af richting criminaliteit. Men doet het voorkomen alsof met het doemscenario slechts de lijn van de huidige, reeds problematische situatie wordt doorgetrokken naar toekomst.

Het is een nogal simpel maar krachtig scenario; van 'problemen', via overlast, naar criminaliteit. Dat is de basisvorm van het 'afglijden-naar'. Veel nauwkeuriger of uitgebreider worden de doemscenario's niet uitgeschreven. En dat hoeft ook niet, want des te preciezer beschreven wordt hoe die ontwikkeling precies plaats zal vinden, en wat tot wat leidt onder

wat voor omstandigheden, des te groter is de kans dat deze verwachtingen onnauwkeurig of zelfs ongegrond bleken te zijn. Onder normale omstandigheden zijn teleurgestelde verwachtingen een opmaat voor ‘leren’, maar binnen de context van stedelijk beleid zou alleen al de mogelijkheid op teleurstelling de functie van de verwachting volledig te niet doen. Deze verwachtingen verwachten geen *feedback*. Anders zou direct opvallen dat deze verwachtingen slechts dienen als een vorm van ‘fictie’ die vooral het heden vormgeeft met het oog op interventies. Om productief te zijn moeten verhalen over de doem en het verderf van en door de risicjongere dus grotendeels onuitgewerkt blijven. Enerzijds moet de toekomst ‘gedisciplineerd’ worden (ze moet verwacht worden), maar anderzijds moet ze juist open en dynamisch genoeg blijven om iets aan de verbeelding over te laten.

Maar dit soort verhalen over doem en verval zijn op zichzelf niet dwingend genoeg om de toekomst in het heden te laten resoneren. Daarvoor zijn die verhalen nog te beeldend, en te suggestief. Zonder een objectieve basis, zonder fundament in de werkelijkheid gedijen dit soort verhalen niet. Die objectiviteit wordt in dit soort doemscenario’s gesimuleerd door verwijzingen naar ‘de cijfers’. Tegenover de vaagheid van het scenario zelf – ‘overlast’ is daar het toonbeeld van - staat de onomstotelijke precisie van de cijfers waar het verhaal mee aangekleed wordt. Verwijzingen naar (statistische) patronen en regelmatigheden in de werkelijkheid domineren vele beleidsteksten. Overal worden cijfers gebruikt om de geloofwaardig te maken dat er inderdaad jongeren zijn die als een veiligheidsrisico gezien moeten worden. In de volgende paragraaf zal ik eerst stilstaan bij de realistische retoriek van getallen, alvorens in het tweede deel van dit hoofdstuk te beargumenteren dat ook het werkelijke gebruik van statistische methoden voor het verbeelden van de toekomst opgevat moet worden als een bijzondere vorm van fictie.

Het realisme van getallen.

De verbeelding van de toekomst in stedelijk beleid gaat gepaard met een éézijdige focus op getallen. Om geloofwaardig te maken dat die toekomst zich ook zo voor zal doen als ze wordt verwacht schermt men in stedelijk beleid met cijfers. Neem de volgende exemplarische tekst uit de informatiefolder van het risicosignaleringssysteem DOSA. Daarin wordt een beschrijving gegeven van de situatie aangaande risicjongeren in Rotterdam;

‘Het gaat om een grote groep jonge Rotterdammers. Het staat vast dat sociaal demografische factoren van invloed zijn op de manier waarop kinderen opgroeien. Armoede, werkloosheid, wonen in een achterstandswijk, of met alleenstaande ouders die vaak zelf de weg in de Nederlandse samenleving onvoldoende kennen, het zijn allemaal risicofactoren bij het opgroeien van kinderen. Onder de circa 160.000 jongeren in Rotterdam in de leeftijd tot 23 jaar, zijn er naar schatting 37.000 bij wie sprake is van twee of meer risicofactoren. Tussen de 5000 en 6000 krijgen zelfs met drie of meer risicofactoren te maken.’

Dit is het archetype van een doemscenario. Deze tekst informeert niet over een werkelijk bestaande situatie, maar communiceert urgentie. Volgens deze informatiefolder loopt een ‘grote groep’ jongeren in Rotterdam het risico op ontsporing in de vorm van ‘ernstig

probleemgedrag' of een 'criminele loopbaan'. Er wordt beweerd dat maar liefst 37.000 van de 160.000, dus bijna 1 op de 4 Rotterdamse jongeren met twee risicofactoren te maken krijgt en 5000 tot 6000 jongeren zelfs met drie of meer risicofactoren. Bijna elke jongere krijgt dus met risico te maken: ofwel hij vertegenwoordigt zelf een veiligheidsrisico of hij of zij bevindt zich in de buurt van iemand die een risico is.

De cijfers spelen de belangrijkste rol in deze passage. Die zorgen voor het beeld van extreem risicovolle situatie maar wekken tegelijkertijd de indruk dat het niet om een beeld gaat maar een objectieve – want door *de cijfers* ondersteunde – inschatting van de situatie. De cijfers functioneren hier als een soort 'realistische imperatief' (Barthes, 2004; 107). Het is alsof ze rechtstreeks naar de werkelijkheid verwijzen, alsof de werkelijkheid zelf zich uitspreekt via de cijfers. Er gaat een sterk retorisch effect van uit; 'de cijfers spreken voor zich'. Wanneer Theodore Porter in zijn boek 'Trust in Numbers. The Pursuit of Objectivity in Public Life' besluit om cijfers, samen met grafieken en formules, in de eerste plaats op te vatten als 'strategieën van communicatie' (Porter, 1995; viii) dan doelt hij op dit soort legitimatiestrategieën. De metacommunicatie van deze getallen is 'objectiviteit'. Alsof ze slechts verwijzen naar de situatie zoals die in werkelijkheid is (namelijk: zeer onveilig, schreeuwend om maatregelen). En dat werkt beleidslegitimerend. Kwantificering is immers ook, zoals Porter stelt, een manier om beslissingen te maken zonder dat het lijkt of het een beslissing is (Porter, 1995; 8). Door te doen alsof de cijfers voor zich spreken is ook het beleid dat zich claimt te baseren op die cijfers vanzelfsprekend. Men beroept zich dan op objectieve gronden. De situatie zelf dicteert de beslissing, zo lijkt het, niet de persoon.

De getallen die in deze passage worden genoemd zijn echter nauwelijks ergens op gebaseerd. Door die getallen toch te vermelden lijkt het alsof men een risico berekend heeft, terwijl het in werkelijkheid slechts gaat om een *idée fixe* van beleidsmakers, instanties en professionals. Dit is een waanbeeld. Het enige wat deze cijfers nog zou kunnen rechtvaardigen is de extreem ruime definitie van risico die DOSA zelf erop nahoudt. Die luidt als volgt;

'DOSA richt zich op alle jongeren tot 23 jaar, die binnen een bepaalde deelgemeente wonen en problemen hebben. Die problemen kunnen gaan over slechte omstandigheden in het gezin. Maar ook over financiën, huisvesting, gezondheid, school, werk of problemen met politie en justitie en relaties of sociale omgeving. Het gaat om zware problematiek die de mogelijkheden en capaciteit van de professional te boven gaat. Of er is sprake van overlast.'

De nadruk op 'de cijfers' in dit doemscenario van DOSA wijst vooruit naar het doemscenario *par excellence*; de statistisch geconstrueerde toekomst van de risicojongere. Waar ik in deze paragraaf nog slechts stilstond bij de realistische retoriek die uitgaat van het gebruik van getallen, wil ik in de volgende paragraaf de wetenschappelijke productie van die getallen zelf onderzoeken. In plaats van grondig uitgewerkte scenario's over doem en verval maakt men in stedelijk beleid liever gebruik van statistieken die zouden bewijzen dat er bepaalde causale verbanden staan. Getallen zijn de beste - want: 'objectieve' – raadgevers voor het bepalen van

beleid. Zo lijkt het althans. Aan de hand van het werk van Foucault en Ian Hacking wil ik echter laten zien dat juist statistieken een sterk gepolitiseerd karakter hebben.

Statistiek als *science-fiction*

Een wetenschap van de staat

Binnen het dispositief van de *securité* is een belangrijke rol weggelegd voor statistieken. In zijn lezingen over deze machtsvorm lijkt Foucault er een zeker plezier in te scheppen om te verwijzen naar de etymologie van het woord ‘statistiek’; het is volgens hem nauw verbonden met het Duitse *Staat* en betekende dan ook letterlijk ‘wetenschap van de staat’. Dat inzicht is kenmerkend voor de manier waarop Foucault over statistiek nadenkt: hij behandelt dit ‘domein van kennis’ (Foucault, 2007; 411) voortdurend in relatie tot de historische ontwikkeling van de kunst van het besturen en het belang daarvan voor de genese van de moderne staat. Het belang van statistieken ligt in de kennis die het oplevert over de regelmatigheden die zich voordoen in het ‘leven’ van een zeer specifiek object dat tot die tijd letterlijk ondenkbaar was: de populatie. Statistieken maakten het mogelijk om de verzameling fenomenen die een populatie uitmaakt te ‘kwantificeren’ en zo aan te tonen dat dit sociale aggregaat inderdaad een eigen dynamiek heeft die niet meer te herleiden valt tot het model van de familie dat tot dan toe de kunst van besturen organiseerde en vorm gaf (ibid.; 140 – 141).

Het meest interessant is de link die Foucault in dit verband legt tussen statistieken en ‘politie’. Vanaf de 17^e eeuw duidt het woord ‘politie’ volgens hem op een geheel van praktijken waarmee ‘de krachten van de staat vergroot kunnen worden terwijl de staat in een goede staat gehouden kan worden’ (ibid. 408). Of zoals het in een quote die Foucault noteerde ter voorbereiding op zijn colleges wordt gesteld: ‘alles dat dient tot het behoud van de goede orde van de samenleving is een zaak van politie’ (ibid.). Precies omdat politie een inschatting vereist van de krachten en mogelijkheden van de staat is politie datgene wat statistiek niet alleen noodzakelijk, maar ook mogelijk maakt zo benadrukt Foucault; het is ‘de gehele verzameling van procedures die aangewend worden om krachten [van de staat] te vergroten, combineren en ontwikkelen, deze hele administratieve assemblage die het mogelijk maakt om vast te stellen wat de krachten en de ontwikkelingsmogelijkheden van elke staat behelzen’ (ibid.; 411). Hieruit blijkt dat statistieken al vanaf haar ontstaan als wetenschap een sterk *gepolitiseerd* karakter had. Het was een wetenschap van de staat over de staat.

Wat Foucault lijkt te suggereren maar niet met die woorden uitspreekt wordt door Ian Hacking in een essay dat werd opgenomen in ‘The Foucault Effect’ wel expliciet verwoordt: statistieken voorzien niet alleen in informatie, aldus Hacking, ‘maar ze zijn zelf onderdeel van een technologie van macht in een moderne staat’ (in: Burchell, Gordon, Miller, 1991; 181). Hacking beschrijft zorgvuldig hoe zich aan het eind van de 19^e eeuw een probabilistisch wereldbeeld uit kon kristalliseren waardoor elk domein van menselijk onderzoek aangeraakt werd door een ‘lawine aan cijfers, [door] de erosie van determinisme, en het temmen van kans’ (ibid.; 189). Mijn interesse ligt hier echter niet in het vaststellen van een geschikte methode voor het schrijven van een geschiedenis van statistieken zoals Hacking dat tracht te doen, maar in de werkelijkheidsvormende mogelijkheden van de statistische wetenschap. Ik

zie Hackings betoog als een geschiedenis van (de objectiviteit van) statistiek en van de waarheid van statistische waarschijnlijkheden. De onvermijdelijke conclusie is dat statistische wetenschap niet, of in ieder geval niet alleen zo belangrijk werd omdat ze waar is, maar ook omdat ze voorzag in een wijze van classificeren en ordenen, kortom: van kennen, die belangrijk was voor de uitoefening van macht.

Foucault en Hacking thematiseren op verschillende manieren de verstrengeling van statistische kennis met de uitoefening van macht gericht op biopolitiek levensbeheer. Ik wil het werk van beiden combineren en toepassen op stedelijk beleid in Rotterdam. Ik zie daarin eenzelfde verstrengeling van statistieken en machtsuitoefening. Ik wil echter nog een stap verder gaan dan Foucault en Hacking en beargumenteren dat de manier waarop statistieken toegepast worden in hedendaags stedelijk beleid ook opgevat moeten worden als een bijzondere vorm van ‘fictie’ schrijven, namelijk als *science-fiction*. Deze statistieken dragen bij aan de constructie van een object van problematisering. Die cijfers informeren niet over een reeds bestaan object ‘risicjongere’, maar ze produceren dat ‘object’ actief door geïsoleerde oorzaken te verbinden met gevolgen, en zo een waarschijnlijke(re) toekomst voor hem uit te stippelen.

De statisch geconstrueerde toekomst als ‘science fiction’.

Ik wil in dit hoofdstuk laten zien dat de risicostatistieken die in men stedelijk beleid naar voren schuift om de toekomst van de risicjongere geloofwaardig te maken opgevat moeten worden als een vorm van bestuurlijke ‘science-fiction’. Enerzijds is het ‘science’; statistische methoden maken aanspraak op objectiviteit. Statistiek is een wetenschap. Wie de juiste productieregels volgt voor het maken van die cijfers die heeft toegang tot ‘objectieve’ kennis die niet gebonden is aan de persoon die het maakt of de plaats waar het gemaakt is. In dat opzicht is kwantificering, zoals Porter het formuleert, ‘een technologie van afstand’ (Porter, 1995; ix). Maar in die formulering ligt direct ook het geïnteresseerde (gepolitiseerde) karakter van het kwantificeren van de werkelijkheid reeds besloten. De statistieken worden in stedelijk beleid aangehaald door mensen die er belang bij hebben belangeloos te lijken. Interventies gericht op het ombuigen van een mogelijke toekomst van de risicjongere worden gelegitimeerd met een verwijzing naar de in cijfers uitgedrukte waarschijnlijkheid van die toekomst; ‘kijk maar naar de cijfers’. Alsof die vanzelfsprekend zijn. Maar ook de toekomst die op basis van complexe statistische methoden voor de risicjongere wordt uitgestippeld is artificieel. Ook met deze statistieken wordt de tijd actief geproduceerd, niet passief geregistreerd. Deze toekomst is een statistisch construct. Het is letterlijk een *artefact*; het is een feit, maar elk feit is bewerkt (geproduceerd), en heeft daarmee een geschiedenis die beschreven kan worden. Want die cijfers zijn slechts objectief *gegeven een bepaalde praktische invulling en een selectieve toepassing van het risicobegrip*. Die statistische toekomst is de uitkomst van een complexe toepassing van het schema van rationaliteit ‘risico’ die een zeer specifieke wijze van het ontmantelen of ontrafelen van de wereld én van het opnieuw samenbrengen van de ontmantelde elementen voorstelt. In de toepassing van dat schema wordt zodanig met tijd gewerkt dat de toekomst gefixeerd kan worden. Zelfs de statistische geconstrueerde toekomst van de risicjongere is een doembeeld, een opmerkelijke vorm van ‘fictie’ die weliswaar berust op wetenschappelijk valide methoden – Porter wijst

erop dat de ‘Latijnse wortel van validiteit ‘macht’ betekend’ – maar niettemin geen uitspraken doet over iets dat werkelijk zal gebeuren maar zo inwerkt op de werkelijkheid dat er een toekomst voorgesteld kan worden die acties in het heden autoriseert.

Pro-Kid Politie

Om deze stelling te toetsen doe ik onderzoek naar het volgsysteem ProKid Politie. Vanaf 2011 wordt er in verschillende regio’s gebruik gemaakt van dit risicosignaleringssysteem om zogenaamde 12-minners te registreren en te volgen die op een of andere manier in aanraking komen met de politie, als getuige, als slachtoffer of als dader. Meer precies wordt de doelgroep omschreven als;

‘kinderen tot 12 jaar (de leeftijd van waaraf strafrechtelijke vervolging mogelijk is) die veiligheidsrisico’s lopen of die zich in 5 tot 10 jaar mogelijk ontwikkelen tot potentiële criminelen.’

Uit deze formulering blijkt duidelijk dat er aan de hand van deze ‘analysemethodiek’, zoals ze het zelf noemen, een toekomst gefixeerd wordt voor deze risicokinderen. In dit geval is men daar zelfs vrij precies in, want het zou gaan om kinderen die zich binnen ‘5 of 10 jaar mogelijk ontwikkelen tot potentiële criminelen’. Dat is bepaald geen rooskleurig toekomstbeeld. Maar laten we eens kijken hoe dit beeld tot stand komt en in hoeverre het klopt.

De wetenschap en de ‘fictie’ van de toekomst.

Bij de politie van de regio Gelderland-Midden waar de methodiek is ontwikkeld laat men zich voorstaan op de wetenschappelijke onderbouwing ervan;

‘ProKid Politie, de analysemethodiek 12-minners is wetenschappelijk onderbouwd. In de regio Gelderland-Midden wonen ongeveer 100.000 kinderen jonger dan 12 jaar. Daarvan komen er ongeveer 3000 in de politiesystemen voor als verdachte, slachtoffer of getuige. Die 3.000 12-minners zijn met de analysemethodiek in kaart gebracht. Het eerste resultaat van de methodiek is dat er over de ontwikkeling van ongeveer 2.000 12-minners en over ongeveer 1.000 woonadressen van 12-minners zorgen zijn. Projectleider Lex Henzen: ‘In duizend gezinnen in de regio is veilig opgroeien een worsteling’. Als er niet wordt ingegrepen zal een deel van die 3000 kinderen vervallen in een criminele loopbaan. Deze methodiek is wetenschappelijk onderbouwd door de Radboud Universiteit Nijmegen.’

Er wordt geschermd met de wetenschappelijke onderbouwing van de methodiek. Maar wat houdt die methodiek dan precies in? Hoe wordt die toekomst gemeten? Ik quote een passage waarin uitgelegd wordt hoe de methodiek werkt;

‘De basis voor de methodiek is een aantal gedragsindicatoren (zoals spijbelen, pesten, dierenmishandeling, schelden, het op straat rondhangen zonder toezicht of het zijn van getuige of slachtoffer van seksueel misbruik of geweld in het gezin) waarvan wetenschappelijk is bewezen dat zij voorspellers zijn van het risico op criminele carrières.

Deze gedragsindicatoren zijn voor zover mogelijk vertaald naar incidenten die zijn geregistreerd in het bedrijfsprocessensysteem van politie. Deze gegevens hebben betrekking op:

- *Incidenten waarbij het kind betrokken/slachtoffer/ getuige is of delicten waarvan het kind wordt verdacht;*
- *Meldingen op het woonadres van het kind. Het belang hiervan is dat de achtergrond en historie van het kind en het gezin in beeld worden gebracht.'*

Deze methodiek werkt op basis van ten minste drie vertalingen of 'zuiveringen'. Eerst (1) een uitsnede van zeer verschillende indicatoren die elk afzonderlijk aan het begin van een causale ontwikkeling geplaatst worden. Vervolgens (2) een bijna letterlijke 'vertaling'; deze indicatoren worden zo getransformeerd dat ze gemeten kunnen worden. Tot slot (3) wordt er een ordening aangebracht, of: een classificatie voorgesteld op basis waarvan de risicotaxatie gemaakt wordt.

- I. **Isolatie;** ten eerste zijn er bepaalde gedragsindicatoren vastgesteld 'waarvan wetenschappelijk bewezen is dat zij voorspellers zijn van het risico op criminele carrières'. Het gaat dan om heel verschillende dingen zoals spijbelen en pesten, maar ook 'rondhangen op straat zonder toezicht' en 'getuige zijn van seksueel misbruik of geweld in het gezin'. Hoewel over elke indicator afzonderlijk wel iets te melden valt, wil ik de nadruk leggen op de meer algemene isolerende en ontrafelende beweging die zich hier voordoet. De werking van risico als een raster wordt hier manifest. Deze indicatoren worden geïsoleerd, als het ware uit de werkelijkheid gesneden, en aan het begin van een risicovolle ontwikkeling geplaatst. Ze worden geobjectiveerd tot oorzaak of begin. Een ingewikkeld fenomeen als het gedrag en de ontwikkeling van een kind wordt ontrafeld en ingedeeld in 'gedragsindicatoren'. Deze indeling is de eerste aanzet tot het meten van risico.
- II. **Vertaling;** dan wordt er vermeld dat deze indicatoren 'voor zover mogelijk vertaald' zijn naar incidenten die geregistreerd zijn door de politie. Het gebruik van die term 'vertaling' vind ik interessant. Het impliceert dat deze indicatoren niet direct, in zuivere toestand gemeten kunnen worden maar vertaald moeten worden naar een andere context om ze wel meetbaar te maken. Die andere context bestaat uit incidenten uit de registratiegegevens van de politie. Dus er is iets gebeurd ('incident') en daarvan moet dan worden vastgesteld met welke risico-indicator dat correspondeert. De complexiteit van die gebeurtenis moet gezuiverd (gereduceerd) worden en ingepast worden in de ordenende principes van de methodiek.
- III. **Classificatie;** op basis daarvan wordt een classificatie voorgesteld. Afhankelijk van hoe vaak er meldingen gedaan worden krijgt het kind een code 'wit', 'geel', 'oranje' of 'rood' toebedeeld. Met die indeling gaat ook een bepaalde weging gepaard. Zo betekend wit 'geen risico-indicatie', geel

‘mogelijk risico, first offenders’, oranje ‘probleemjeugd’ en rood betekend ‘criminele jeugd’ wat overigens een opmerkelijke formulering is voor kinderen onder de twaalf. Deze ordening is contingent - had ook anders kunnen zijn - maar is wel bepalend voor hoe strak de tijd gefixeerd wordt. Want de toekomst van kinderen die ‘wit’ scoren wordt anders voorgesteld dan de toekomst van jongeren die in de oranje of de rode categorie zijn ingedeeld.

Deze drie bewerkingen resulteren in de fixatie van een tijdslijn. Opeens verschijnt er een (statistisch) patroon in de tijd. Er zijn dan opeens risicokinderen waarvan het waarschijnlijk zou zijn dat ze binnen 5 tot 10 jaar een criminele carrière hebben. Deze ‘vondst’ wordt echter niet gedicteerd door een werkelijke lijn of een patroon in de tijd – in die zin ‘zijn’ ze er niet - maar ze is het resultaat van een complexe, statistische bewerking van de werkelijkheid. Dat patroon in de tijd is, om een formulering van Latour uit ‘Laboratoy Life’ te lenen, niet de oorzaak voor de bevindingen van dit signaleringssysteem maar de consequentie ervan. In die ‘hybride’ werkelijkheid is via het ‘schema van rationaliteit’ dat risico is een ordening aangebracht die het mogelijk maakt objecten van risico te identificeren die afstevenen op een criminele toekomst. De tijd wordt ‘geframed’, een toekomst gefixeerd. Die toekomst is niet wetenschappelijk, noch fictie maar een vreemde mengvorm die ik *science-fiction* zou willen noemen; de toekomst is weliswaar ‘berekend’ maar om haar te kunnen berekenen moest de werkelijkheid zo gezuiverd worden dat ze meetbaar werd. De werkelijkheid werd niet passief geregistreerd, maar daar werd actief vorm aan gegeven opdat risico gemeten kon worden.

Het resultaat: ‘tijdig ingrijpen’

‘Op tijd ingrijpen

Met het project Signalering en interventie 12-minners kan een einde gemaakt worden aan de tot nu toe veelal reactieve benadering van incidenten. De veiligheids- en hulpverleningspartners komen, met de informatie uit ProKid , in de positie om pro-actief te handelen. We kunnen veel meer aan de voorkant van de problematiek komen. Er ontstaan daadwerkelijke kansen om in te grijpen.’

Deze wetenschappelijk gefundeerde ‘disciplinerende’ van de toekomst heeft effecten voor risicobestrijding. Door de toepassing van deze methodiek wordt het mogelijk om ‘aan de voorkant van het probleem te komen’, zoals het hier wordt geformuleerd. Maar was die ‘voorkant’ of zelfs maar ‘de problematiek’ er al voordat ze op deze manier gesignaleerd werd? Alle metingen brengen, zoals Latour opmerkt, ‘een vergelijkbaarheid tot stand die niet bestond voor hun eigen afstemming (‘calibration’)’ (geciteerd in Porter, 1995; 27). Die risicovolle toekomst wordt hier niet berekend maar actief geproduceerd. En die toekomstconstructie legitimeert beleid. Want deze signaleringspraktijk brengt hulpverleners in een positie om ‘pro-actief’ te handelen. Pro-actief, dat wil zeggen: er kan gehandeld worden voordat er iets gebeurd is. Zo wordt er in een evaluatie van ProKid gesteld:

‘Meestal zijn ‘rode’ kinderen wel bekend bij BJz. ProKid geeft echter ook informatie over kinderen (oranje, geel en wit) die in de gevarenzone dreigen te komen. Voor deze kinderen zijn preventieve acties mogelijk zinvol. Hier is in de Gelderse pilot met name naar gekeken.’

Toekomstscenario's als deze zijn, ondanks hun wetenschappelijke aura, net zo goed doembeelden die altijd in het teken staan van een vergaande preventiepolitiek.

Overlast

Overlast dat kan (van) alles zijn. Er is geluidsoverlast, woonoverlast, overlast van straatvuil, bekladding en slapende zwervers, overlast van ‘rondhangende groepen of individuen’, van ‘voetballende jongeren’, overlast van mensen die alles als overlast ervaren etc. Iedereen heeft wel eens ergens last van. En dat is precies de kracht van het begrip ‘overlast’. Die vaagheid is juist productief. Ik wil ‘overlast’ hier theoretiseren als een lege betekenaar die de lege plekken in het risicodiscours opvult. ‘Overlast’ heeft geen duidelijk afgebakend betekende, zo wil ik betogen, maar is eerder een soort verzamelplaats van onbehagen waar een veelvoud aan zeer uiteenlopende klachten, kleine irritaties en ‘problemen’ samengebracht kunnen worden (onder één noemer) en zo vervolgens in verband gebracht kunnen worden met het risicobegrip, of liever: met het begrip ‘risicjongere’, want dat is bij uitstek degene die overlast veroorzaakt. Mensen kunnen makkelijker aansluiten bij dat ogenschijnlijk ‘concrete’ idee van overlast dan bij de abstractie van een statistisch geïnformeerd risicobegrip. Statistische relaties zeggen mensen niet zoveel, maar met ‘overlast’ heeft iedereen wel eens te maken gehad. Zo fungeert ‘overlast’ als het eerste aangrijpingspunt in de causale keten van risico. Het structureert de tijd door de aanwezigheid van risico in het nu, in het gedrag van overlastgevend jongeren, geloofwaardig te maken.

Om te analyseren hoe het begrip ‘overlast’ gedefinieerd en gebruikt wordt in stedelijk beleid onderzoek ik eerst vier bronnen uit de Rotterdamse beleidspraktijk; het ‘Vijfjarenactieprogramma 2010 – 2014’, het ‘Handboek voor de aanpak van jeugdgroepen’, documenten van het risicosignaleringssysteem DOSA, en de Veiligheidsindex 2012. Samen vormen deze bronnen het onderzoeksmateriaal voor een soort mini-archeologie van het begrip ‘overlast’ in hedendaags veiligheidsbeleid. Elke bron doet een ander aspect van het begrip oplichten. Uit een analyse van het ‘Vijfjarenactieprogramma’ blijkt ten eerste dat overlast een verzamelbegrip is. Wat dat begrip allemaal bijeen verzamelt is een schier oneindige lijst aan ‘gebeurtenissen’ en ‘ervaringen’, zoals ik daarna aan de hand van de Veiligheidsindex zal laten zien. Er zijn altijd weer meer indicatoren en meer voorbeelden te bedenken van wat overlast zou kunnen zijn. Als derde zal ik de ‘handleiding voor de aanpak van jeugdgroepen’ analyseren om het clichématige aspect van het overlastbegrip te belichten. Overlast is een gemeenplaats. Tot slot lees ik de DOSA-documenten, waarin goed naar voren komt dat het in stedelijk beleid niet zozeer draait om wat overlast is – in deze teksten blijft een definitie zelfs volledig achterwege - maar om de positie die het inneemt op de tijdslijn die de ontwikkeling (het ‘afglijden’) van de risicjongere voor moeten stellen. Overlast structureert de tijd door als eerste aangrijpingspunt in die causale keten van risico te functioneren. Die laatste stelling werk ik in het tweede deel van dit hoofdstuk uit aan de hand van een analyse van de zogenaamde shortlistmethodiek die men in Rotterdam gebruikt om ‘problematische jeugdgroepen’ te classificeren en te bestrijden.

Uit de hele analyse komt het beeld naar voren van overlast als een nagenoeg ongrijpbaar ‘concept’, dat altijd op drift is. Nergens wordt het echt gefixeerd, het blijft voortdurend vloeibaar of elastisch. Overlast lijkt geen betekenende, noch een referent te hebben. Binnen het *frame* van een bestuurlijke rationaliteit die zich voortdurend organiseert en ontplooit rondom het risicobegrip vervult die conceptuele vaagheid echter juist een zeer

productieve functie omdat het handelingen en situaties die niet echt iets zijn toch problematiserbaar maakt door ze te interpreteren als een (voor)teken van risico.

Een mini-archeologie van het concept ‘overlast’ in de Rotterdamse beleidspraktijk.

Het vijfjarenactieprogramma; overlast als ‘verzamelbegrip’

In het ‘Vijfjarenactieprogramma’ wordt een heel hoofdstuk aan overlast gewijd. Het hoofdstuk opent met de volgende stelling:

‘Overlast is een verzamelbegrip voor al die gebeurtenissen en ervaringen die de veiligheid in de stad bedreigen.’

Eigenlijk ligt in deze formulering de gehele logica van het begrip overlast reeds besloten. Overlast is niet een duidelijk afgebakend ‘iets’, het is niet één ding, maar het is een ‘verzamelbegrip’. Wat verzamelt dat begrip? Alle ‘gebeurtenissen en ervaringen die veiligheid in de stad bedreigen’. Dat kan nog steeds alles zijn, ‘gebeurtenissen’ en ‘ervaringen’. Want als alles wat iemand als overlast ervaart overlast is, dan kan werkelijk alles overlast zijn. Het is bijna een tautologie; overlast is datgene waar mensen last van ondervinden. Om het toch verder te verduidelijken wordt er een voorbeeld gegeven:

‘Het kan dan gaan om objectieve veiligheid, bijvoorbeeld in het geval van vernielingen, maar ook om gevoelens van onveiligheid, omdat een groep jongeren rondhangt op straat. Die gevoelens noemen we de subjectieve veiligheid.’

Hier wordt al meer concreet wat met onder ‘overlast’ verstaat zo lijkt het. Als er jongeren of groepen jongeren zijn die dingen vernielen is dat overlast, maar ook wanneer ‘een groep jongeren rondhangt op straat’. Vernielen is een voorbeeld van objectieve veiligheid, en als mensen zich onveilig voelen door ‘rondhangen op straat’ dan heeft dat effect op de subjectieve veiligheid. Maar is dat het dan? Vernielen en rondhangen, is dat de ‘substantie’, het betekende van de betekenaar overlast? Zeker niet. Een analyse van de Rotterdamse Veiligheidsindex zal uitwijzen dat er nog veel meer voorbeelden van overlast te bedenken zijn.

De Veiligheidsindex; overlast als lege betekenaar.

In de Veiligheidsindex van 2012 zijn een groot aantal items opgenomen die het begrip ‘overlast’ meetbaar moeten maken. De items lopen uiteen van geluidsoverlast tot drugsoverlast. Voor elk item kunnen mensen aangeven of ze er vaak, soms, bijna niet of helemaal niet mee te maken krijgen. Ik citeer een aantal items uit ‘blok 10’ dat gaat over de tevredenheid met de buurt;

‘vuil naast de container’

‘gaten of verzakkingen in de bestrating’

‘op stoep parkeren’

‘stankoverlast door verkeer’

‘stankoverlast van water’

Dit soort items hebben betrekking op de omgeving waarin geleefd wordt en dragen allemaal bij aan wat we de ‘operationalisering’ van overlast kunnen noemen. Hier wordt, in tegenstelling tot in andere bronnen zoals DOSA en de ‘Handleiding voor de aanpak van jeugdgroepen’, juist wel een hele concrete invulling gegeven aan het begrip overlast. Overlast, daar is sprake van als mensen teveel op de stoep parkeren, als de publieke ruimte vuil is omdat het vuil niet in de container is gedaan, als er stankoverlast is door verkeer. Zeer verschillende dingen, maar inderdaad wel heel vervelend allemaal. Er zijn echter nog meer ‘items’. De derde vraag luidt bijvoorbeeld:

‘voelt u zich wel eens onveilig op plekken waar groepen jongeren rondhangen?’

Deze vraag wordt ook nog in twee gesplitst door een onderscheid te maken tussen overdag en ’s avonds. Zo breidt het begrip overlast zich verder uit. ‘Overlast’ kan ook zijn: je onveilig voelen door rondhangende jongeren. Maar er zijn nóg meer items die overlast moeten meten, zoals:

‘Ruziemakende en/of schreeuwende jongeren op straat’

‘Overlast van voetballende jongeren’

‘Samenscholing van jongeren op straat, het plein of in het park’

Deze items worden in dezelfde reeks behandeld als negen andere items die betrekking hebben op drugshandel of drugsgebruik. Zo dijt het overlastbegrip steeds verder uit. Overlast wordt onderverdeeld in verschillende soorten. Er is overlast van drugs en prostitutie, er is woonoverlast, geluidsoverlast, en stankoverlast. Maar er bestaat ook zoiets als ‘jeugdoverlast’. Daarmee doelt men nooit op jeugdigen die overlast ervaren (van ouderen, bijvoorbeeld), maar altijd op overlast die veroorzaakt wordt door jeugd – dat kan zijn wanneer jongeren ruziemaken of schreeuwen op straat, als ze voetballen zelfs, als ze samenkomen op een pleintje, als ze ‘met hun scooters over pleintjes scheuren’. Al die uiteenlopende dingen, én de ervaringen van die dingen worden samengetrokken in dat ene begrip.

Maar ook in dit onderzoeksmateriaal valt eigenlijk nauwelijks een definitie te ontwaren. In de Index wordt slecht een hele reeks voorbeelden achter elkaar geplaatst van wat ‘overlast’ zou kunnen zijn. Nergens wordt het begrip zelf echter gedefinieerd, behalve dan als ‘verzamelbegrip’. Maar is dat niet juist het kenmerkende van overlast? Dat het een begrip is dat niet duidelijk afgebakend kan worden, maar wel altijd weer op-, in- en aangevuld kan worden met uiteenlopende soorten handelingen, gebeurtenissen, gedragingen en ook nog eens met de (negatieve) *ervaringen* van al die dingen, zoals blijkt uit de manier waarop het begrip subjectieve veiligheid gebruikt wordt. Parasitair voortbordurend op Ernesto Laclau’s (Laclau, 1996; 36 – 46) onderzoekingen naar het belang van lege betekenaren voor het bedrijven van politiek wil ik ‘overlast’ hier dan ook theoretiseren als een lege betekenaar. Deze betekenaar, dit concept ‘overlast’ hecht zich niet aan een betekende, noch aan één referent – er komt geen

fix tot stand - maar blijft steeds verder uitdijen én verschuiven tegelijkertijd. Steeds zijn er weer andere voorbeelden van wat overlast zou kunnen zijn. Er zijn altijd weer andere dingen te bedenken waar mensen last van kunnen hebben. De retoriek van overlast speelt vooral in op dat gevoels- en herkenningselement – zoals ik ook in mijn analyse van overlast als cliché zal laten zien. Mensen kunnen er makkelijk bij aanknopen, want iedereen heeft wel eens ergens last van. ‘Overlast’ verzamelt al die uiteenlopende kleine irritaties en ongenoegens en knoopt ze als het ware aan elkaar tot wat Laclau een ‘keten van equivalentie’ zou noemen (Laclau, 2005). Dit heeft als eerste (politieke) voordeel dat er een idee van een collectief gedeeld ongenoegen tot stand komt, en, ten tweede, dat beleid dat toegespitst is op dat idee van overlast - zoals het ‘besturen via risico’ dat ongetwijfeld is – daardoor tegelijk gelegitimeerd en gemobiliseerd wordt. Om te zien hoe dat precies gebeurt moet eerst nog inzichtelijk worden hoe ‘overlast’ wordt ingepast in de causale keten van risico. Daarvoor zal ik twee andere bronnen onderzoeken. Voor nu is vooral dat idee van ‘overlast’ als lege betekenaar, als een verzamelplaats van ongenoegen van belang. Dingen die officieel niet echt ‘iets’ zijn, of in ieder geval *nog* niet, kunnen via overlast toch geproblematiseerd worden omdat ze, volgens de gemeente, bijdragen aan een onveilige stad doordat ze gevoelens van onveiligheid op zouden kunnen roepen – (én dus ook, wat belangrijker is, omdat ze geïnterpreteerd kunnen worden als een teken van risico). Die vaagheid, die indirectheid is kenmerkend voor overlast. Toch lijkt ook de gemeente te beseffen dat overlast een vaag begrip is, wanneer men schrijft dat;

‘Overlast (...) niet in een eenduidige definitie te vatten [is]. Dat maakt de aanpak ervan lastig. Maar één ding is duidelijk: jeugd-, woon- en drugsoverlast zijn de thema’s waar het voor de Rotterdammers om gaat.’

Overlast blijft uiteindelijk ongrijpbaar (‘niet in een eenduidige definitie te vatten’). Maar ‘één ding’ dat nu wel vaststaat, is dat mensen er last van hebben. Mensen hebben last van overlast. Het is een tautologisch schema; er is last van ‘overlast’. Wat is ‘overlast’? Waar mensen last van hebben. Van alles dus. Maar ondanks dat het onduidelijk blijft wat overlast is, moet er toch gehandeld worden. Toch worden er meetbare ‘targets’ vastgesteld, om de veiligheidssituatie te verbeteren. Een van de instrumenten waar in Rotterdam gebruik van gemaakt wordt om overlast tegen te gaan is de zogenaamde shortlistmethodiek van Bureau Beke. De methode wordt gepresenteerd in de ‘handleiding voor de aanpak van jeugdgroepen’, die ik in de volgende paragraaf als *case* zal gebruiken om een derde aspect van het begrip te belichten.

De ‘handleiding voor de aanpak van jeugdgroepen’; overlast als cliché.

In de ‘handleiding’ wordt de zogenaamde ‘shortlistmethodiek’ geïntroduceerd waar veel gebruik van wordt gemaakt in het Rotterdamse veiligheidsbeleid. Dat is een instrument om jeugdgroepen in te kunnen delen in drie categorieën, waarvan ‘overlastgevend’ er één is. In plaats van een analyse van die classificatiemethode, die verricht ik in het tweede deel van dit hoofdstuk, richt ik me nu eerst op de inleiding van het document waarin een klein verhaaltje ter inleiding op de methode is geschreven. In dat verhaaltje wordt overlast niet direct gedefinieerd, maar er worden slechts toespelingen gemaakt op situaties of ‘gedragingen’ die

als overlastgevend kunnen worden ervaren. Zo opent de handleiding, na het titelblad, met een plaatje van een aantal jongens op een scooter met daarbij de tekst,

‘Soms scheuren ze op hun scooters over stoepen en pleinen.’

Blijkbaar is dit een veelzeggend citaat, aangezien het uitgekozen is om een hele pagina te vullen. Wie zijn ‘ze’, en waarom is het van belang dat ‘ze’ over stoepen en pleinen scheuren? Zijn dat de overlastgevende jongeren? Het blijft onduidelijk wat het betekend, maar een definitie van overlast is het zeker niet. Eerder is het een soort toespeling, maar op wat? Het citaat komt uit de inleiding, waarin het probleem met overlastgevende jongeren als volgt wordt beschreven;

. *‘Jongeren - we hebben het hier over jongeren tussen 12 en 24 jaar - zijn vaak op straat te vinden. Ze hangen rond in winkelcentra of bij metrostations, kletsen wat af en zijn nogal eens luidruchtig of baldadig, zeker als er meisjes bij zijn. Soms scheuren ze op hun scooters over stoepen en pleinen. Veel mensen ervaren rondhangende jongeren als overlastgevend of bedreigend, ook al is niet altijd wat aan de hand. Jongeren van hun kant hebben er vaak geen idee van hoe ze op anderen overkomen. Er is dus een spanning tussen jeugdgedrag en beeldvorming bij ouderen, zeker als het om jongeren uit andere culturen gaat. Gaat het om normaal jeugdgedrag of gaan jongeren over de schreef? Of erger: is er sprake van criminaliteit en van jeugdbendes?’*

Eerst wordt er dus een beschrijving van wat jongeren vaak zouden doen. Ze zijn vaak op straat te vinden, ze ‘kletsen wat af’, en ze ‘zijn nogal eens luidruchtige of baldadig, zeker als er meisjes bij zijn’. En ze scheuren dus wat af op hun scooter. ‘Veel mensen’, zouden dat als overlastgevend of zelfs als ‘bedreigend’ ervaren. Deze beschrijving is slechts het vermelden waard, omdat het beeld dat hier geschetst wordt zo algemeen is dat iedereen er wel iets in kan herkennen. Algemeenheden als deze acht ik kenmerkend voor het overlastbegrip. Overlast is een gemeenplaats, vergelijkbaar met het cliché; ‘u kent het wel’. Iedereen ‘kent het wel’, iedereen heeft heus wel een idee van wat ‘overlast’ precies is – dat is althans de veronderstelling. Vandaar ook dat een *echte* definitie uit kan blijven; die definitie wordt als het ware opgeschort en naar de andere kant verplaatst, naar ‘het volk’ of ‘de Rotterdammer’. Daarom is het ook zo’n elastisch begrip; het is dat, wat *men* als lastig of als overlastgevend beschouwd – dat is immers het belangrijkste; wat die ingebeelde gemeenschap ‘het volk’ (dat overigens slechts tot stand kan komen via gemeenplaatsen als ‘overlast’, zoals Laclau uitlegt) ervan vindt. Werkelijk diepgaande reflectie op wat ‘overlast’ precies is wordt met deze uitbesteding echter voortdurend omzeilt.

In die conceptuele vaagheid van het overlastbegrip toont zich wat Anton Zijderveld de ‘maatschappelijke functie’ van het cliché heeft genoemd. Zijderveld - die in zijn boek over de ‘tirannie van het cliché’ (Zijderveld, 1982) overigens zelf ook veelvuldig ten prooi valt aan die tirannie, bijvoorbeeld wanneer hij aanhaakt bij het sociologische cliché dat met de advent van het moderne tijdperk het dagelijks spreken ‘steeds meer aan betekenisinhoud’ dreigt in te boeten (ibid.; 14) - vat het cliché op als een overstijgen van ‘oorspronkelijke betekenissen’ door ‘maatschappelijke functies’. Clichés zijn volgens hem afgesloten uitdrukkingvormen die, omdat ze geen ‘cognitieve reflectie’ vereisen, gemakkelijk ‘geconsumeerd’ kunnen

worden (ibid.; 23). Ze leiden de aandacht af van betekenis, doordat ze functioneren als een soort *ready-mades* die de complexiteit van de sociale werkelijkheid in makkelijk toegankelijke vormen dwingt. Nog een ander aspect dat daaruit voortvloeit is dat clichés, zoals Zijdeveld het formuleert, de neiging hebben uit te groeien tot ‘afzonderlijke grootheden’ of ‘objectieve dingen’ (ibid.; 27). Ik zou dat laatste aspect liever als volgt willen formuleren: clichés zijn niet falsifieerbaar en lijken zodoende altijd waar. Clichés hoeven niet te *matchen* met dat wat ze beschrijven, want ze werken precies andersom: door iets te vangen in een cliché (functie), wordt de complexiteit van hetgeen dat beschreven wordt (betekenis) gemaskeerd en teruggebracht tot of ingekapseld in makkelijk toegankelijk vormen. Daarmee wordt ook het risico om betwist te worden, om aangesproken te worden op wat nu eigenlijk de precieze betekenis van dat wat je beweert geminimaliseerd. Reflexieve communicatie waarin de waarheid van het cliché ter discussie gesteld zou kunnen worden is immers een zeer risicovolle vorm van communicatie omdat het de nadruk legt op de onuitgesproken sociale functie van clichés, die er uit bestaat dat ze communicatie vergemakkelijken, terwijl die juist functioneren bij de gratie van de vaagheid over wat er precies wordt bedoeld.

Ik onderscheid dus drie relevante kenmerken van het cliché. Ten eerste is het cliché een afgesloten uitdrukkingsvorm waarvan de ‘maatschappelijke functie’ en niet langer de semantische inhoud van primair belang is. Sterker nog: het cliché is juist productief omdat het, ten tweede, functioneert als een makkelijk aanknopingspunt voor communicaties doordat het diepgaande reflectie op de complexiteit van de sociale werkelijkheid afdoet middels de gestandaardiseerde ‘waarheid’ van het cliché. Die waarheidswaarde vormt het derde relevante kenmerk; er gaat een sterke retorische kracht uit van het cliché, omdat het niet falsifieerbaar is. Dat wat een cliché uitdrukt valt niet te ontkennen, omdat het feitelijk niet veel anders *betekend* dan de functie die de uitdrukkingsvorm zelf vertolkt. In het definiëren van overlast speelt het cliché, opgevat als het in elkaar haken van deze drie kenmerken, een belangrijke rol. En er moeten clichés gebruikt worden om die lege betekenaar overlast op te vullen (te definiëren), omdat de wijze waarop het begrip zelf functioneert in alle opzichten vergelijkbaar is met de ‘maatschappelijk functie’ die het cliché vervult. Het gaat in stedelijk beleid namelijk helemaal niet om een precieze, goed afgebakende betekenis van overlast, maar om de *functie* die het vervult in het management van populaties via risico. Overlast functioneert net als het cliché; het heeft door herhaaldelijk gebruik haar betekenis verloren maar vervult juist daarom een (politieke) functie die vooral vanuit bestuurlijk oogpunt bijzonder productief is. Het trekt een diffuus geheel aan gedragingen, gebeurtenissen en ervaringen samen in een ogenschijnlijk transparant begrip waarvan iedereen zogenaamd zou weten wat het is en dát het er is (het is ‘waar’). Je kan niet zeggen dat overlast ‘niets’ is, of dat mensen er geen last van hebben want er zijn voorbeelden te over, en ook uit de cijfers blijkt dat juist heel veel mensen er last van hebben. Wat ook logisch is want mensen hebben nou eenmaal last van overlast, dat is inherent aan de manier waarop het begrip wordt geconceptualiseerd. Op deze manier functioneert ‘overlast’ meer als een verzamelplaats van onvrede van waaruit aanknopingspunten voor bestuur worden vastgelegd, dan als een concept dat een welomschreven betekenis heeft. Overlast werkt beleidsmobiliserend.

Wanneer de oorzaak ter sprake komt die er toe zou leiden dat veel mensen rondhangende jongeren als overlastgevend of bedreigend ervaren (ondanks dat er natuurlijk ‘niet altijd wat aan de hand’ is), wordt een toevlucht gezocht in het cliché. Ditmaal wordt de alom bekende kloof tussen jong en oud aangehaald;

‘(...) ook al is niet altijd wat aan de hand. Jongeren van hun kant hebben er vaak geen idee van hoe ze op anderen overkomen. Er is dus een spanning tussen jeugdgedrag en beeldvorming bij ouderen, (...)’

Ook in het Vijfjarenactieprogramma wordt deze ‘spanning’ tussen jong en oud gethematiseerd;

‘Verder ervaren buurtbewoners regelmatig overlast van schreeuwende of ruziemakende jongeren op straat en van samenscholing. Uit de Sociale index komt naar voren dat 13 procent van de bewoners van mening is dat jongeren en volwassenen in de buurt niet goed met elkaar omgaan.’

Om die kloof te ‘verkleinen’ worden er zelfs allerlei bestuurlijke maatregelen genomen om jong en oud met elkaar in gesprek te brengen;

‘Verkleinen van de kloof tussen volwassen en jonge burgers in de wijken door instrumenten als Dag van de Dialoog, vitale coalities, buurtbemiddeling, pleingesprekken en Mensen Maken de Stad.’

Maar was die kloof er niet altijd al? Is het niet een figuurlijk kloof tussen jong en oud die helemaal niet gedicht kan worden? Dat jong en oud elkaar niet begrijpen is toch een klacht van alle tijden? Meer dan om de betekenisinhoud van deze statement gaat het om de maatschappelijke functie die ze vervult; het is zo ‘waar’, zo algemeen dat elke oudere (en zelfs elke jongere) zich erin kan herkennen. Toch werkt dit cliché beleidsmobiliserend. Er worden programma’s opgesteld als ‘Mensen maken de stad’ om er voor te zorgen dat mensen de stad maken, en er worden dagen van de dialoog opgesteld waar mensen ‘volwassen’ met ‘jonge burgers’ kunnen spreken over hun gedrag.

Maar ik maakte de zin over de ‘spanning’ tussen het gedrag van jongeren en het beeld dat ouderen daarvan hebben niet af. De gehele zin luidde namelijk als volgt:

‘Er is dus een spanning tussen jeugdgedrag en beeldvorming bij ouderen, zeker als het om jongeren uit andere culturen gaat.’

Dit is het derde en meest hardnekkige cliché dat het begrip ‘overlast’ vorm geeft. Het zijn jongeren ‘uit andere culturen’ die het veroorzaken. Zij zijn een bijzonder geval. Misschien omdat zij niet begrepen worden door ouderen, maar vooral ook omgekeerd omdat zij de ouderen niet begrijpen. De figuurlijke kloof tussen jong en oud correspondeert met een als ‘cultureel’ geïnterpreteerde kloof tussen allochtoon en autochtoon. Maar net zo als er nooit gesproken zal worden over ‘ouderenoverlast’, zo zal de schuld voor deze ‘kloof’ nooit gezocht worden bij ‘oud’, bij hen die er al waren, bij autochtonen dus. Die allochtonen

begrijpen het niet. Overlast kan van alles zijn, maar uiteindelijk zijn het ‘jongeren uit andere culturen’ die het veroorzaken.

DOSA en de absolute afwezigheid van een definitie van overlast.

Hoewel in de beleidsteksten die het risicosignaleringssysteem DOSA begeleiden op geen enkel moment ook maar getracht wordt het begrip ‘overlast’ te definiëren is dit voor een goed begrip van de functie van het overlastbegrip in stedelijk beleid een van de belangrijkste bronnen. Deze documenten illustreren namelijk dat de nadruk in stedelijk beleid niet zozeer ligt op het geven van een nauwkeurige, scherp afgebakende definitie van ‘overlast’ – een dergelijke definitie zou het begrip juist van haar effectiviteit beroven – maar dat het er om gaat via ‘overlast’ de lege plekken in het ‘plot’ van risico op te vullen. Die lege plekken zijn leeg omdat de causale opeenvolging van oorzaak en gevolg - of, in aan DOSA ontleende terminologie: van ‘problemen hebben’ naar ‘problemen geven’ – daar stukt. Overlast functioneert daar als een verbindende term, als het eerste aangrijpingspunt in de causale keten van risico, dat wil zeggen: het maakt het bestaan van die keten geloofwaardig doordat het functioneert als een eerste teken van het ‘afglijden’, als het symbool van het kantelpunt waar de abstractie van de aanwezigheid van risicofactoren omslaat in een concrete schade. Uit overlast laat risico zich afleiden.

Wanneer beschreven wordt wat de doelgroep van DOSA is wordt er ook melding gemaakt van ‘overlast’. Opmerkelijk is de positie die de term ‘overlast’ inneemt in de tekst;

‘DOSA richt zich op alle jongeren tot 23 jaar, die binnen een bepaalde deelgemeente wonen en problemen hebben. Die problemen kunnen gaan over slechte omstandigheden in het gezin. Maar ook over financiën, huisvesting, gezondheid, school, werk of problemen met politie en justitie en relaties of sociale omgeving. Het gaat om zware problematiek die de mogelijkheden en capaciteit van de professional te boven gaat. Of er is sprake van overlast.’

Het contrast tussen de laatste twee zinnen is tekenend. DOSA richt zich op jongeren met ‘zware problematiek die de mogelijkheden en capaciteit van de professional te boven gaat’. Dat klinkt heel ernstig en is dat waarschijnlijk ook. Maar die zin wordt direct gevolgd door de volgende zin: ‘of er is sprake van overlast’. Een definitie wordt daarbij niet gegeven, maar belangrijker is dat het begrip wel op dezelfde lijn gesteld wordt als ‘zware problematiek’. Deze overgang is illustratief voor de rol die overlast vervult in de operationalisering van risico. De risicojongere is niet alleen iemand die problemen heeft (‘zware problematiek’), hij geeft ook problemen. Hij veroorzaakt overlast. En in dat overlast geven manifesteert risico zich. Wat ‘overlast’ dan precies is is niet zo belangrijk – dat laat men graag over aan de verbeelding- maar omdat het een moment symboliseert waarop het mis aan het gaan is met die risicojongere is het toch ernstig. Door overlast nogal vaag te definiëren - zoals in het Vijfjarenactieprogramma of de shortlistmethodiek - of door het zelfs helemaal niet te definiëren - zoals hier - dijt ook dat risicobegrip steeds verder uit en wordt het steeds breder toepasbaar. En als overlast een teken is van een risicovolle ontwikkeling, maar ‘overlast’ kan praktisch (van) alles zijn dan is het ook niet verwonderlijk dat er opeens overal risicojongeren lijken te zijn.

In plaats van een definitie volstaat men in de documenten waarin het DOSA-systeem wordt uitgelegd met korte verwijzingen naar het feit dat jongeren die problemen hebben ook overlast geven. Overlast wordt gedacht als een soort verbindende term tussen ‘problemen hebben’ (‘scoren’ op bepaalde risico-indicatoren) en ‘problemen geven’ (een veiligheidsrisico zijn). In de informatiefolder worden daar verschillende toespelingen op gemaakt;

‘Onder de circa 160.000 jongeren in Rotterdam in de leeftijd tot 23 jaar, zijn er naar schatting 37.000 bij wie sprake is van twee of meer risicofactoren. Tussen de 5000 en 6000 krijgen zelfs met drie of meer risicofactoren te maken. Deze jongeren zorgen nogal eens voor overlast.’

‘Multiprobleemjongeren worden ze genoemd. Ze zorgen ook vaak voor overlast.’

Wat overlast precies is, is van ondergeschikt belang. In deze DOSA-teksten definieert men het niet eens, maar volstaat men met het noemen van overlast. Waar het steeds om gaat is de symbolische functie die het begrip vervult in het zichtbaar maken van risico. Overlast wordt voorgesteld als een teken van dieperliggende problemen of oorzaken, en als een voorteken van ‘ernstig probleemgedrag’. Van overlast kan men als het ware terugdenken naar de problemen die er de oorzaak van zijn, en omgekeerd kan men van de aanwezigheid van de genoemde risicofactoren extrapoleren naar overlastgevend of zelfs crimineel gedrag.

Bron	Definitie/gebruik van overlast	Aspect van ‘overlast’
Vijfjarenactieprogramma	Verzamelbegrip	Verzamelbegrip
Veiligheidsindex	Heel veel voorbeelden	Als lege betekenaar die steeds anders op- of ingevuld kan worden.
‘Handleiding (...)’	Toespelingen	Als gemeenplaats of cliché
DOSA	Geen definitie	Het draait niet om definitie, maar om de <i>positie</i> van ‘overlast’ in de operationalisering van risico,

Een typologie van verval; overlast als een eerste teken van risico.

Om toch nog meer substantie te geven aan die categorie ‘overlast’ wordt in Rotterdam gebruik gemaakt van de ‘shortlistmethodiek’, zoals die ontwikkeld is door Bureau Beke. De methodiek bestaat er uit dat agenten aan de hand van een vragenlijst een problematisch jeugdgroep ‘in beeld kan brengen’ door die te classificeren als hinderlijk, overlastgevend of crimineel. Op basis van die indeling kan vervolgens ‘gemeenschappelijke actie’ ondernomen worden ‘onder regie van de gemeente’. Ik zou deze indeling willen kwalificeren als een *typologie van verval*. Deze typologie wordt gebruikt om risico te operationaliseren - het

brengt, al dan niet toekomstige, (veiligheids)problemen ‘in beeld’ – door het ‘afglijden-naar’, de ‘ontwikkeling-tot’, de causale keten die inherent is aan risico te definiëren, zo zichtbaar te maken en te vangen in een simpel model. En in dat model speelt overlast een belangrijke rol. Overlast wordt op zichzelf al als iets problematisch beschouwd – het werkt, ‘of dat nu terecht is of niet’ zo lees ik in de inleiding, in op de veiligheidsgevoelens van mensen - maar het wordt ook gedacht als een eerste teken van de concrete, voelbare aanwezigheid van die abstracte (want statistische), problematische toekomst in het heden. Het is een voorteken van de ‘schade’, voorgesteld als een criminele carrière, die in het verschiet ligt als een interventie uitblijft.

Het risicocontinuüm; van hinderlijk, via overlastgevend naar crimineel.

De shortlistmethodiek stelt dus een bepaalde wijze van classificeren voor, die het mogelijk maakt om ‘problematische jeugdgroepen’ in kaart te brengen. De indeling komt tot stand op basis van een ‘shortlist’ die door de wijkagent ingevuld kan worden. Afhankelijk van de ‘scores’ die door de agent toegekend worden aan de jeugdgroep, kan vervolgens worden ingeschat of het gaat om een hinderlijke, overlastgevende, of criminele jeugdgroep en bepaalt worden wat voor actie er ondernomen moet worden en door wie.

Ten eerste onderscheidt men ‘hinderlijke jeugdgroepen’, die als volgt wordt omschreven;

‘Deze groep hangt wat rond in de buurt, is af en toe luidruchtig aanwezig en trekt zich niet zoveel aan van de omgeving. Soms loopt het wel eens uit de hand en zijn er kleine schermutselingen, maar dat is doorgaans snel in de kiem gesmoord en vaak ook meer toeval dan gepland. Ook maakt de groep zich incidenteel schuldig aan kleine vernielingen. Een beperkt aantal jongeren maakt zich soms schuldig aan (veelal lichte) gewelds- en (in mindere mate) vermogensdelicten. Over het algemeen is het een groep die nog voldoende ‘autoriteitsgevoelig’ is en aanspreekbaar is op zijn gedrag.’

Verreweg het grootste deel van de problematische jeugdgroepen in Nederland zijn van dit soort hinderlijke jeugdgroepen. Feitelijk is er nauwelijks iets ‘problematisch’ aan behalve dat een ‘beperkt aantal’ jongeren zich ‘incidenteel’ schuldig maakt aan lichte delicten. Eigenlijk heeft de groep nauwelijks formele kenmerken behalve dan dat ze jong zijn en graag met meerdere mensen tegelijk samen zijn op straat. In een kort tekstje over het ‘schoolvoorbeeld’ van de hinderlijke groep, de zogeheten ‘Tuinengroep’, wordt er op bijna sussende toon gesproken over dit soort groepen;

‘Het delictgedrag van de groep is wat betreft ernst niet verontrustend; het zijn jongeren die lichte overlast veroorzaken. Een klein aantal bewoners in de wijk voelt zich door de aanwezigheid en het gedrag van de groep onveilig. Voor de wijkagent is de groep goed aanspreekbaar, benaderbaar en beïnvloedbaar.’

Eigenlijk betekend ‘hinderlijk gedrag’ hier nog helemaal niets specifiek. Het kan van alles zijn dat ‘een klein aantal bewoners’ doet besluiten dat ze zich door de loutere aanwezigheid en het gedrag van de groep al onveilig voelen. Dat probleem kan ook nog eens makkelijk

opgelost worden, want de groep is goed aanspreekbaar en benaderbaar voor agenten. In het voorbeeld van de Tuinengroep wordt zelfs vermeld dat het meer lijkt op een ‘sociale groep’ – welke groep is er nu niet ‘sociaal’? – waarmee bedoeld lijkt te worden dat hier nauwelijks sprake is van een risicovolle of gevaarlijke groep.

Al met al lijkt dit een bijna onzinnige categorie, ‘hinderlijk’, die nauwelijks het vermelden waard is. Het valt allemaal wel mee. Toch zegt alleen al het feit dat deze categorie toch onderscheiden wordt juist wel iets over de methodiek en de indeling die erin wordt voorgesteld. Het is inderdaad een futiele categorie, maar het wijst er al wel op dat er een soort (risico)spectrum verondersteld wordt dat loopt van nauwelijks verontrustend, ‘hinderlijk’ gedrag naar ernstig crimineel gedrag - met overlast daar ergens tussenin. En het wijst er ook op dat er een mogelijkheid tot een voortschrijdende ontwikkeling wordt verondersteld, een opeenvolging van de ene categorie (‘hinderlijk’), waarin het probleemgedrag nog goed te overzien is, naar de andere categorieën (overlastgevend, crimineel), waarin het gedrag steeds ernstiger wordt en steeds minder goed te controleren valt voor agenten. Daarom is het van belang om deze groep toch te onderscheiden en op te benoemen als problematische jeugdgroep. Overlast is dan misschien wel de belangrijkste categorie - daar worden veiligheidsrisico’s pas echt bestuurbaar gemaakt, door risicofactoren uit te snijden en te combineren (problemen met school, werk, gezin, etniciteit! enz.), een mogelijke toekomst te fixeren (criminaliteit) en een beslissingsruimte voor bestuurlijke actie te openen in het heden - , maar deze kwalificering ‘hinderlijk’ is minstens zo belangrijk voor zover het die vervaltypologie complementeert door ook het absolute begin van een mogelijke risicovolle ontwikkeling in het model op te nemen. Het is, kortom, de categorie die het onderscheiden van de eveneens vage categorie ‘overlastgevend’ faciliteert door een causale keten - van kwaad (aanwezigheid risicofactoren; hinderlijk/overlastgevend gedrag), naar erger (criminaliteit) – te specificeren. De categorie is er slechts om de ontwikkeling te symboliseren, de causale opeenvolging in de tijd van de verschillende stadia van verval die men voortdurend probeert aannemelijk te maken.

Vervolgens wordt de overlastgevende groep onderscheiden. Die groep wordt al veel problematischer geacht dan de hinderlijke jeugdgroep, maar valt toch moeilijk te vangen in een welomschreven definitie. Eigenlijk is het een soort overgangsgroep die zowel hinderlijk is als crimineel, zoals blijkt uit dit profiel;

‘Deze groep is wat nadrukkelijker aanwezig, kan af en toe provocerend optreden, valt omstanders wel eens lastig (uitschelden of zelfs intimideren), vernielt regelmatig allerlei zaken en laat zich veel minder gelegen liggen aan andere mensen. Geweldsgebruik wordt niet geschuwd en de groepsleden zijn ook minder goed te corrigeren. Ook de lichtere vormen van criminaliteit waar de groep zich schuldig aan maakt, worden doelbewuster gepleegd en de groepsleden zijn ook meer bezig om te zorgen dat ze niet gepakt worden.’

Dit is een van de weinige plekken in de verschillende beleidsdocumenten waar geprobeerd wordt een nauwe definitie van overlast te geven. Dat blijkt moeilijk. De eerste ‘kenmerken’ zijn opnieuw vaag te noemen. Zo is de groep ‘wat nadrukkelijker’ aanwezig, kan ze ‘af en toe

provocerend optreden', valt omstanders 'wel eens' lastig en laat zich 'veel minder gelegen liggen aan andere mensen'. Zo bezien lijkt het alsof het gaat om jongeren die 'wel eens' 'wat' doen. Het tweede deel van de beschrijving focust zich echter op ernstigere dingen, zoals geweld en crimineel gedrag. Als we op deze definitie afgaan moeten we concluderen dat overlastgevende jongeren ergens tussen hinderlijk gedrag, waar het op volgt, en crimineel gedrag, wat er uit voortkomt, instaan. En dat is ook precies het moment in de tijd waarop 'overlast' gepositioneerd wordt; net als de risicjongere zelf tussen-in, tussen oorzaken (risicofactoren; schoolverzuim, alcohol gebruiken, antilliaan- of marokkaan-zijn) en gevolgen ('schade'; criminaliteit) in. Overlast, dat betekend slechts: nog-niet helemaal crimineel. Wat deze jongeren precies doen blijft moeilijk te omschrijven, maar de genoemde kenmerken die wel beklijven zijn het geweld en de lichtere vormen van criminaliteit waar de groep zich schuldig aan zou maken. De overlastgevende jeugdgroep wordt hoofdzakelijk afgeschilderd als een los geslagen verzameling jongens die in toenemende mate neigt naar criminele gedragingen. Vooral van belang is het verband dat daarbij gelegd wordt tussen overlast en criminaliteit. Want nogmaals: wat overlast nu precies is, dat blijft vaag.

Tot slot is er nog de 'criminele jeugdgroep', die,

'(...) (in ieder geval voor een deel) [bestaat] uit jongeren die behoorlijk op het criminele pad zijn geraakt. Ze zijn al vaker met de politie in aanraking gekomen. Kenmerkend voor dergelijke groepen is dat ze meer en meer criminaliteit plegen voor het financiële gewin in plaats van voor de kick of het aanzien. Deze jongeren scoren ook hoog op de delicten waar de andere twee typen groepen hoog op scoren. De feiten zijn echter ernstiger en ze schrikken ook niet terug voor het gebruik van geweld.'

Jongeren 'die behoorlijk op het criminele pad zijn geraakt', maken het belangrijkste gedeelte van de criminele jeugdgroep uit. In die formulering 'zijn geraakt' ligt opnieuw een verwijzing besloten naar het denken in termen van de ontwikkeling van problematisch gedrag. Dit stadium van de criminele jeugdgroep is het laatste in de risicovolle ontwikkelingen van jongeren. Het is datgene wat afgewend moet worden voor de groepen die daar nog vatbaar voor zouden zijn, dat wil zeggen: voor de hinderlijke en vooral de overlastgevende groep. Aan de leden van die groepen kan nog 'een perspectief geboden worden', zoals in de inleiding valt te lezen.

Zo is deze indeling synoniem met een typologie van verval. Deze 'typologie', dit instrument structureert de tijd door te suggereren dat problematisch gedrag zich volgens een standaardmodel van drie opeenvolgende stadia ontwikkeld. Het maakt een bepaalde, logisch geachte causale ontwikkeling van risicovol gedrag in de tijd denkbaar; eerst is het alleen maar hinderlijk gedrag, pas dan wordt het overlastgevend en voor je het weet zijn ze 'behoorlijk op het criminele pad geraakt'. Door 'hinderlijk', 'overlast' en 'crimineel' zo te conceptualiseren dat ze na elkaar komen in de tijd kan dat verbindingsconcept van 'overlast', waar de balans omslaat van hinderlijk of overlastgevend naar crimineel, aangewezen worden als een aangrijpingspunt voor een interventie. Dat aan overlast nauwelijks een welomschreven definitie kan worden gegeven is dan ook niet erg, het is zelfs bijzonder productief. Door iets te karakteriseren als 'overlast' voorzien beleidsmakers, instituties, en professionals zichzelf

van een *'legitimate theater for practical action'* (De Certeau, 1984; 125). Want enerzijds zegt overlast iets over het 'verleden' (dat er risicofactoren in het geding zijn of waren) en over de toekomst (dat die er waarschijnlijk niet best uit ziet) en noopt daarmee tot handelen, en anderzijds hebben mensen last van overlast - ik vat in deze formulering de tautologische definitie die naar voren komt uit mijn 'mini-archeologie' samen – en bedreigt het de veiligheid in de stad, wat op zichzelf al voldoende reden zou zijn voor bestuurlijke interventie.

Ook in de voorbeelden die in het document van elke type groep worden gegeven valt terug te lezen hoe tijd wordt geproduceerd. In die voorbeelden zijn sporen terug te vinden van een andere belangrijke thema in het risicodiscours, en dat is problematisering van bepaalde etnische groepen. De indeling in verschillende soorten problematische jeugdgroepen correspondeert met een indeling in problematische geachte (etnische) bevolkingsgroepen zo lijkt het. Zo is de 'Tuinengroep' een voorbeeld van een hinderlijke jeugdgroep;

'De kleine, hinderlijke groep op de locatie Stroveer wordt door de politie aangeduid met de naam Tuinengroep. De groep die voornamelijk bestaat uit autochtone, schoolgaande jongeren telt naast jongens ook een aantal meisjes. Het is een schoolvoorbeeld van een hinderlijke groep. De jongeren spijbelen nauwelijks en alcoholgebruik komt niet voor. Een enkeling gebruikt softdrugs. Harddruggebruik komt niet voor. Het delictgedrag van de groep is wat betreft ernst niet verontrustend; het zijn jongeren die lichte overlast veroorzaken. Een klein aantal bewoners in de wijk voelt zich door de aanwezigheid en het gedrag van de groep onveilig. Voor de wijkagent is de groep goed aanspreekbaar, benaderbaar en beïnvloedbaar. De groep kent wisselingen in zijn samenstelling en de laatste tijd valt het op dat er sprake is van een toename van het aantal meisjes. In combinatie met de andere kenmerken van de groep duidt dit laatste op het feit dat er ook sprake is van een sociale groep.'

De Tuinengroep is zelfs 'het schoolvoorbeeld' van een hinderlijke groep. Echt problematisch zijn ze niet. Ze zijn aanspreekbaar, benaderbaar en beïnvloedbaar. Ruimtelijk goed lokaliseerbaar. Maar, nu komt het, het zijn ook grotendeels autochtone jongeren. Het enige wat er problematisch aan wordt gevonden, is dat sommige mensen het problematisch vinden. Veel ernstiger wordt het al wanneer de groep ook 'overlast' veroorzaakt, zoals de 'Bilitongroep' die als volgt wordt omschreven;

'De overlastgevende 'Bilitongroep' zwerft op dit moment door de wijk. Een tijdje geleden verzamelden de groepsleden zich aan de Biltonstraat in een woning, maar deze woning is ontruimd. Op dit moment zijn ze op diverse plekken (winkelcentrum, snackbar) in de wijk te vinden. De Bilitongroep is in omvang groot en is een mixgroep wat betreft etniciteit. In de groep zitten leden van Nederlandse, Turkse, Marokkaanse, Joegoslavische, Surinaamse en Antilliaanse komaf. Relatief veel groepsleden zijn werkloos. Alcoholgebruik komt onder een klein aantal jongeren voor, terwijl softdruggebruik gewoner is in de groep. Zeer veel leden van de groep zijn bekenden van justitie. Het criminaliteitspatroon van de groep is afwijkend en kenmerkt zich enerzijds door hinderlijk gedrag en het veroorzaken van overlast en anderzijds door

(ernstige) vermogensmisdrijven (bedrijfsinbraken en autodiefstal). Drugbezit en verkeersdelicten (rijden zonder rijbewijs en joyriding) zijn ook onderdeel van het criminaliteitspatroon. In de omgeving hebben mensen angst voor de groep en ook richting de politie is de groep provocerend. Recent is een groot aantal groepsleden (circa 10) aangehouden voor bedrijfsinbraken en autodiefstal.'

Uit de beschrijving van deze groep blijkt opnieuw dat overlast wordt gedacht als iets dat zich afspeelt op de rand van criminaliteit. Er wordt zelfs gesproken van een 'criminaliteitspatroon' dat schommelt tussen hinderlijk gedrag enerzijds en ronduit criminele activiteiten aan de andere kant. De jongeren in deze groep voldoen aan alle risico-indicatoren; ze zijn werkloos, ze hebben 'problemen' met drank en drugs, ze zijn hinderlijk en veroorzaken 'overlast' – wat daar hier ook mee bedoeld mag worden – maar wat minstens zo belangrijk is, is het feit dat het gaat om een 'mixgroep wat betreft etniciteit'. Blijkbaar is dat hier toch een vermeldenswaardig element. En gezien de problematisering van bepaalde etnische of 'culturele' groepen in veel andere beleidsdocumenten is dat ook weinig verassend. Etnische komaf wordt gezien als een risico-indicator in stedelijk beleid. Allochtoon-zijn is een risicovolle aangelegenheid. In een voorbeeld van het laatste hoofdtype van problematische jeugdgroepen vinden we dan ook het prototype onaangepaste, niet-geïntegreerde allochtoon terug; de jonge Marokkaan. Dit 'Mängelwesen' dat volgens het WODC-rapport 'criminaliteit, leeftijd, etniciteit' ergens tussen Marokko en de Nederlandse samenleving in zwemt wordt gebruikt om het doemscenario van het risicodiscours optimaal te illustreren, zoals in deze beschrijving van de 'Trefpuntgroep';

'Trefpuntgroep'

In de Schrijverswijk vinden we een groep die te typeren is als crimineel en die zich ophoudt bij het buurthuis 'Het trefpunt' aan de Nesciostraat. Kenmerkend voor de groep is dat hij groot is (meer dan 20 personen) en voornamelijk bestaat uit Marokkaanse jongens. Er zijn al jongeren onder de 12 jaar die 'deel uitmaken' van de groep. In de groep zitten scholieren en werkende jongeren. De leeftijdsverschillen zijn groot. Sommige groepsleden gebruiken softdrugs en alcohol. Veel jongeren – met name de ouderen in de groep – zijn bekenden van justitie. De groep is lastig, hinderlijk en pleegt met de nodige regelmaat vermogensdelicten. Daarnaast plegen sommige groepsleden ook geweldsdelicten. Wijkbewoners ervaren de groep als bedreigend. De groep hangt altijd voor de ingang van het buurthuis rond of bij het daarnaast gelegen speeltuintje. Met de name de oudere jongens uit de groep zorgen ervoor dat sommige buurtbewoners niet meer bij het buurthuis naar binnen durven. De jongere jongens uit de groep staan niet bedreigend bij de ingang van het buurthuis, maar houden zich vooral op in de straten rond het buurthuis. (...)'

De criminele Marokaan die de buurt terroriseert, dat is het doemscenario waar het plot van 'risico' in uitmondt. De drie soorten problematische jeugdgroepen (hinderlijk, overlastgevend, crimineel) hebben alle drie een verschillend etnisch profiel (autochtoon, etnische mix, Marokkaan). Het gaat hier weliswaar om voorbeelden, maar die voorbeelden zijn geen

toevalstreffers. Uit de analyse van beleidsdocumenten over het verband tussen cultuur of etniciteit en risico bleek al dat een bepaald statistisch profiel van de risicojongere moeiteloos omgezet kan worden in een zeker antropologisch profiel. Want hoewel de risicojongere iemand is die 'scoort op een diffuse en open-ended set' van indicatoren, en het in die zin nogal een vage, maar daardoor zeer productieve kwalificering betreft is het in de praktijk van stedelijk beleid zo dat aan de risicojongere wel degelijk een vastomlijnd profiel wordt toegeschreven. Statistisch gezien zijn er namelijk zoveel factoren die tot risico leiden; problemen op school, problemen thuis, problemen met drank of drugs, opgroeien in bepaalde wijken, 'culturele dissonantie', slechte (geestelijke) gezondheid, en overlast geven worden allemaal genoemd. Maar wie krijgen er volgens de onderzoeken, actieprogramma's en methodieken - al dan niet statistisch gezien - meer met deze factoren te maken? Marokkaanse (en Antilliaanse) jongemannen tot de leeftijd van 23 jaar. Zo verwordt etnische komaf zelf ook tot een risico-indicator.

Alle stadia van verval liggen zo besloten in deze indeling, compleet met de bijbehorende stereotypen van de risicojongere. Risico wordt geoperationaliseerd door overlast te definiëren als het overgangsstadium van hinderlijk gedrag, naar crimineel gedrag. Op de tijdsas wordt overlast net voor een toekomstige 'schade' geplaatst als het moment net voordat 'risico' zich verwezenlijkt. 'Overlast' wordt gebruikt om een nu-moment te verbeelden waarin risico zich wel laat gelden (er is 'problematiek'), maar nog niet verwezenlijkt is. En daarmee geeft 'overlast' aanleiding tot actie, tot interventie; want als alle tekenen van risico zich aftekenen dan moet die verwachte toekomst nu al gemanaged worden opdat die zich niet voordoet zoals verwacht. Alle problematiserende factoren zijn aanwezig, en die toekomst ligt in de lijn der verwachtingen zoals manifest word in het overlastgevend gedrag van de jongere. De productieve paradox die besloten ligt in dit alles is natuurlijk dat er niet zoiets bestaat als een verwezenlijkt risico, want als een risico wordt verwezenlijkt dan is het, in klassieke termen, een 'schade' en geen risico meer. Het productieve daaraan is dat het idee 'risico' nu juist gebruikt wordt om die verwachte toekomst te gebruiken om bestuurlijke objecten in het heden te managen via bestuurlijke (gedrags)interventies. Overlast is de ideale verbindende term binnen tussen de abstractie van risicostatistieken en het concrete van criminaliteit. Het is een plek waar 'risico' quasi-verwezenlijkt wordt; er zijn al 'problemen', maar nog geen onomkeerbare schades. Kortom: een ideaal moment om die toekomst nog om te buigen.

De kracht van deze indeling ligt dus in de plaats die 'overlast' of 'overlastgevend' er in toebedeeld krijgt. Als verbindende term tussen hinderlijk en crimineel, is het de plek waar het veiligheidsrisico zich weliswaar al toont maar nog wel gelegenheid biedt tot interventie. Deze indeling staat dus in het teken van risicomanagement, omdat het vaak slechts retorisch gebruikte 'afglijden-naar(-criminaliteit)' gevangen wordt in een model. Maar hoe komt deze indeling nu precies tot stand? Wat legitimeert deze classificaties eigenlijk, en hoe verwordt het precies tot de basis voor bestuurlijke actie? Hoewel er in het 'zakboekje Shortlistmethodiek in zeven stappen' wordt opgemerkt dat het beeld dat deze methode oplevert niet meer is dan een '(subjectieve) inventarisatie' die dient als 'de basis voor

vervolgstappen', wordt de shortlist wel aangemerkt als een wetenschappelijk gefundeerd (meet)instrument;

'De shortlist is een op basis van wetenschappelijk onderzoek samengestelde vragenlijst waarmee politiefunctionarissen op systematische wijze periodiek de aard en omvang van problematische jeugdgroepen in hun wijk of verzorgingsgebied in beeld kunnen brengen.'

Maar door de shortlist te presenteren als een instrument dat is samengesteld op basis van wetenschappelijk onderzoek, wordt ook de indeling die daaruit voortvloeit geïnvesteerd met wetenschappelijke legitimiteit. Dat betekent dat de inherent vage concepten als 'hinderlijk' en 'overlastgevend' van een wetenschappelijk aura worden voorzien. Dat de definitie van overlast die gegeven wordt toch vaag blijft is van ondergeschikt belang, want het is – zoals ik in de paragraaf over de zogenaamde 'ontwikkelingspaden' zal aantonen – de statistische samenhang tussen een zekere groepsdynamiek die bij overlastgevende groepen wordt gesignaleerd en (het risico op) jeugdcriminaliteit die 'overlast' alsnog een plaats geeft binnen de in stedelijk beleid gangbare 'theorie' over wat risico is en hoe het bestreden dient te worden. Overlast wordt hier namelijk gedefinieerd – en wel op wetenschappelijke wijze. Er wordt een wetenschappelijk geautoriseerde invulling aan 'overlast' geven die noodzakelijkerwijs vaag blijft, maar voor stedelijk beleid desalniettemin heel belangrijk is omdat het ondanks die vaagheid, toch een concrete invulling van het risicobegrip behelst. Door overlast te definiëren als die half-criminele gedragingen die zich net voor daadwerkelijk 'crimineel gedrag' afspelen wordt ook risico geoperationaliseerd. Overlast duidt op de aanwezigheid van risico, op het afglijden naar crimineel gedrag in de toekomst, en misschien zelfs op het risico van een veiligheidsrisico.

Via een analyse van de zogenaamde 'ontwikkelingspaden' waar de drie typen problematische jeugdgroepen mee te maken zouden hebben wil ik laten zien dat er hier actief met tijd gewerkt wordt. 'Ontwikkelingspaden', dat lijkt al veel op de term 'tijdslijnen' die ik gebruik om duidelijk te maken dat het management van populaties in stedelijk beleid bestaat uit het omwerken van de virtualiteit van de tijd naar een lineaire opvatting van tijd waarin, als in een soort biljartbaluniversum, het één *logisch* (volgens causale, statistische wetten) volgt op het ander. Door overlast zo te definiëren dat het opgevat kan worden het als laatste, doch in zichzelf reeds problematische stadium dat net voor crimineel gedrag plaatsvindt, kan het functioneren als het eerste aangrijpingspunt in de causale keten van risico. Het maakt de aanwezigheid van risico geloofwaardig; overlast dat is al 'iets' ongewensts, die risicofactoren beginnen zich te laten gelden, die zijn zich aan het omzetten in ongewenst gedrag dat in de toekomst zelfs kan leiden tot crimineel gedrag. Zo is overlast zelf uiteindelijk ook al een reden tot bestuurlijke actie.

Ontwikkelingspaden

Interessant is het hoofdstuk over de 'ontwikkelingspaden' die gekoppeld worden aan de verschillende probleemtipes. Alleen al de term 'ontwikkelingspaden' wijst erop dat hier actief met tijd gewerkt wordt. Hier worden tijdslijnen gefixeerd. Op basis van die eerste indeling in een van de drie hoofdtypen wordt er namelijk een toekomst uitgestippeld

(gefixeerd) die correspondeert met de drie (risico)profielen. Er worden twee ontwikkelingspaden onderscheid, te weten ‘openbare orde’ en criminaliteit. Hinderlijke en overlastgevende groepen zouden op een ontwikkelingspad zitten richting gedrag dat is aan te duiden als ‘openbare orde problematiek’, en de criminele groep is als het ware de overtreffende trap van die eerste twee groepen omdat daarbij ook nog eens sprake is van ‘criminele problematiek’. Maar in de definitie van de overlastgevende groep zagen we al dat daarin ook geweld en ‘lichtere vormen van criminaliteit’ werden aangewezen als kenmerken. En ook in het voorbeeld van de overlastgevende Biliton-groep voeren verwijzingen naar criminele activiteiten, en de strafbladen van de leden de boventoon. Bovendien wordt ook in de inleiding van de tekst al gezinspeeld op het belang van een vroegtijdige signalering van overlastgevend gedrag omdat de ‘groepsdynamische processen’ die daarin een rol spelen in veel gevallen de aanzet vormt tot criminaliteit;

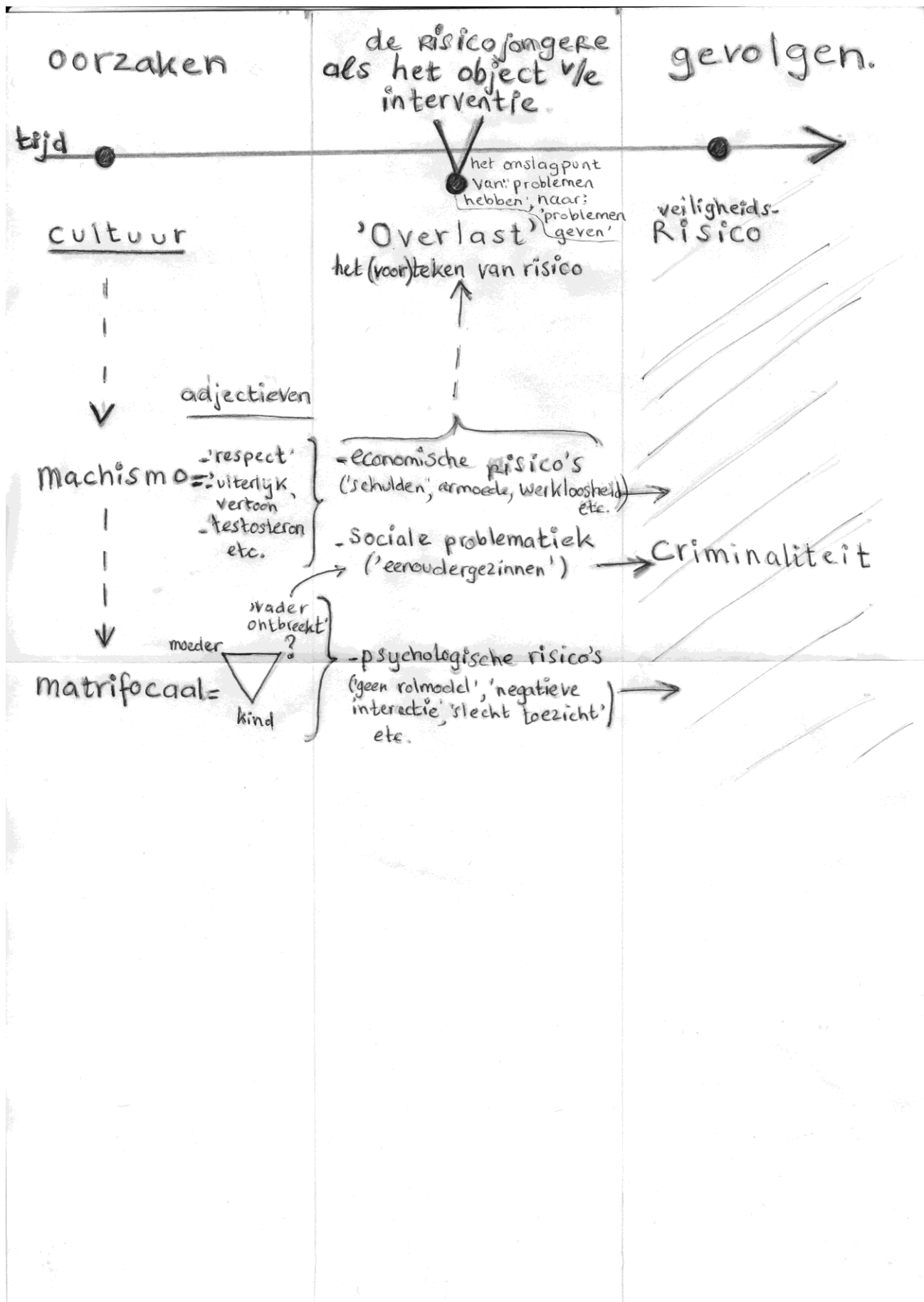
‘Overlast door jongeren staat in veel enquêtes in de top-3 als het gaat om veiligheidsgevoelens. Of het nu terecht is of niet. Veel mensen ervaren rondhangende jongeren als overlastgevend of bedreigend, ook al is er niet altijd iets aan de hand. Uit onderzoek blijkt dat ongeveer 75% van de jeugdcriminaliteit wordt gepleegd in groepsverband of voortvloeit uit groepsdynamische processen. Aandacht voor problematische jeugdgroepen is dan ook van groot belang, om overlast en criminaliteit door jongeren tegen te gaan en om de leden van de groep een perspectief te bieden.’

Met andere woorden: ‘overlast’ is op zichzelf al problematisch, maar het is ook belangrijk om er aandacht aan te besteden omdat ‘75% van de jeugdcriminaliteit’ voortkomt uit de ‘groepsdynamische processen’ die zich in dergelijke problematische jeugdgroepen voordoen. Uit de statistieken blijkt dus dat een zekere groepsdynamiek, die ook in de hinderlijke en overlastgevende groepen geobserveerd wordt, leidt tot jeugdcriminaliteit. Er wordt dus een statistisch risicocontinuüm verondersteld dat loopt van hinderlijk, via overlastgevend, naar crimineel gedrag. Zo schuiven die definities en concepten van overlast en criminaliteit langzaam in elkaar; het ‘ontwikkelingspad’ van de overlastgevende groep mondt weliswaar uit in openbare orde-problematiek en niet direct in criminaliteit, maar in de definitie van de overlastgevende groep worden wel degelijke (lichtere) criminele activiteiten genoemd als kenmerk. De overlastgevende jongere is *nog* niet crimineel, maar begeeft zich wel op het uiteinde van het louter problematische spectrum en net voor de grens waar ‘crimineel’ begint. Hij loopt dus een risico, of liever: hij *is* een risico.

De bestuurlijke rationaliteit van de conceptuele vaagheid van het overlastbegrip

De hardnekkige aanwezigheid in het risicodiscours van een ogenschijnlijk irrationeel, want nogal vaag begrip als ‘overlast’ valt in eerste instantie moeilijk te rijmen met het uitgangspunt van het governmentality-perspectief dat het gaat om de rationaliteiten van bestuur. Toch is juist die conceptuele vaagheid van het begrip productief binnen het ‘frame’ van een bestuurlijke rationaliteit die functioneert op basis van het principe van risico. Overlast vervult in hedendaags stedelijk beleid een dubbele functie van eerste aangrijpingspunt in de causale

keten van 'risico' – het ordent de tijd – en het legitimeert bestuurlijke interventies ten aanzien van problemen die er nog niet zijn door aannemelijk te maken dat die problemen er al wel zijn – het legitimeert een politiek van preventie.

V.RUIMTE

Van tijd naar ruimte

Dus: via de praktische en discursieve *framing* van tijd wordt een risicopopulatie uitgesorteerd. Door tijdslijnen te fixeren kristalliseren zich, ergens tussen oorzaken en gevolgen in, ‘objecten’ uit (risicjongeren) die omgecodeerd kunnen worden tot veiligheidsrisico en zo bestuurbaar worden gemaakt. De operationalisering van risico gaat echter verder. Minstens zo belangrijk voor het management van stedelijke populatie als het vormen van tijd is het vormen van ruimte. Op de identificatie van risicovolle ‘objecten’ (risicjongeren) via het modelleren van tijd volgt in stedelijk beleid een ruimtelijke *lokalisering* van veiligheidsrisico’s. Die geïdentificeerde risicopopulatie wordt ook ruimtelijk uitgesorteerd. Daarmee is de verschuiving van tijd naar ruimte er dus tevens een van ‘wie’ naar ‘waar’-vragen. Niet langer is de vraag enkel ‘wie’, welk antropologisch of statistisch type is problematisch met het oog op de toekomst, maar ook: *waar* concentreren die veiligheidsrisico’s zich precies?

Om die vraag te kunnen beantwoorden is een bestuurlijke productie van ruimte vereist. Met die term ‘bestuurlijke productie van ruimte’ doel ik op een strategische organisatie van ruimte die het mogelijk maakt om de ruimte beschikbaar te krijgen (als object), om haar uiteindelijk zelf tot een instrument te maken in het rationele management van populaties. Ik onderscheid twee momenten in die strategische modellering van ruimte; (1) een praktische articulatie van ruimte, dat wil zeggen: een definitie van de stedelijke ruimte in termen van veiligheid en risico, én - daarop voortbordurend - (2) een meer ‘fysieke’ productie van ruimte die bestaat uit staatsgeleide vormen van gentrification enerzijds, en uit ruimtelijke georiënteerde ‘politieele’ interventies in de naam van orde en veiligheid anderzijds. Eerst wil ik de Rotterdamse Veiligheidsindex als *case* gebruiken om te laten zien hoe de bestuurlijke productie van ruimte in stedelijk beleid begint met de productie van een legitieme definitie van de stedelijke ruimte. Slechts door het gekrioel, het voortdurend-anders-zijn van de stedelijke werkelijkheid in een ‘frame’ te dwingen, wordt het mogelijk daarin risicovolle ruimtes aan te wijzen die alleen door beleidsinterventies controleerbaar gemaakt zouden kunnen worden. Om te onderzoeken hoe er in stedelijk beleid op deze ‘framing’ van ruimte aangesloten wordt door een meer fysieke productie van ruimte zoom ik vervolgens in op processen van staatsgeleide *gentrification* in Rotterdam, zoals het Pact op Zuid en Expeditie Noord. Tot slot onderzoek ik, in hetzelfde hoofdstuk, ook de *flipside* van die stedelijke ‘herovering’ via gentrification, die bestaat uit ruimtelijk georiënteerde ‘politieele’ acties die hoofdzakelijk gericht zijn op het normaliseren en disciplineren van een etnische onderklasse die met behulp van de Veiligheidsindex is gelokaliseerd.

Ruimte representeren: de Rotterdamse Veiligheidsindex.

In Rotterdam wordt sinds 2002 gebruikt gemaakt van een zogenaamde ‘Veiligheidsindex’, om complexe fenomenen als veiligheid en leefbaarheid ‘numeriek te grijpen’ (vgl. Noordegraaf, 2008; 221). Door de veiligheidssituatie in de stedelijke ruimte in cijfers te vangen wordt,

zoals vermeld in de inleiding bij de editie van 2012, getracht om ‘de ontwikkeling van de sociale veiligheid’ door de jaren heen in beeld te brengen en op basis daarvan beleid te ontwikkelen of bij te sturen. Hoewel de Index gepresenteerd wordt als een neutraal, objectief instrument om de sociale werkelijkheid te meten wil ik hier betogen dat dit meetinstrument zelf ook al een soort ‘veiligheidstechnologie’ is die actief inwerkt op de werkelijkheid; in plaats van de stedelijke ruimte slechts te representeren geeft de index actief vorm aan die ruimte door haar te definiëren in termen van veiligheid en risico. De Veiligheidsindex is geen neutraal meetinstrument dat werkelijkheid vangt, maar een sterk gepolitiseerde ruimtevormende veiligheidstechnologie, een performatief die instrumenteel is in het rationele management van stedelijke populaties doordat het actief ingrijpt op die stedelijk werkelijkheid, op de ruimte die ze claimt te representeren.

De productie van de stedelijke ruimte; leesbaarheid, zichtbaarheid, begrijpelijkheid.

Terwijl Henri Lefebvre in zijn moeilijk leesbare boek ‘The Production of Space’ (Lefebvre, 1991) uitwijdt over de commodificering van tijd, en daarmee de verdwijning ervan als een dimensie van de sociale ruimte in het moderne leven, komt hij ineens op de proppen met een formule die het moderne leven volgens hem lijkt te organiseren. Hij omschrijft die modernistische formule als een ‘triniteit’, een ‘triade’ van ‘leesbaarheid, zichtbaarheid, en begrijpelijkheid’ (ibid.; 96). Ik zie deze drievoudige formule weerspiegelt in de wijze waarop de Veiligheidsindex functioneert. Met dat meetinstrument wordt via drie ruimtescheppende operaties de stad in een ruimtelijk ‘frame’ gedwongen dat het mogelijk maakt om risicovolle ontwikkelingen in de tijd te visualiseren, en daarmee bestuurbaar te maken. Eerst wordt de stedelijke ruimte geparcelleerd. Dit maakt de ruimte overzichtelijk. Vervolgens kunnen die stukjes ruimte met elkaar vergeleken worden door een praktische, statistisch geïnformeerde invulling gegeven aan het risicobegrip. Aan elke wijk kan dan een ‘indexscore’ worden toebedeeld die uitdrukt hoe veilig de wijk is. Zo wordt de stad leesbaar. Al die scores samen vormen uiteindelijk een definitie of een Beeld van de stad; een legitieme, ‘objectieve’ representatie van de stad in termen van risico. Risico is dan letterlijk ‘in kaart gebracht’, wat tegelijk ook betekend: op begrip gebracht.

De ‘framing’ van ruimte bestaat dus uit drie opeenvolgende operaties;

1. **De rationele ordening van ruimte;** voordat de ruimtes van de stad met elkaar vergeleken kunnen worden moeten er eerst verschillende ruimtes zijn. Elke ervaring van ruimte vereist eerst een ordening. Om de stad te transformeren tot één rationeel geordend geheel van stabiele (risico-)indicatoren bouwt de Veiligheidsindex op een eerste ‘translatie’. Die bestaat uit een simultane *decoupage* en *montage*; juist door de stad op te delen in verschillende segmenten, in weliswaar geïsoleerde, maar toch homogene blokken die zich tot elkaar verhouden als gelijkwaardige, en daardoor vergelijkbare elementen kan de stad opnieuw zichtbaar worden als een overzichtelijk geheel. Dan ‘valt het te overzien’.
2. **De operationalisering van risico;** tijd en ruimte moeten samen gedacht worden. De Veiligheidsindex maakt ontwikkelingen van ruimtes in de tijd zichtbaar. Op dezelfde manier als de risicjongere zichtbaar gemaakt werd, worden ruimtes geobjectiveerd

via risico door een praktische invulling te geven aan dat risicobegrip. Elke wijk krijgt vervolgens een samengestelde ‘indexscore’ toebedeeld waar uit af te lezen valt hoe het er voor staat met die wijk. Op basis van die score wordt de wijk ingedeeld in een categorie; veilige wijk, probleemwijk of aandachtswijk. Door scores van dezelfde wijk door de tijd heen met elkaar te vergelijken worden ontwikkelingen in de tijd zichtbaar.

3. **Een definitie van de stad;** uiteindelijk ontvouwt zich via deze toepassing van statistische methoden een sociaal legitieme definitie van de stad. De ruimte is dan geobjectiveerd, tot een meetbaar, manipuleerbaar object gemaakt. Hetzelfde geldt overigens voor de causale relaties die geïmpliceerd werden door risico op een bepaalde manier te definiëren. En ondanks dat de ‘subjectieve’ veiligheid – hoe ‘de Rotterdammer’ het ervaart - een belangrijke rol lijkt te spelen in de Index, is het Beeld van de stad dat de metingen van de Index oplevert een abstractie die weinig meer van doen heeft met de geleefde ruimte (Merleau-Ponty’s ‘antropologische ruimte’). Toch beïnvloedt ze die geleefde ruimte wel. Juist omdat de Index niet echt representeert maar vooral functioneert als een *performatief* die actief ingrijpt op het vloeien, het virtuele van de sociale werkelijkheid van de stad door haar in het ‘frame’ van risico te doen stollen, is ze productief; ze autoriseert ruimtelijk georiënteerde bestuurlijke interventies.

De rationele ordening van ruimte.

De Veiligheidsindex is ontwikkeld om voor elke wijk in Rotterdam de veiligheidssituatie, alsmede de ontwikkelingen daarin, inzichtelijk te maken. Maar hoe komt die indeling in wijken tot stand? In de methodologische verantwoording valt te lezen dat de Index haar indeling grotendeels ontleend aan het CBS;

‘Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft Nederlandse gemeenten opgedeeld in wijken en buurten. Voor de afbakening van buurten binnen woongebieden, zoals Rotterdam, is de aard van de bebouwing voor het CBS het belangrijkste onderscheidende criterium. Voor het samenstellen van buurtcijfers over verschillende onderwerpen houdt het CBS onder meer een administratief bestand bij waarin alle buurten in alle gemeenten gecodeerd zijn. Volgens de CBS-indeling bestaat de gemeente Rotterdam uit 99 buurten. Deze buurten worden in deze rapportage over de Veiligheidsindex 'wijken' genoemd. Binnen deze wijken vallen ook haven- en industriegebieden en dunbevolkte gebieden zoals Blijdorpsepolder. Wanneer we die wijken buiten beschouwing laten blijven er 76 wijken over.’

Binnen het ‘woongebied’ Rotterdam – wat op zichzelf al een eerste afbakening is - worden dus verschillende buurten onderscheiden. Als het belangrijkste criterium voor die afbakening wordt de ‘aard van de bebouwing’ genoemd. Op basis daarvan deelt het CBS de gemeente Rotterdam op in 99 ‘buurten’. De Veiligheidsindex neemt die indeling grotendeels over, maar filtert de haven- en industriegebieden en dunbevolkte gebieden daar nog uit en komt zo uit op een totaal van 76 wijken. Ik wil deze indeling in wijken opvatten als een rationele ordening van de ruimte. Deze ordening is rationeel omdat het de transformatie van de stad tot een

gegeven (onderzoeks)object voorbereid, door haar letterlijk overzichtelijk te maken. Het medium van deze productie van ruimte is de afbakening, de begrenzing van ruimte; ‘dit is Rotterdam, en dit zijn de wijken in Rotterdam, die wijk begint hier en eindigt daar, waar de volgende wijk begint’ en zo verder. De grens verruimteliĳkt. De grens ‘sticht’ ruimte, of geeft daar gestalte aan door in de ‘vormeloze oneindigheid van het zijn’, zoals Georg Simmel het in zijn essay ‘Brug en deur’ (Simmel, 1990; 30) formuleert, een onderscheid aan te brengen.

Omwillen van de representativiteit van de Index wordt er echter nog meer gesleuteld aan die indeling in wijken;

‘Om de wijken onderling en in de tijd vergelijkbaar te maken is het van belang een representatief aantal bewoners in een wijk te ondervragen. Om dit mogelijk te maken is ervoor gekozen om in de index alleen wijken mee te nemen die meer dan 1.000 inwoners hebben. Wijken met een lager aantal inwoners worden samengevoegd met een naastliggende wijk om zo een wijk te creëren die meer dan 1.000 inwoners heeft. Deze indeling is tot stand gekomen in 2002. Sommige wijken zijn ondertussen gegroeid en hebben nu wel meer dan 1.000 inwoners. Wanneer de wijkindeling echter wordt aangepast is de index lastig met voorgaande jaren te vergelijken.’

Het begin van de eerste zin is interessant; ‘om de wijken onderling en in de tijd vergelijkbaar te maken (...)’. Behalve met een ruimtestichtende ‘*decoupage*’ (eerst het uitknippen, afbakenen of omsluiten van een contingente ruimte ‘Rotterdam’ en daarna van ‘wijken’ daarbinnen) gaat deze bestuurlijke ordening van ruimte dus ook gepaard met een *montage*. ‘Wijken’ zijn geen vanzelfsprekende eenheden maar worden desnoods zo ‘gemonteerd’ dat ze vergelijkbaar worden met andere wijken. Er wordt net zo lang gepuzzeld met de stedelijke ruimte totdat ze opgevat kan worden als een geheel van geïsoleerde, maar homogene blokken die met elkaar vergeleken kunnen worden. Ze worden slechts begrenst, om ze opnieuw op elkaar te betrekken. Dan kan per ‘wijk’, per gestandaardiseerde eenheid ruimte gemeten worden hoe veilig ze is.

De operationalisering van risico in de Veiligheidsindex.

Drie soorten gegevens worden vervolgens in de Index meegewogen bij het samenstellen van de ‘indexscores’ die voor elke wijk uit moeten drukken hoe veilig ze is; de zogenaamde ‘objectieve’ gegevens, subjectieve gegevens en contextgegevens. De eerste categorie heeft betrekking op de feitelijke veiligheid, de tweede op de beleefde veiligheid en van de categorie contextgegevens wordt vermeld dat het gaat om bepaalde kenmerken waarvan ‘bekend’ zou zijn dat ze ‘een zekere samenhang’ vertonen met onveiligheid. Elk van deze categorieën op zich behelst een praktische invulling van het risicobegrip; risico-indicatoren worden vastgesteld en causale verbanden geïmpliceerd. Deze ‘operationalisering’ is synoniem met een objectivering van ruimte via het risicobegrip. Die objectivering is vanuit bestuurlijk oogpunt productief omdat het resulteert in de ‘lokalisatie’ van veiligheidsrisico’s en, omdat risico expliciet wordt verbonden met etniciteit en armoede, dus met een (ruimtelijke) ‘identificatie’ en uitsortering van een risicovolle subpopulatie die voornamelijk bestaat uit een ‘etnische onderklasse’ (vgl. Schinkel, Van den Berg, 2011).

De Index is opgebouwd uit liefst acht ‘veiligheidselementen’; diefstal, verkeer, drugsoverlast, schoon en heel, overlast, vandalisme, geweld en inbraken. Al deze elementen worden opgevat als indicatoren van (on)veiligheid. Om deze elementen meetbaar te maken worden de objectieve en subjectieve gegevens gecombineerd. Zo probeert men een compleet beeld te krijgen van hoe een wijk scoort op een bepaald element. Met ‘objectieve’ gegevens doelt men op de registratiegegevens van verschillende overheidsinstanties;

‘In de Veiligheidsindex worden registratiegegevens gebruikt. Dit worden de objectieve gegevens genoemd. De objectieve gegevens zijn afkomstig van registratiesystemen van de politie, de brandweer, de Roteb en gemeentewerken, waarin incidenten, overtredingen en misdrijven worden geregistreerd’

De ‘subjectieve’ gegevens zijn interessanter. Ze worden verzameld door bewoners vragenlijsten in te laten vullen. Voor elk afzonderlijk veiligheidselement zijn meerdere ‘items’ vastgesteld die iets moeten vertellen over hoe het gesteld is met dat specifieke onderdeel van ‘de’ veiligheid in de betreffende wijk. Zo kan men voor het item ‘last van voetballende jongeren’ invullen of men daar heel vaak, soms of juist helemaal geen last van heeft. Dat moet dan iets zeggen over het er voor staat met de ‘overlast’ in die wijk. En voor het element ‘schoon en heel’ zijn er bijvoorbeeld items over hoe vaak men last heeft van hondenpoep op straat, over rondhangend straatvuil (letterlijk ditmaal) en over de staat van de portieken van de woningen. Dergelijke items lijken heel simpel en laagdrempelig en dat zijn ze ook, maar ze geven wel concreet substantie aan het risicobegrip. Al die verschillende items en elementen samen beweren iets over wat risico is en hoe zich in bepaalde ruimtes een causale ontwikkeling in de tijd kan ontfouwen die uitmondt in onveiligheid.

In plaats van elk item of elk element in de Index afzonderlijk te bespreken wil ik me hier concentreren op een van de acht veiligheidselementen die ik paradigmatisch acht voor de wijze waarop het risicobegrip van substantie wordt voorzien in Rotterdamse beleidspraktijken, namelijk het item ‘schoon en heel’. Deze selectie is om ten minste drie redenen relevant. Met de implementatie van deze twee elementen in de Veiligheidsindex wordt er een politiek geïnteresseerde of gemotiveerde invulling gegeven aan het risicobegrip. Daarin komt tevens de verstrengeling van de uitoefening van macht met de productie van kennis naar voren die volgens Foucault kenmerkend is voor hedendaagse governmentality. Zoals wetenschapssociologische en - filosofische studies aan leken te tonen dat het medium waarheid gekoloniseerd is door het medium macht (vgl. Sloterdijk, 2010), laat het door Foucault ontwikkelde perspectief van governmentality zien dat het omgekeerde net zo goed het geval is en dat (de uitoefening van) macht in toenemende mate doortrokken is van het medium waarheid. Het gaat in *governmentality studies* om de wisselende rationaliteiten van bestuur. Dat belang van rationaliteiten komt hier op ambigue wijze terug. Enerzijds berust de incorporatie van ‘schoon en heel’ en ‘overlast’ op een theorie waarvan de wetenschappelijkheid hevig ter discussie staat. Maar de theorie beroept zich daar wel op, en maakt daarmee expliciet aanspraak op rationaliteit. Paradoxaal genoeg is het echter juist het feit dat deze theorie niet volledig wetenschappelijk is, maar eerder ‘semi-academisch’, populair of zelfs ‘populistisch’ en probeert aan te sluiten bij de belevingswereld van zogenaamde ‘echte’ mensen die de bestuurlijke rationaliteit van de Index waarborgt

(Noordegraaf, 2008). Ondanks haar dubieuze status verbindt die theorie de obscure metingen van de Index wel aan de ‘echte wereld’, zoals bestuurskundige Mirko Noordegraaf opmerkt, en maakt haar daarmee als het ware rationeel in tweede instantie, via een omweg. Dat klinkt als een list van de rede, maar het is slechts een opmerkelijk effect van de complexe interactie van verschuivende rationaliteiten in het besturen van stedelijke populaties. Tot slot wordt via een analyse van het gebruik van deze twee elementen zichtbaar hoezeer de gelijktijdige bestuurlijke productie van tijd en ruimte in hedendaagse governmentality van belang is. Door bepaalde causale schema’s van risico te fixeren via een quasi-wetenschappelijke theorie over *broken windows* en vervolgens toe te passen op ruimte worden ruimtelijke ontwikkelingen van veiligheid in de tijd zichtbaar gemaakt. Dat maakt, met andere woorden, de bestuurlijke objectivering van ruimte mogelijk.

De rationaliteit van de ‘broken windows theory’ in de Veiligheidsindex

Een van de theorieën die ten grondslag ligt aan de metingen van de Veiligheidsindex is de ‘broken windows theory’ die in de jaren ’90 door Giuliani, de toenmalige burgemeester van New York, werd gepopulariseerd. De theorie is relatief simpel. Ze veronderstelt dat grote problemen voorkomen kunnen worden als ze aangepakt worden wanneer het nog kleine problemen zijn. Onveiligheid begint al bij ogenschijnlijk kleine dingen zoals vervallen huizen met gebroken ramen (‘broken windows’) met graffiti op de muren, of rondzwervend straatvuil. Als de openbare ruimte maar schoon en ‘heel’ is dan zal dat minder snel leiden tot criminele activiteiten dan wanneer die ruimte tekenen van een gebrek aan orde vertoont. Daarom moet van kleine dingen een groot probleem gemaakt worden, zo is het idee, want anders loop je immers het risico op veiligheidsrisico. De theorie legt zo de nadruk op het belang van een ‘moreel mechanisme’ (Wacquant, 2006; 106) van een voortdurend, beslist benadrukken en herstellen van de norm om erger te voorkomen. Dat maakt het echter tot een theorie die makkelijk aansluit bij een sterk op repressie en ‘civiliseren’ georiënteerde beleidsfilosofie van ‘zero tolerance’ zoals Giuliani die voorstond (ibid.; 105), en die ook vrijwel het gehele Rotterdamse politieke spectrum domineert sinds de opkomst van Fortuyn (vgl. Uitermark, Duyvendak, 2008).

Die politieke affiliaties maakt het tot een omstreden theorie. Zoals ik eerder beschreef karakteriseert Noordegraaf het als een semi-academische theorie - of zelfs: als een vorm van *common sense* - en brengt deze vorm van denken in verband met populisme (Noordegraaf, 2008; 233). Loic Wacquant gaat nog een stap verder. In plaats van een theorie noemt hij het een ‘mythe’, maar dan wel een van een bijzonder soort. Volgens hem is het een ‘scholarly myth’ die zeer ten onrechte wetenschappelijke legitimiteit claimt, maar het aura van wetenschappelijkheid wel overdraagt op het ‘doxa’ van *law and order* wiens voorstanders zich op de theorie, en op de wetenschappelijkheid ervan beroepen (Wacquant, 2006). Een ‘scholarly myth’ definieert Wacquant als een ‘web van statements’ dat twee ‘principes van coherentie’ met elkaar doet vermengen (ibid.; 96). Die twee coherentieprincipes vallen uiteen in de vermeende wetenschappelijke coherentie enerzijds, en ‘een verborgen coherentie, mythisch in haar principe’ (ibid.; 97) anderzijds. Het is een theorie die er alle schijn van heeft wetenschappelijk te zijn omdat ze aan de oppervlakte alle uitwendige ‘tekenen’ van

wetenschappelijkheid vertoont, maar in haar diepte een mythisch karakter heeft. Elke wetenschappelijk bewijs in de vorm van empirische verificatie voor de theorie ontbreekt dan ook volgens Wacquant. Wat, kortom, betwist wordt door Wacquant is de rationaliteit van deze theorie. Ze berust op een ‘doxa’, zoals Wacquant stelt in een term ontleent aan Bourdieu, en niet op *logos* of op *ratio* – ook al claimt ze dat wel.

‘Broken windows’ en causaliteit

Ondanks deze serieuze kanttekeningen bij de wetenschappelijke status van deze ‘theorie’ zou ik de ‘broken windows theory’ hier wel degelijk willen kwalificeren als een theorie, die op drie verschillende vlakken betrekking heeft. Ik vat haar op als een theorie van (moreel) verval die een causaal tijdsschema in het leven roept en toepast op ruimte. Ze organiseert en legitimeert een bestuurlijke productie van ruimte via een bestuurlijke productie van tijd. Op de eerste plaats impliceert de theorie het bestaan van een causale keten van risico in de tijd; ‘als we nu niet..., dan...’. Door een praktische invulling te geven aan het risicobegrip fixeert ze ook de tijd; ‘het begint met *broken windows* en graffiti, en uiteindelijk hebben we te maken met echte criminaliteit’. De theorie stelt, met andere woorden, een schema van causaliteit voor. En dat schema wordt vervolgens toegepast op de stedelijke ruimte. Daarnaast is theorie van ‘*broken windows*’ vooral ook een theorie over de publieke ruimte. Elke teken van vervuiling, verpaupering of een gebrek aan (ruimtelijke) orde moet aangepakt worden omdat het wordt opgevat als een risico. Het wijst vooruit naar ongewenste toekomst. Bijkomend effect is overigens dat verondersteld wordt dat elke burger de morele plicht heeft om naast de eigen ruimte, ook de publieke ruimte bij te houden. Het is dus, tot slot, ook een theorie over moraal. Ik wil de eerste twee hypothesen, namelijk (1) dat het een theorie over tijd is en (2) een theorie over ruimte is, toetsen door te analyseren hoe de wetenschappelijk gecompromitteerde ‘broken window’ theorie via het veiligheidselement ‘schoon en heel’ is ingepast in de Rotterdamse Veiligheidsindex om ruimtelijke risico’s te operationaliseren en zo meetbaar te maken.

Schoon en heel

Met de inpassing van het element ‘schoon en heel’ in de Index klinkt daarin de hygiënische imperatief door die kenmerkend is voor de ‘broken windows’ theorie. Als we teruggrijpen op Ewalds definitie die luidt dat risico een principe behelst ter objectivering van mensen én dingen, dan kunnen we stellen dat in het licht van risicobestrijding zelfs bacteriën geobjectiveerd worden in stedelijk veiligheidsbeleid. Vuil wordt als een groot probleem gezien in Rotterdams stedelijk beleid en zodoende geobjectiveerd tot een risicofactor op zich. Dat komt niet alleen terug in de vragenlijst van de Index, maar ook in de objectieve gegevens waarbij registratiegegevens van de Roteb worden gebruikt om te meten hoe ‘schoon’, en dus hoe veilig de ruimte is. Zelfs in de praktijk van de Rotterdamse Interventieteam, die bij hun zogenaamde ‘huisbezoeken’ niet alleen bestaat uit mensen die betrokken zijn bij veiligheid, volkshuisvesting of sociale zaken maar ook uit medewerkers van de reinigingsdienst Roteb, is vuil een focuspunt; naast zoveel andere dingen speelt daarbij ook de vraag of het huis wel proper is.

Ik zie in deze focus op vuil die in de Veiligheidsindex wordt gerepresenteerd door het veiligheidselement ‘schoon en heel’ een bestuurlijke ‘framing’ van tijd. Voortbordurend op een theorie die een causale relatie veronderstelt tussen een verpauperde openbare ruimte en criminele praktijken wordt ‘vuil’ op uiteenlopende manieren geproblematiseerd in de Index. Dan kan het om van alles gaan; om stankoverlast, om een vuil portiek, om hondenpoep, om zwerfvuil, om wildplassen. Dat zijn allemaal indicatoren van ‘schoon en heel’ waarvan men veronderstelt dat ze (gecombineerd) vooruitwijzen naar een veiligheidsrisico. Hoe die indicatoren *precies* leiden tot een veiligheidsrisico blijft onduidelijk, maar het is dan ook geen empirisch geverifieerde wetenschappelijke theorie waar dit element op leunt. De theorie van *broken windows* stuurt juist aan op een suggestieve wijze van redeneren over een causaal verloop van een keten van risico. Van vuil, naar een zichtbaar gebrek aan sociale hygiëne, naar onveiligheid. Of: van vuil, naar een gebrek aan eigen verantwoordelijkheid nemen voor de publieke ruimte, naar asociaal gedrag (‘overlast’), naar criminaliteit en zo verder. Dit soort giswerk laat zie dat de tijd weliswaar *geframed* moet worden om risico zichtbaar te maken, maar dat ze moet ook weer niet te strak gefixeerd kan zijn. Als men geen ruimte zou laten voor vrijheidsgraden, voor afwijkingen en suggestie dan zou deze theorie van verval zich wel al te gemakkelijk laten ontcrachten. Door aan de verbeelding over te laten hoe straatvuil *precies* leidt tot criminele gedragingen kan die lijn in de tijd bestaan, want dat maakt dat ze niet empirisch falsifieerbaar is. Zo wordt vuil aan het begin geplaatst van een risicovolle ontwikkeling.

Deze ‘framing’ van tijd gaat gepaard met een gelijktijdige ‘framing’ van ruimte. Meer dan eens wordt aan ruimte een quasi-autonome rol toebedeeld in de Rotterdamse beleidspraktijk. Dat gebeurt in de teksten van het risicosignaleringssysteem DOSA, in de stadsvisie, maar ook in Veiligheidsindex. Die reïficatie van de ruimte ligt besloten in het verklarend kader van de theorie van ‘*broken windows*’ waar de Index zich op baseert. Het causale schema dat die theorie postuleert is gebaseerd op de gedachte dat zichtbare tekenen van verval zich zo kunnen hechten aan een ruimte dat die ruimte zelf tot een risicofactor verwordt. De theorie doet uitspraken over de ontwikkeling van ruimtes in de tijd. Het begint met vuil, dat leidt een ruimte die ontvankelijk is voor risicovolle ontwikkelingen of die zelfs aantreft, en uiteindelijk ontaardt dat in ‘anti-sociaal’ en crimineel gedrag. De inpassing van het veiligheidselement ‘schoon en heel’ in de Index wijst dan ook op een bestuurlijke productie van tijd-ruimte. Tijd wordt geproduceerd door een praktische invulling gegeven wordt aan het risicobegrip. Daarmee wordt er een tijdslijn gefixeerd met vuil aan het begin van een causale keten van risico. Dat tijdsschema wordt gebruikt om de ruimte te objectiveren. Door deze theorie van verval toe te passen op ruimtes wordt het mogelijk om van die ruimtes te zeggen of het veiligheidsrisico’s zijn, oftewel: om ze een bepaalde wijze te representeren. Die ruimtes worden *geobjectiveerd* door de toepassing van dit causale tijdsschema dat iets zegt over risico.

In de praktijk werkt het als volgt; de Veiligheidsindex gebruikt verschillende ‘items’ om schoon en heel te meten. Daarmee laat men zien dat het meten van ‘vuil’ belangrijk is met het oog risicobestrijding, het is immers een ‘element’ van ‘veiligheid’. Dan blijkt dat er bepaalde wijken die slechter ‘scoren’ op het veiligheidselement ‘schoon en heel’ dan anderen.

Die wijken zijn viezer dan andere wijken zo concludeert men na de complexe statistische verwerking van de verschillende (registratie)gegevens; meer hondenpoep, meer vuil op straat, etc.. Op basis van die kennis kunnen die ruimtes vervolgens omgecodeerd worden tot een veiligheidsrisico. Want die slechte ‘scores’ op de items die worden gebruikt om ‘schoon en heel’ te meten hebben hun weerslag op de samengestelde ‘indexscore’ die wijken via de Index toebedeeld krijgen. Zo worden risicovolle ontwikkelingen in de ruimte meetbaar gemaakt.

Contextgegevens; etniciteit en armoede als risicofactoren.

Naast de veiligheidselementen wordt er in de Index ook gebruik gemaakt van zogenaamde contextgegevens om te meten hoe veilig een ruimte is. Maar wat zijn contextgegevens en waarom worden ze meegewogen in de Veiligheidsindex?

‘Contextvariabelen zijn indicatoren die niet direct betrekking hebben op feitelijke of beleefde onveiligheid, maar wel een zekere samenhang daarmee vertonen. Daarbij gaat het om bijvoorbeeld de samenstelling van de bevolking en sociale samenhang in de buurt, maar ook om economische welvaart en algemene tevredenheid met de eigen buurt. Tal van onderzoeken wijzen uit dat omgevingskenmerken op de achtergrond een belangrijke rol spelen bij veiligheid.’

Het zijn dus kenmerken die niet in de objectieve of subjectieve gegevens zitten, maar die daar wel ‘een zekere samenhang’ mee vertonen. Men acht het bovendien cruciaal om deze kenmerken mee te nemen in de Index omdat ‘onderzoek uitwijst’ dat een belangrijke rol spelen bij veiligheid. Meer specifiek zijn de contextgegevens opgebouwd uit drie omgevingskenmerken die elk worden gemeten met een aantal items. Ik laat het kenmerk ‘buurttevredenheid’ hier buiten beschouwing. Schematisch zien die gegevens er als volgt;

Omgevingskenmerken	Indicatoren
Sociale stabiliteit	- Woondeur - Vertrek uit buurt - Etniciteit
Bebouwing	- Percentage huurwoningen - Percentage portiek/galerijwoningen
Economische welvaart	- Percentage uitkeringsgerechtigden van gemeentelijke instanties - Economische waarde van woningen

Ik zie in dit schema twee ‘figuren’ van het risicodiscours terugkomen die ik in het hoofdstuk over tijd ook al onderscheidde: culturele risico’s (‘etniciteit’) en economische risico’s (armoede), waarbij het tweede overwegend in het licht van het eerste moet worden gezien. In Rotterdams stedelijk beleid wordt Marx’ formule voortdurend omgedraaid: ‘economie’ wordt gedacht als superstructuur en cultuur als basis, als dé differentiërende kracht. Door deze twee ‘contextgegevens’ te onderscheiden en op elkaar te betrekken wordt in de Veiligheidsindex een politiek gekleurde invulling gegeven aan het risicobegrip, die teruggaat op het

integratiediscours (vgl. Schinkel, Van den Berg; 2011; 1928 – 1929). De risicovolle subpopulatie die op basis van dit soort indicatoren ruimtelijk ‘geïdentificeerd’ worden, herkennen we uit het hoofdstuk over tijd. Toepassing van de Veiligheidsindex resulteert namelijk in de ruimtelijke uitsortering van een etnische onderklasse. Het zijn arme allochtonen, de *usual suspects* van het ‘plot’ van risico, die – als veiligheidsrisico – gelokaliseerd worden *in de ruimte, via (een objectivering van) de ruimte*.

Vermomd onder de noemer ‘sociale stabiliteit’ wordt de indicator ‘etniciteit’ in een direct causaal verband met onveiligheid geplaatst. Impliciete stelling: wijken waar veel allochtonen wonen zijn sociaal ‘instabiel’ en daarom risicovol. Als er meer ‘niet-Westerse’ allochtonen in een wijk wonen is die wijk naar de maatstaven van de Veiligheidsindex per definitie onveiliger. De keuze voor het opnemen van deze indicator wordt gelegitimeerd met een verwijzing naar ‘tal van onderzoeken’ die uitwijzen dat er een verband bestaat tussen deze contextvariabele en onveiligheid. Dit laat zien dat er ‘etnisch selectieve mechanismen’ (Schinkel, Van den Berg, 2011; 1925) aan het werk zijn in de classificatie van ruimtes die de Veiligheidsindex tot stand brengt. Schinkel en Van den Berg spreken in dit verband ook wel over ‘*ethnic profiling*’. Uit mijn analyse van de bestuurlijke productie van tijd bleek al dat het statistisch profiel van de risicojongere ‘etnisch’, of liever cultureel ingekleurd wordt; risicofactoren worden zo aan elkaar geplakt dat er een causale keten van risico in de tijd ontstaat die variabel is (verschillende soorten risico’s amalgameren), maar wel altijd te herleiden valt tot ‘cultuur’ of etniciteit als problematiserende factor. Hier wordt er gevolg gegeven aan die productie van tijd door die veiligheidsrisico’s (oftewel: Marokkanen, Antillianen) ook ruimtelijk uit te sorteren. Ruimtes worden via de Veiligheidsindex ‘gescreend’ op etniciteit om zo veiligheidsrisico’s te lokaliseren.

Daarnaast zijn er indicatoren die stuk voor stuk economisch van aard zijn. De Index is daarmee tevens een poging om de ‘armen te overzien’ (ibid.; 1926), omdat armoede wordt gezien als een belangrijke risicofactor. Deze problematisering van de arme inwoners van Rotterdam past binnen wat Loïc Wacquant een ‘nieuw regime van marginaliteit’ heeft genoemd (Wacquant, 2007; 66). Wacquant geeft daar een expliciet ruimtelijke invulling aan. Op basis van een vergelijkend onderzoek tussen een ‘ghetto’ in de VS en een *banlieu* in Frankrijk onderscheid hij drie ruimtelijke kenmerken van hedendaagse ‘vergevoerde marginaliteit’. Hoewel het sociologisch interessant, en zeker ook relevant zou zijn om voor al die drie kenmerken te onderzoeken hoe en in hoeverre ze opgaan voor de Rotterdamse context zie ik in deze case vooral het door Wacquant onderscheiden kenmerk van ‘territoriale fixatie en stigmatisering’ terugkomen. Maar dan op een andere manier dan Wacquant die observeert in Frankrijk en de VS. Volgens Wacquant concentreert armoede zich daar in toenemende mate in ‘geïsoleerde en gebonden territoria’. Die territoriale fixatie gaat echter direct gepaard met een ruimtelijke stigmatisering, zo merkte hij. Er doen verhalen de ronde over die plaatsen (‘discourses of vilification’). Bewoners worden letterlijk, getekend of vervuild door hun ruimte – het wordt tot een ‘stigma’, een bijna lichamelijke markerings. En of die doembeelden nu waar zijn of niet, stelt Wacquant, ze werken in op de werkelijkheid, ze laten een afdruk achter.

In het geval van de Veiligheidsindex kunnen we misschien beter spreken van een doelbewust territoriale *isolatie* – de armen worden eruit gevist - die de opmaat vormt voor welbepaald soort ‘stigma’ op basis waarvan bestuurd kan worden. Minder dan in de Amerikaanse en Franse situatie is er in Rotterdam sprake van een ruimtelijke fixatie van de armen. De Veiligheidsindex isoleert hen echter wel doelbewust met het oog op risicobestrijding. Men ‘zoomt in op het probleem’ zoals men het doet voorkomen door economische indicatoren speciaal, samen met etniciteit, op te nemen als risicofactoren in de Index. De Rotterdamse armen zijn niet geïsoleerd, maar ze worden op basis van statistische methoden geïsoleerd omdat hen een rol toebedeeld wordt in het ‘plot’ van risico. De armen worden verantwoordelijk gehouden voor een onveilige stad. Rotterdam is te arm, wat een eufemisme was voor: Rotterdam is te allochtoon. Het *stigma* dat daaruit voortvloeit is net zo goed ruimtelijk. Doordat de Index een classificatie van ruimtes voorstelt op basis van veiligheid, kunnen bepaalde ruimtes geobjectiveerd tot een risico. Daar zijn verschillende termen voor; aandachtswijk, probleemwijk, onveilige wijk, *hot-spot*. Die risicovolle ruimtes worden – het laat zich raden – hoofdzakelijk bevolkt door armen, allochtonen, en vooral allochtone armen - niet op de laatste plaats omdat de Index juist die factoren codeert als risicofactoren. Via een objectivering van de ruimte wordt de arme allochtoon ruimtelijk geïdentificeerd, of: gelokaliseerd in de ruimte als een veiligheidsrisico. Het ‘overzien van de armen’ waar de Veiligheidsindex op aanstuurt blijkt een opmaat voor de ruimtelijke identificatie van veiligheidsrisico’s én voor het besturen daarvan, wat overigens ook via ruimtelijke maatregelen gebeurt.

Objecten van bestuur: aandachtswijken, probleemwijken, onveilige wijken.

Nadat zo alle soorten gegevens ‘gewogen’ en samengevoegd zijn kan aan elke wijk een indexscore worden toebedeeld. Dat is een

‘(...) cijfer op een schaal van 1 tot 10, die onderverdeeld is in 5 categorieën: veilige wijk ($\geq 7,1$), aandachtswijk (van 6,0 tot 7,1), bedreigde wijk (van 5,0 tot 6,0), probleemwijk (van 3,9 tot 5,0) en onveilige wijk ($< 3,9$).’

Hier wordt een cruciale classificatie van ruimtes voorgesteld. Al die elementen en indicatoren worden samengevoegd in één simpel cijfer (een ‘indexscore’) dat uit moet drukken hoe veilig een wijk is. En een 5,5 volstaat niet, want zelfs een 6,9 is niet genoeg om volledig veilig te zijn. De stedelijke ruimte is leesbaar gemaakt in termen van risico door daar in de Veiligheidsindex een praktische invulling aan te geven. Die invulling is allesbehalve neutraal; etniciteit, armoede, overlast, ‘schoon en heel’, het zijn allemaal concepten of indicatoren waarin politieke belangen en morele veronderstellingen in besloten liggen. Deze indeling in wijk behelst een objectivering van de stedelijke ruimte. De stad wordt opnieuw zichtbaar in het objectiverende licht van ‘risico’. Kwalitatieve verschillen, overlap in ruimtes, de perceptuele gelaagdheid van het fenomeen veiligheid zijn allemaal uitgebannen ten behoeve van deze een-voudige definitie van de stad. In cijfers gegrepen. Die ruimtes zijn, net als haar bewoners, beschikbaar gemaakt voor bestuur, omgecodeerd tot behandelbare objecten van bestuur.

Een definitie van de stad; de Veiligheidsindex als performatief.

‘Stad is een plek waar iets anders plaats heeft dan de plaats’, mediteert de Franse filosoof Jean-Luc Nancy (Nancy, 2002; 64). De Veiligheidsindex spot met deze definitie. Ze zet de stad juist op haar plaats. Bevriest haar dynamiek tot een één-voudig, rationeel geordend en ruimtelijk afgebakend geheel dat vervolgens in cijfers gevangen kan worden. Ze praktiseert wat Michel de Certeau een ‘utopische en urbanistische *ratio*’ noemt (De Certeau, 1984; 94) die de meerstemmige ‘poëtica van de ruimte’ (Bachelard, 1994) niet beheersbaar maakt door haar te negeren, maar door die pluraliteit van de stedelijk werkelijkheid op strategische wijze zo denkbaar te maken dat ze gebruikt kan worden voor rationele, bestuurlijke doeleinden. De Veiligheidsindex voorziet in een manier om ‘de ruimte op te vatten en te construeren op basis van een eindig aantal van stabiele, isoleerbare, en onderling verbonden eigenschappen’ (De Certeau, 1984; 94).

Zo gaat er, in plaats van een representatieve vooral een performatieve werking van de Index uit. Dat wil zeggen; ze brengt teweeg wat ze benoemt in de act van het benoemen. De veiligheidssituatie in de stad is niet de oorzaak, maar de consequentie van resultaten van de Index. Ze representeert de stedelijke ruimte niet, maar dwingt haar in het stramien van het ordeningsprincipe ‘risico’. Door de stad op te delen in geïsoleerde, onderling vergelijkbare elementen en die vervolgens opnieuw samen te brengen onder de objectiverende noemer van risico kunnen er ‘objecten’ van bestuur worden gefixeerd - in dit geval probleemwijken, aandachtsgebieden of *hot-spots*. De index voorziet zo in een *praktische articulatie* van ruimte die uiteindelijk instrumenteel is voor het ruimtelijk management van stedelijke populaties. Want op basis van de statistisch geïnformeerde invulling van het risicobegrip die de metingen van veiligheid in de Index inhouden worden problematische risicopopulaties ruimtelijk uitgesorteerd en komt bovendien een definitie van de stedelijke ruimte tot stand die eveneens ruimtelijk georiënteerde bestuurlijke interventies, gericht op het bewerkstelligen of bewaken van veiligheid, autoriseert.

Ook de bestuurskundige Mirko Noordegraaf stelt in zijn versie van ‘het echte verhaal’ (Noordegraaf, 2008) achter de Rotterdamse Veiligheidsindex vast dat die meting van de stedelijke ruimte allesbehalve neutraal of ‘objectief’ is. Noordegraaf wijst erop dat de Rotterdamse Veiligheidsindex weliswaar een bestuurlijk succes was, maar dat dat zeker *niet* het resultaat was van de accuratesse of kwaliteit van de index als meetinstrument – Noordegraaf spreekt zelfs van een ‘dubieus’ instrument. Wat de index desondanks toch tot een succes maakte was volgens hem te danken aan ‘iets anders’ zoals een agressieve marketing, de gecoördineerde acties van ‘key players’ die door de Index op elkaar konden afstemmen en een veelvoud aan andere investeringen in sociale en wetenschappelijke legitimiteit. Meer dan een neutraal instrument om de werkelijkheid te representeren werd de Index zo een politiek gemotiveerd ‘symbool’, volgens Noordegraaf, dat door verschillende actoren anders gebruikt kon worden om hun handelingen te legitimeren. Er was, kortom, ‘iets anders’ nodig om de metingen - die in zichzelf niet ‘waar’, noch ‘objectief’ zijn – betekenisvol te maken voor de betrokken partijen.

‘A legitimate theater for practical action’

De praktische articulatie van ruimte waar de Veiligheidsindex in voorziet (het Beeld van de stad), verschaft beleidsmakers van *'a legitimate theater for practical actions'* (De Certeau, 1984; 124). Meer dan een accuraat meetinstrument is de Index vooral een narratief symbool geworden dat 'ruimte maakt' voor te nemen acties; het creëert een speelveld (een 'frame') dat tegelijkertijd als 'basis' en als 'theater' dient (ibid.) voor dat handelen. Dat 'frame' *autoriseert* handelingen, in de woorden van Michel de Certeau (ibid.; 125). Het opereert als een soort lokale ontologie; het verteld iets over hoe de wereld, of in dit geval de stad is. Gegeven die definitie van de stad lijken bepaalde beslissingen, of in dit specifieke geval: bestuurlijke interventies gericht op het bijsturen of ombuigen van risicovolle ontwikkelingen en normaliseren van die risicovolle 'objecten' (probleemwijken), vanzelfsprekend.

Dat een definitie van de veiligheidssituatie in een wijk zoals de Index die voorstelt echter lang niet altijd zo vanzelfsprekend is, blijkt uit de controverse die ontstond rondom de indexscore van de Rotterdamse wijk het 'Oude Westen' zoals De Leeuw en Van Swaaningen beschrijven in hun verslag 'Veiligheid in Veelvoud' (Van Swaaningen, de Leeuw, 2011) van het etnografisch veldwerk dat zij daar verrichtten. Op basis van een kwalitatieve analyse van de uiteenlopende veiligheidsbeelden van de wijk concludeerden zij dat 'de' veiligheid in een wijk niet in één cijfer gevangen kan worden maar altijd meerdere lagen heeft, en dat het dus per definitie 'in veelvoud' is. Gesprekken met bewoners, ambtenaren, en maatschappelijk werk(st)ers lieten zien dat die ruimte en haar veiligheid op verschillende manieren geleefd en beleefd worden. Opmerkelijk detail is dat de blijvend lage score van de wijk in de Veiligheidsindex voornamelijk veroorzaakt wordt door de inbreng van de zogenaamde contextgegevens die factoren als 'de etnische diversiteit, het grote aandeel sociale woningbouw, en een gemiddeld lage sociaaleconomische status van de bevolking' negatief waardeert, terwijl uit de gesprekken met alle betrokken bleek dat de bewoners van het Oude Westen deze kenmerken lang niet allemaal als negatief ervaren, integendeel. Als 'kompas' voor veiligheidsbeleid is de Index dan ook 'nauwelijks bruikbaar', zo beargumenteren De Leeuw en Van Swaaningen, omdat zij gestuurd wordt door een heel nauw, 'ambtelijk' perspectief op veiligheid en alle andere, alternatieve perspectieven verdringt.

De bestuurlijke kracht van de Index ligt in het feit dat ze die verdringing op ingenieuze wijze maskeert. De Index negeert de 'veelvoud' aan perspectieven op veiligheid niet, maar neutraliseert die meerstemmigheid door haar in de geïnstitutionaliseerde mal van de vragenlijst te gieten. Toch wekt de methodologische keuze om de subjectieve gegevens voor liefst tweederde mee te laten wegen in de bepaling van het veiligheidsindexcijfer de suggestie dat de stem van 'de Rotterdammer' van substantieel belang is voor de gemeente. Het impliceert een 'samenwerking' tussen burger en overheid, die door de gemeente Rotterdam ook nadrukkelijk geclaimd wordt (van Swaaningen, de Leeuw, 2011; 28). 'Samen werken aan veiligheid', heet dat in het laatste veiligheidsprogramma dat de gemeente lanceerde. Marc Schuilenburg ziet in deze nadruk op samenwerking tussen overheid en burger ten behoeve van de 'verdediging' (Foucault, 2003) of 'securisering van de samenleving' (Schuilenburg, 2009) een fundamenteel aspect van hedendaagse governmentality terug. Namelijk dat 'policing' niet langer exclusief is voorbehouden aan 'police', maar dat verantwoordelijkheden op het gebied van veiligheid verdeeld worden tussen overheid en een bonte verzameling aan

maatschappelijke actoren. Burgers worden zelf actief betrokken bij én verantwoordelijk gemaakt voor veiligheidsbeleid.

Het veldwerk van Van Swaaningen en De Leeuw laat echter zien dat de ‘samenwerking’ die de Veiligheidsindex suggereert en het ‘samen’ dat expliciet gemaakt wordt in het motto van het veiligheidsbeleid van de gemeente Rotterdam voor de komende jaren vaak helemaal niet zo samen is. Voor zover zoiets als ‘de stem van het volk’ al werkelijk bestaat buiten de politieke invocatie daarvan (vgl. Schinkel, 2010), doet de gemeente Rotterdam haar best om die meerstemmigheid te ontstemmen. De Index ‘simuleert’ (Baudrillard, 1983) wel participatie via de vragenlijst. En dat werkt beleidslegitimerend, want daardoor lijkt het alsof bewoners zelf een belangrijk aandeel hebben in het Beeld van de stad dat de Index voorstelt en daar ook mee instemmen. Het maakt van die definitie een sociaal legitieme definitie. Maar in werkelijkheid maakt de Index alternatieve visies van bewoners op veiligheid daarmee juist ‘minder zichtbaar’ zoals De Leeuw en Van Swaaningen het heel voorzichtig maar zorgvuldig formuleren. Zij illustreren dat aan de hand van het volgende voorbeeld: uit de Veiligheidsindex kwam naar voren dat inwoners van het Oude Westen vooral onveiligheidsgevoelens rond drugs en overlast van jongeren rapporteerden. Daarbij bleek het vooral te gaan om de ervaren overlast en veel minder om feitelijk slachtofferschap (ibid.; 39). Uit de interviews bleek daarnaast dat er in die perceptie van jeugd- en drugsoverlast grote verschillen bestonden. Die verschillen in perceptie komen echter niet terug in de Index omdat in de vragenlijst niet gevraagd wordt naar een uitgebreide toelichting op het waarom van die onveiligheidsgevoelens, maar uitsluitend naar de aanwezigheid van zulke gevoelens (ibid.). Dat zorgt er volgens Van Swaaningen en De Leeuw, samen met de toevoeging van contextgegevens die allerlei veronderstellingen over relaties tussen cultuur en risico met zich meedragen, voor dat de vooruitgang in de veiligheid van het Oude Westen niet terugkomt in het Indexcijfer.

In dat opzicht hebben Van Swaaningen en De Leeuw natuurlijk gelijk wanneer ze, op basis van deze *case-study* stellen dat de Index niet volstaat als ‘kompas’ voor de veiligheidssituatie in de stad. Echter, het cruciale punt dat Van Swaaning en De Leeuw misschien niet missen, maar slechts zijdelings en te voorzichtig thematiseren is natuurlijk dat het zwaartepunt van de functie van de Veiligheidsindex ook helemaal niet ligt in een accurate representatie van de veiligheidssituatie in de stad, maar in de wijze waarop zij ‘ruimte maakt’ voor bestuurlijke interventies. Noordegraaf doorziet dat wanneer hij de Index een *symbool* noemt. De subjectieve gegevens dienen slechts ter legitimering van de Index – ze verzamelt ‘onvrede’ (de stem van het volk), geen inzicht - en daarmee van een welbepaalde beleidsfilosofie die een exclusieve, uitsluitende opvatting van orde en veiligheid (vgl. van Swaaningen, De Leeuw, 2011; 27, Schinkel, Van Den Bergh, 2011; 1928, 1929) er op nahoudt en zijn niet bedoeld als bron van inzicht in de hypercomplexe gelaagdheid van het fenomeen veiligheid die ook nog eens verschilt per wijk en ook niet in hoe bewoners denken dat die ervaringen van onveiligheid precies geïnterpreteerd en verholpen moeten worden. De kracht van de Veiligheidsindex ligt juist in het feit dat ze al die complexiteit reduceert en in het ‘frame’ van risico dwingt, of liever: in een ‘frame’ dwingt via de objectiverende kracht van het risicobegrip. Ruimtes zijn niet direct vergelijkbaar, maar de Index maakt ze

desalniettemin vergelijkbaar in termen van risico en veiligheid. Veiligheid laat zich niet uitdrukken in één samengesteld cijfer, maar de Index doet het. Ontwikkelingen in de veiligheidssituatie van een ruimte in de tijd passen niet in een overzichtelijke causaal schema, maar de Index stelt ze wel zo voor. Het Beeld van de stad dat via deze gelijktijdige productie van ruimte én tijd wordt samengesteld is, kortom, door en door selectief en kunstmatig en bovendien nauwelijks representatief voor iets daarbuiten. Eerder vormt de Index een performatief, een ruimtescheppende ‘veiligheidstechnologie’ die het daarbuiten zo vormt (*objectiveert*) dat ze uitgedrukt kan worden in één (veiligheids)cijfer dat het fundament vormt voor zowel de evaluatie als de organisatie van beleidspraktijken.

Aan de modernistische triniteit van Lefebvre kunnen we nu een vierde element toevoegen: bestuurbaarheid. Nadat ruimte overzichtelijk, leesbaar en begrijpelijk is gemaakt in termen van risico kan er bestuurd worden. In die eerste drie bepalingen ligt het kenniselement besloten dat zo belangrijk is in hedendaagse ‘governmentality’. Die kennisclaims vormen, wat je zou kunnen noemen, het epistemische fundament van bestuurspraktijken. Ze autoriseren beleid door te verwijzen naar hoe het *is*. Ze maken de ruimte beschikbaar door haar om te vormen tot object dat in een eenduidige definitie gevangen kan worden. In het geval van de Rotterdams Veiligheidsindex zijn er verschillende partijen die een rol spelen in de productie van die stedelijke ruimte – nog een axioma van *governmentality studies*: zoiets als ‘de’ staat bestaat niet, dat is, zoals Foucault het noemt, een ‘samengestelde realiteit’ – dus niet alleen beleidsmakers en politici, maar ook wetenschappers, onderzoeksbureaus, semi-overheid instanties en andersoortige experts. Het idee dat ook burgers zelf daar aan bij zouden dragen is echter niet veel meer dan een marketingstunt van de gemeente Rotterdam en de Directie Veiligheid om ruimtelijk georiënteerde bestuurlijke interventies te legitimeren. In het volgende hoofdstuk wil ik die bestuurlijke interventies ten aanzien van de tot objecten van bestuur omgecodeerde ruimtes (probleemwijken) onderzoeken. Ik wil betogen dat die interventies bestaan uit een meer ‘fysieke’ productie van ruimte; om ruimtelijke risico’s te managen wordt daarbij gebruik gemaakt van de stedelijke ruimte zelf.

Van representatie naar actie

De Veiligheidsindex dwingt de stedelijke ruimte in het temporele ‘frame’ van risico. Door de toepassing van het principe van risico kan de ruimte zo geobjectiveerd worden dat daarin veiligheidsrisico’s aanwijsbaar worden. De praktische waarde daarvan voor het bestuur van populaties ligt in het ‘speelveld’ dat daarmee gecreëerd wordt. Zodra de ‘veelvoud’ van ervaringen van veiligheid omgewerkt is naar een één-voudige blik op de veiligheidssituatie in de stad die in cijfers kan worden uitgedrukt dan opent zich een beslissingsruimte. Er is dan een ‘objectieve’, op basis van een operationalisering van risico ‘berekende’ definitie van de ruimtelijke veiligheidssituatie geproduceerd. Overigens worden de sporen van de productie van die definitie grotendeels uitgewist door een eenzijdige beleidsfocus op de cijfers die op basis van de Index aan wijken wordt uitgedeeld. Zo zijn de jaarlijkse rapportages van de Veiligheidsindex als een cijferlawine, een apotheose van het getal. Men kiest daarmee voor ‘meetbare ambities’, zoals het op de website van de gemeente Rotterdam wordt verwoordt. Dat het veiligheidsbeleid van de gemeente op basis van die beleidsfilosofie vatbaar is voor

een vorm van *goal displacement*, of misschien kunnen we hier beter spreken van verschuivende rationaliteiten van bestuur, die er - zoals de etnografische analyse van Van Swaaningen en De Leeuw uitwijst (Van Swaaningen, De Leeuw; 2011) - bijvoorbeeld uit zou kunnen bestaan dat het opkrikken van de veiligheidscijfers belangrijker wordt dan het verbeteren van de veiligheidssituatie, doet voor de gemeente minder ter zake. Want het sterke retorische effect van dat beroep op ‘de cijfers’ is er, zoals Theodore Porter betoogt (vgl. Porter, 1995), in gelegen dat getallen afstand, onpartijdigheid en bovenal objectiviteit communiceren. En dat levert vanuit bestuurlijk oogpunt veel op. Door de metingen van de Index uiteindelijk samen te proppen in één getal wordt de definitie die ze voorstelt geïnvesteerd met legitimiteit; ‘de cijfers spreken voor zich’.

Met die objectieve definitie kan vervolgens gewerkt worden. Ze functioneert als een sociaal legitieme (onder)grond voor actie of, nogmaals in de woorden Michel de Certeau, als een ‘legitimate theater for practical actions’ (De Certeau, 1984). Op basis van die (statistische) representatie kan gehandeld worden ten aanzien van de objecten van bestuur die middels dat proces van representatie geobjectiveerd zijn. Dat houdt in dat er ingegrepen kan worden op de onveilige wijken, de probleemwijken, of de aandachtswijken. Die classificatie van wijken van de Veiligheidsindex - die dus synoniem is met een representatie van stad - *autoriseert* bestuurlijke interventies. Het ‘maakt ruimte’ voor handelingen. Maar wat betekend dat nu in de praktijk? Op welke manier informeert en organiseert de Veiligheidsindex alledaagse beleidspraktijken op het gebied van veiligheid in Rotterdam? Wat voor bestuurlijke actie vloeit daar uit voort?

Bij de introductie van Veiligheidsindex, in de ‘collegeperiode’ van 2002 tot 2006, werden de metingen gebruikt om zogenaamde *hot-spots* vast te stellen. *Hot-spots* zijn gebieden (één of meerdere straten) die door de gemeente aangewezen worden om onderworpen te worden aan uitzonderlijke veiligheidsmaatregelen. Inmiddels is de officiële definitie van een hot-spot: ‘een gebied van een of meer straten waar verloedering, criminaliteit en vervuiling het beeld bepalen.’. Om die ruimtes bij sturen wordt er gebruik gemaakt van een *hot-spot* aanpak die op de site van de gemeente omschreven wordt als een ‘intensieve gezamenlijke aanpak, gericht op fysieke investeringen, verbeteren van de veiligheid, schoon en heel en versterking van de sociale cohesie’. Wanneer een gebied wordt uitgeroepen tot ‘hot-spot’ – een ruimtelijke classificatie op basis van de Veiligheidsindex – dan wordt daarmee dus ruimte gemaakt voor een ‘intensieve aanpak’ die er op gericht is de veiligheid in dat gebied te verbeteren en de ‘sociale cohesie’ te versterken. Hoewel de bepaling van *hot-spots* tegenwoordig nogal schimmig verloopt en het onduidelijk is welke rol de Index daar nu precies in speelt, blijft de Veiligheidsindex een belangrijk instrument voor het aansturen en ontwikkelen van ruimtelijk georiënteerd veiligheidsbeleid, zoals blijkt uit de volgende twee passages;

‘Het doel van de Veiligheidsindex is drieledig:

- *Meten: het in kaart brengen van de veiligheidssituatie op een bepaald moment*
- *Analyseren: het vergelijken van cijfers met voorgaande jaren.*

- *Sturen: het leveren van informatie waarmee – indien noodzakelijk – het beleid bijgestuurd kan worden.* (Methodologische Verantwoordingen Veiligheidsindex)

‘In het actieprogramma staat hoe Rotterdam de komende jaren de veiligheid verder gaat verbeteren. Gebiedsgericht werken staat daarbij centraal. Wijken krijgen een wijkprofiel gebaseerd op cijfers uit onder andere de sociale en de veiligheidsindex. Sneller ingrijpen, voordat wijken achteruitgaan, wordt zo beter mogelijk. Het actieprogramma is mede tot stand gekomen op basis van gesprekken met vele Rotterdammers: onderwijzers, hulpverleners en medewerkers van RET, Roteb en Stadstoezicht.’ (Website gemeente Rotterdam, Veiligheid)

‘Inspelen op ontwikkelingen in wijken

Met behulp van het wijkprofiel en actuele informatie uit het early warning system zullen we ontwikkelingen in de wijken goed monitoren. Als wijken in onbalans raken of dreigen af te glijden ondernemen we actie: bij acute problemen nemen we de noodzakelijke maatregelen en daarnaast actualiseren de deelgemeenten jaarlijks de IWAP’s. We kijken speciaal naar de wijken die op de Veiligheidsindex 2009 ten opzichte van 2005 niet of nauwelijks zijn verbeterd.’ (Vijffarenactieprogramma Veilig 2010 – 2014)

Uit deze teksten blijkt dat de metingen van de Index en de ‘wijkprofielen’ die mede op basis daarvan worden opgesteld dienen als een uitgangspunt voor beleidsinterventies ten aanzien van de stedelijke ruimte zoals die gerepresenteerd wordt door de Index. Die profielen maken ‘sneller ingrijpen’ mogelijk doordat ze de ontwikkeling van ruimtes in de tijd in kaart brengen. Het ‘gebiedsgerichte werken’ dat centraal staat in het veiligheidsbeleid van de gemeente Rotterdam voor de komende jaren behelst, naast eveneens ruimtelijk georiënteerde indringerige beleidsmaatregelen zoals de huisbezoeken van Interventieteams (vgl. Schinkel, Van den Berg, 2011) en het zogenaamde *outreaching* werken van de stadsmariniers, ook een actieve, meer fysieke productie van ruimte die geïnformeerd wordt door de ideologie van ‘menging’.

Via een analyse van de ‘Stadsvisie 2030’ wil ik laten zien hoe de gemeente Rotterdam gebruik maakt en wil maken van een ruimtelijk beleid van gentrification om stedelijke populaties te managen. In die beleidsmatige vastgestelde ‘visie’ op het Rotterdam van 2030 droomt de gemeente Rotterdam van een sterke economie die aangedreven wordt door witte middenklasse gezinnen waarvan beide ouders bij voorkeur werkzaam zijn in de creatieve sector. Veiligheid wordt opgevat als de cruciale, neutrale voor-waarde om die vermeende ‘creatieve klasse’ te verleiden om zich in Rotterdam te vestigen en zo kapitaal in de stad te pompen. In die zin vormen de praktijken van de Interventie Teams de duistere *flip-side*, de nachtzijde van het utopische Rotterdam van marketeers en beleidsmakers. Naast die economische en ‘revanchistische’ motieven zijn er in deze roep om gentrification van de gemeente Rotterdam echter ook bestuurlijke mechanismen aan het werk. Gentrification wordt namelijk ook aangegrepen als een ‘governmental strategy’ (Uitermark et al., 2007) om de

veiligheidsrisico's die zich verruimtelijs hebben te managen. Door te investeren in nieuwe of hernieuwde woningen en een andere, 'evenwichtigere bevolkingssamenstelling' (lees: minder allochtonen, meer kapitaal) tracht de gemeente de 'leefbaarheid' en de 'sociale cohesie' te herstellen. Deze ruimtelijke strategie van gentrification moet bezien worden in het licht van wat ik in een politieke economie van de veiligheid noem. De gemeente Rotterdam heeft een dubbele agenda; ze combineert 'revanchistische' motieven en een focus op de vermeerdering en versnelling van stedelijke kapitaalstromen (economie) met 'bestuurlijke' motieven die gericht zijn op het management van populaties via menging (politiek). Die twee motieven versmelten tot een geavanceerde vorm van biopolitieke populatiecontrole die gebruik maakt van de ruimte zelf om de huidige stedelijke populatie van Rotterdam, die als problematisch wordt ervaren, indien mogelijk om te vormen tot en anders te vervangen door de 'middenklasse van de toekomst' (vgl. Van den Berg, 2011; 11)

Om veiligheidsrisico's (via een productie van tijd uitgesorteerde risicovolle subpopulaties die via een 'framing' van ruimte gelokaliseerd zijn) te managen wordt gebruik gemaakt van de ruimte zelf. Ruimte is, zoals Brenner en Theodore in de inleiding van hun 'Spaces of Neoliberalism' met dank aan Lefebvre schrijven, het geprivilegieerde instrument in hedendaagse neoliberale herstructureringsstrategieën (vgl. Brenner, Theodore, 2002; vii). Door de ruimte, zoals die gerepresenteerd wordt door de Veiligheidsindex, te (her)vormen kunnen stedelijk populaties worden gedresseerd.

Dromen van Rotterdam

In de onlangs gepubliceerde 'Stadsvisie 2030' is de utopische verbeelding van Rotterdam beleidsmatig vastgelegd. De cover van het document is bedrukt met steekwoorden, met *passwords* die de richting van het stedelijk beleid in de komende jaren uit moeten drukken. Enkele woorden die direct in het oog springen zijn 'hoogopgeleiden', 'jonge beroepsbevolking', 'gewilde woonstad', 'populaire woningen'. Uit deze combinatie van woorden laten de dromen van de gemeente Rotterdam zich eigenlijk al aflezen, maar in de 'ontwikkelingsstrategie' van de stadsvisie worden die dromen nog scherper aangezet wanneer de opdracht die het gemeentebestuur zichzelf voor de komende jaren meegeeft nog eens kort en bondig wordt samengevat;

'Om een nog grotere rol van betekenis te spelen in de internationale concurrentiestrijd tussen stedelijke regio's, moet Rotterdam een strategie volgen die gericht is op de ontwikkeling van de kennis- en diensteneconomie én die zorgt voor een aantrekkelijk woon- en leefklimaat voor hoogopgeleide en creatieve werkers. De missie van het gemeentebestuur luidt daarom:

"Bouw aan een sterke economie en een aantrekkelijke woonstad". '

Als ik deze dromen probeer te duiden dan heeft het er alle schijn van dat het laatste, een aantrekkelijke woonstad, in dienst te lijkt te staan van het eerste, een sterke economie. Want waar de gemeente Rotterdam, opmerkelijk genoeg, van dagdroomt is *gentrification*. Ooit was dat een kritisch bedoelde sociologische term, maar de gemeente omarmt de term juist en is

zelfs voornemens om in geselecteerde wijken proberen gentrification te gaan ‘bevorderen’. Rotterdam probeert zichzelf zo om te bouwen van een industriële naar een post-industriële stad waarin de culturele industrie voor het nodige kapitaal moet zorgen om de strijd aan te kunnen in de ‘internationale concurrentiestrijd tussen stedelijke regio’s’. Volgens sociologe Van den Berg heeft gaat deze omslag ook gepaard met een verandering van de stedelijke ‘mythologie’ (Van Den Berg, 2012). Terwijl het cliché van Rotterdam als een ‘harde, mannelijke en bonkige’ havenstad alleen nog gebruikt wordt om het harde veiligheidsbeleid van de gemeente te promoten en te legitimeren – daarbij regeert de retoriek van ‘aanpakken’, ‘geen woorden, maar daden’, ‘mouwen opstropen’, en zelfs de metaforiek van oorlog wordt niet geschuwd - wil men het Rotterdam van de toekomst voorzien van een meer ‘sexy en vrouwelijk imago’, te beginnen met het stadscentrum dat men om wil toveren in een ‘city lounge’. Toch lijkt de gentrification die de gemeente expliciet beoogt uiteindelijk ook een ander doel te dienen dan het binnenhalen van kapitaal, want op verschillende plekken in de stadsvisie worden de herstructureringsprojecten in verband gebracht met een ‘sociale opgave’ die er uit bestaat een veiliger en leefbaarder woonmilieu te creëren.

Zo ontwaar ik drie thema’s in de *gentrification*-dromen die de gemeente Rotterdam ontvouwt in de stadsvisie; een economisch, een cultureel, en een bestuurlijk thema. De stadsplanning van de toekomst is er in eerste instantie op gericht om de sociale ruimte zo in te richten dat Rotterdam opnieuw in staat zal blijken om kapitaalstromen aan zich te laten hechten. Om dat gewenste kapitaal, dat wordt belichaamd door de ‘creatieve klasse’ waar men het in de stadsvisie voortdurend over heeft, binnen te halen probeert Rotterdam zich te profileren als een cultuurstad. Men investeert in kunst en cultuur, in ‘iconen’ en symbolen, in beelden en motto’s om die ruimtelijke hervorming van de stad tegelijkertijd aan te wakkeren en te legitimeren. Zowel dit economisch als culturele thema liggen echter ingebed in een biopolitiek of ‘bestuurlijk’ thema; door actief vorm te geven aan de ruimte probeert men in Rotterdam ook haar stedelijke populatie te (her)vormen. Gentrification is in Rotterdams een ruimtelijke strategie of techniek van populatiemanagement. Via de ruimte grijpt men in op het leven van dat collectieve subject van de ‘populatie’ en tracht het dat leven te reguleren, te optimaliseren en bij of aan te sturen. Door een nieuwe structuur aan te brengen in de sociale ruimte (‘herstructurering’) kan ook dat sociale zelf geherstructureerd worden.

Om te zien hoe deze lokale ‘geografie van gentrification’ (Lees et al., 2008; 189) gestalte krijgt en hoe bovengenoemde thema’s daarin doorwerken analyseer ik de stadsvisie verder en zoom ik in op de herstructureringsprojecten die de gemeente Rotterdam heeft opgezet in Rotterdam Noord en Zuid. Eerst zal ik echter een theoretische basis leggen voor die empirische analyse (ik noem het een sociologische droomduiding) door een overzicht te geven van enkele perspectieven op gentrification waarin ik elk van de drie bovengenoemde thema’s apart behandel. Ik beperk me tot auteurs en invalshoeken die voor mijn analyse relevant zijn want die uiteenzetting dient slechts als een vertrekpunt, als een theoretische *tool-box*. In werkelijkheid is de herstructurering die de gemeente Rotterdam voorstaat namelijk een opmerkelijke mengelmoes van die drie thema’s, maar om te laten zien hoe die thema’s in de Rotterdams beleidspraktijk precies in elkaar grijpen en op welke wijze dat instrumenteel is

voor het rationele management van stedelijke populaties heb ik ze hier eerst uit elkaar getrokken.

Perspectieven op gentrification: kapitaal, cultuur en bestuur

De inmiddels klassieke beschrijving en definitie van gentrification komt uit de jaren '60 en is van Ruth Glass;

'Een voor een zijn veel van de volksbuurten van Londen overgenomen door de middenklassen – de hoge en de lage. Aftandse, bescheiden optrekjes en huisjes – twee kamers boven en twee beneden – zijn overgenomen, toen de huurcontracten afliepen, en zijn elegante en dure woningen geworden. Grote Victoriaanse huizen, die vervallen zijn in een eerdere of recente periode (...) zijn opnieuw opgeschaald. Zodra dit proces van 'gentrification' begint in een district verspreid het zich snel totdat alle of de meeste van de originele working class bewoners verplaatst zijn en het hele sociale karakter van het district veranderd is' (Glass, 1964; xviii, in Smith, 1996; 33)

Dit is onmiskenbaar een kritische, bijna venijnige beschrijving. Vooral die laatste zin over de veranderingen in het sociale karakter van de buurt die het proces van gentrification teweeg brengt galmt na. Glass observeerde, niet als eerste overigens, een proces van verdringing waarbij de 'gentry' een buurt binnenstroomt en langzaam overneemt en noemde het gentrification. In de jaren daarna zou de kritische inslag van die term grotendeels bewaard blijven. Wanneer Neil Smith in de jaren '90 echter terugkijkt op de ontwikkeling van de term naar aanleiding van een reclame van een vereniging van vastgoedondernemers uit New York met de titel 'Is gentrification a dirty word?' stelt hij vast dat het woord gentrification vanaf de jaren '80 zelf gegentrificeerd is. Het proces waar 'gentrification' naar verwijst en de kritische ondertonen van de term zelf zijn volgens Smith in toenemende ingruild voor een metaforisch gebruik van het woord waarbij het op een lijn wordt gesteld met moderne vooruitgang en vernieuwing (ibid.; 34). De reclame die Smith analyseert getuigt van die verschuiving. Daarin wordt 'gentrification' afgeschilderd als een onverdeeld positief proces dat bijdraagt aan de 'diversiteit' en het 'geweldige mozaïek van de stad' doordat 'gezinnen, bedrijven (...) zich voor lange tijd willen verbinden aan de buurten die hen nodig hebben' (ibid.; 30). Hoewel Smith de overduidelijke ideologische onderlaag van deze boodschap ridiculiseert, vertoont dit gegentrificeerde gebruik van 'gentrification' verrassend veel overeenkomsten met de manier waarop de term tegenwoordig gebruikt wordt in stedelijk beleid in Rotterdam – zoals in het empirische deel van dit hoofdstuk zal blijken. Sindsdien is de term semantisch verweesd en wordt ze in toenemende mate geïnvesteerd met nieuwe positief gewaardeerde termen als 'vernieuwing', 'revitalisering' en soms word er zelfs gesproken over een 'urban renaissance'.

Hoewel het niet om waarderingen gaat lijkt deze tweestrijd tussen hen die gentrification opvatten als een bijna spontaan ruimtelijke proces van culturele herwaardering en hen die het zien als een voortzetting van de klassenstrijd met andere middelen, zoals Smith zelf, gespiegeld te worden op het niveau van wetenschappelijke theorie. Smith vat deze tweestrijd, dit debat samen in een vraag: 'theories of gentrification or the gentrification of theory?'. Aanvankelijk werd het theoretische debat over hoe gentrification ontstaat gevoerd in binaire termen: consumptie versus productie. Enerzijds waren er theorieën die *gentrification-*

processen interpreteerden als het effect van een verschuiving in de culturele voorkeuren van de middenklasse als gevolg van veranderingen in de economische structuur. Zij focusten zich op individuele keuzes, consumpties, de vraag van de consument, en cultuur. Daar tegenover stond de op 'productie' georiënteerde interpretatie die het belang van kapitaal, klasse en veranderingen in de structuur van sociale productie centraal stelt. Hoewel Smith wijst op het belang van een theorie die beide elementen integreert – zoals Sharon Zukin volgens hem goed heeft gedaan - waarschuwt hij voor modieuze 'postmoderne' tendensen in het domein van '*urban theory*'. Het gevaar daarvan ligt volgens Smith in ideeën over gentrification als een 'postmodern urbanisme' waarin alleen culturele motieven nog een rol zouden spelen (ibid.; 43). Smith noemt dat de 'gentrification of theory'. Daarmee doelt hij op theorieën waarin het economische volledig vervangen wordt door het culturele en gentrification slechts nog verklaard wordt als een 'uitdrukking van het persoonlijke activisme van de nieuwe middenklassen' als hun 'persoonlijke triomf' van het culturele boven het economische (ibid.; 43). Als een soort pervertering van de 'cultural turn' wordt de nadruk in dergelijke theorieën volledig gelegd op de *agency* en de (culturele) voorkeuren van de 'gentrifiers' zelf, alsmede de betekenissen die zij daar zelf aan geven terwijl zij volgens Smith niet meer zijn dan een onderling inwisselbare elementen in de vergelijking van het proces.

Smith zelf staat, zeker in zijn vroege werk, een hyperkritische Marxistische interpretatie van de term voor en stelt dat *gentrification* geen terugkeer van mensen naar de stad is, maar een terugkeer van kapitaal. 'Gentrification' betekende voor Smith een ruimtelijk transformatie waarbij de oorspronkelijke bewoners van volkswijken worden verdrongen door de instroom van privaat kapitaal en de toestroom van de '*gentry*', de gegoede middenklasse die het karakter van de buurt ombuigt naar haar eigen bourgeois idealen van een rustig en beschaafd leven dat ook ruimtelijk verdisconteerd ligt in het sociale primaat van de 'dining room' en de 'bedroom' boven de dynamiek van de straat. Later identificeert Smith gentrification zelfs als een 'global urban strategy' (Smith, 2002). Opnieuw ligt het theoretische zwaartepunt van zijn analyse daarbij op de productieve dynamiek van re- en deterritorialisering van kapitaalstromen, maar ditmaal verbindt hij het aan processen van globalisering en een bijpassend denken over de stad dat hij een 'neoliberaal urbanisme' noemt. Deze 'globalisering van *gentrification*' (Smith, 2002; 446) markeert volgens Smith de hegenomie van een specifieke neoliberale machtsconfiguratie ten faveure van andere sociale en economische belangen; *gentrification* is nu zelf een centrale, drijvende kracht geworden achter de ontwikkeling van stedelijke economische expansie (ibid.; 447) in plaats van het gevolg van daarvan. Stedelijke vastgoedmarkten zijn dan ook 'voertuigen' van kapitaalaccumulatie geworden. Gentrification is, kortom, geworden tot een 'competitieve stedelijke strategie' (ibid.; 446) in het kader van een globale economische competitie om kapitaal tussen steden.

In de transformaties van de 'sociale geografie' (Smith, 1996; 32) van binnenstedelijke gebieden die voortvloeien uit deze strategie echoot volgens Smith de klassenstrijd. Vandaar Smiths veelvuldige verwijzing naar het neoliberale 'stedelijk revanchisme' van de jaren '90 dat gepaard gaat met processen van *gentrification*. Smith geeft daarbij het voorbeeld van het New York onder de hoede van burgemeester Giuliani. De terugkeer van de middenklasse (het

kapitaal) in de stad kwam volgens hem tot stand op basis van een 'revenge', een wraak op de onderklasse van de stad die niet 'beschaafd' genoeg zou zijn en ook onbeschaafd met de ruimte om is gegaan. In plaats van de projectontwikkelaars en durfkapitalisten de schuld te geven voor de 'neerwaartse spiraal van stedelijk verval' gaf men de schuld aan etnische minderheden, overlastgevende jongeren en 'roekeloze' fietsers. Dit voorbeeld van 'revanchisme' laat zich veralgemeniseren naar andere contexten waarin gentrification samen gaat met beschavingsoffensieven die er op gericht zijn de 'civil society', gedacht in uitsluitende termen, in ere te herstellen door achtergestelde minderheidsgroepen verantwoordelijk te stellen voor het verval van de stad.

Pogingen om het 'vieze woord' gentrification te ontdoen van haar negatieve connotaties van ras en vooral klasse en te herdefiniëren als een proces van opschaling, revitalisering en zelfs als een '*urban renaissance*' zijn niet de werkelijke ontkenning maar juist de bevestiging van een achterliggende (klassen)strijd. Een analyse van de recente geschiedenis van 'gentrification' zou aan het licht brengen dat het niet alleen een strijd om ruimte is geweest, maar ook om een sociaal legitieme definitie van wat gentrification is, en misschien - bovenal - een strijd om de betekenis van het onuitgesprokene dat de term meecommuniceert, oftewel: om connotaties. De strijd om de stedelijke ruimte speelt zich altijd ook af op het niveau van het Symbolische - dat wil zeggen: op het niveau van de betekenaar.

Sharon Zukin (be)grijpt deze symbolische dimensie van processen van gentrification adequater dan Smith wanneer ze stelt dat 'cultuur een belangrijk middel is voor het beheersen ('controlling') van een stad' (vgl. Zukin, 1995). Cultuur is in toenemende mate de '*business*' van steden, volgens Zukin. In vergelijkbare terminologie spreekt David Ley over een economische kolonisering van de culturele markt; culturele productie - en dat betekend ook: de kunstenaar en het kunstwerk zelf (Ley, 2003; 2527)- wordt ingepast in een 'symbolische economie' van de stad, om met Zukin te spreken, waarin gekapitaliseerd wordt via cultuur. Dat gebeurt volgens mij tegenwoordig ook in Rotterdam op drie verschillende manieren die steeds in elkaar haken en zich als een samenhangend geheel manifesteren: (1) via de productie van (plekken van) culturele consumptie, (2) via de strategische productie van teksten, symbolen en beelden die iets zeggen over wat de stad is of zou moeten zijn én voor wie ze is, en (3) via city marketing in het algemeen. De term 'symbolische economie' drukt uit dat er een functionele link bestaat tussen de macht om de stad te verbeelden en de fysieke (her)vorming ervan naar het evenbeeld van die verbeelding. Net zo belangrijk als het proces van gentrification zelf is de ideologische productie van beelden en symbolen die de ruimte beschikbaar stellen voor die fysieke interventies in en op de ruimte.

Een symbolische economie is dus geen 'economie' in de enge zin – het gaat niet alleen om productie maar ook om de productie van culturele consumptie en zelfs om de consumptie van culturele productie - maar het blijft een economie. Ook het 'symbolische' daaraan staat voortdurend in het teken van kapitaalaccumulatie. Dit heeft alles te maken met de ongelooflijke kracht tot 'absorptie' van het hedendaagse kapitalisme. Ook van oorsprong 'kritische' waarden zoals creativiteit, verschil, vrijheid en individualiteit en authenticiteit zijn inmiddels gecommuniceerd en zelfs getransformeerd tot 'de constitutieve basiselementen

van een post-industrieel regime van kapitaalaccumulatie en een postmodern regime van consumptie' (Schinkel, 2010; 5). Zo zijn 'cultuur' en verschil geen probleem zolang ze economisch geëxploiteerd kunnen worden. Dan vallen ze onder de noemer 'diversiteit' en kunnen ze, bijvoorbeeld, aangewend worden om 'de stad' in de markt te prijzen zodat hippe gezinnen verleid kunnen worden om in de desbetreffende stad geld uit te komen geven. Cultuur wordt daarentegen geproblematiseerd wanneer ze te anders, te *verschillend* is om ingepast te worden in de stedelijke symbolische economie. Dan wordt ze bijvoorbeeld gecodeerd als een risicofactor.

Hoewel Zukin goed observeert dat het culturele zelf inmiddels een krachtige schakel is geworden in de kapitalistische machine van ruimtescheppingen blijft ook zij gentrification nog teveel denken in termen van kapitaalaccumulatie. Net als die van Smith is ook haar analyse nog te economisch, in de enge zin van het woord. Beiden missen daarmee het 'bestuurlijke' of 'gouvernementele' aspect van hedendaagse processen van gentrification dat, zoals Uitermark, Duyvendak en Kleinhans beargumenteren (Uitermark et al., 2007), de drijvende kracht is achter processen van staatsgeleide gentrification in Nederland, en in Rotterdam in het bijzonder. Voor zover 'economische' motieven daarbij een rol spelen, dan gaat het vooral om een *algemene* economie van het ordenen van lichamen via de rationele dressuur van het sociale lichaam van de populatie. Door de ruimte te (her)vormen beoogt een 'coalitie van overheidsactoren en woningbouwverenigingen' (ibid.; 125) in te werken op de zogeheten 'leefbaarheid' (ibid. 128) en sociale cohesie in die wijken. Gentrification wordt aangewend als een instrument om sociale orde te bewerkstelligen. In plaats van een (economisch) doel is het lokken van middenklasse huishoudens naar achtergestelde wijken in Nederland een *middel* om deze buurten te 'civiliseren en te controleren' (ibid.; 127).

Dit 'mantra van de [sociale, JB] mix' weerklinkt in Rotterdams stedelijk beleid sinds het eind van de jaren '90 (vgl. Van den Berg, 2011; 10). Door te mixen tracht men een 'evenwichtigere' bevolkingssamenstelling tot stand te brengen wat de leefbaarheid van de stad ten goede zou moeten komen. Van Den Berg wijst er in kritische bewoordingen op dat ondanks dat hoewel deze retoriek van 'social mixing' in egalitaire termen van cohesie en integratie (ibid.) is gegoten de praktijk vaak anders is. Het 'probleem van 'social mixing' is', zo stelt ze in bewoordingen ontleend aan Blomley, 'dat ze gelijkheid belooft in het kader van hiërarchie' (ibid.; 11). Ze gaat nog een stap verder wanneer ze stelt dat ondanks het gebrek aan (meetbare!) resultaten, de ideologie van de sociale mix niet alleen ingezet wordt om Rotterdam verder te gentrificeren, maar dat die ideologie ook dient als een 'city marketing tool' (ibid.; 11) om het beeld van een inclusieve, cultureel diverse stad neer te zetten dat zelf weer gebruikt kan worden om bepaalde middenklassers aan te trekken; 'de culturele Ander dient dan als een betekenaar van authenticiteit voor hen die zichzelf als tolerant en open-minded beschouwen', aldus Van Den Berg. Het interessante aan deze analyse is dat ze alle bovengenoemde aspecten van gentrification in elkaar doet schuiven. Van Den Berg laat zien hoe het economische motief, het idee van een culturele of 'symbolische economie' en het bestuurlijke motief in de huidige Rotterdamse beleidspraktijken met elkaar worden verweven en uiteindelijk uitmonden in een beleid dat ingrijpt op de stad als een 'milieu van reproductie' (ibid.).

Wat al deze perspectieven laten zien is dat ‘gentrification’ gepaard gaat met een zekere politiek en nooit, zoals ergens in de Stadsvisie wordt gesteld, een min of meer spontaan proces is. Het laat ook zien dat we de taal en de symboliek waarmee herstructureringsbeleid gepaard gaat (zoals de volgende drieslag: revitalisering, opwaardering en verlevendiging) nooit ‘*at face value*’ kunnen nemen maar dat het tegelijkertijd, impliciet, ook uitspraken doet over de huidige staat van de betreffende ruimte en over de huidige bevolking daarvan (vgl. Schinkel, 2012; 20). Die worden geproblematiseerd. Dat zou tevens kunnen betekenen dat de gedroomde productie van een ‘aantrekkelijk woon- en leefklimaat’ voor de creatieve *entrepreneurs* van de nieuw te ontwikkelen kennis- en diensteneconomie ook wel eens minder aantrekkelijke kanten zou kunnen hebben voor de huidige bewoners van die ruimtes.

Van Noord tot Zuid; de gentrification van Rotterdam

De ruimtelijke hervormingen in Rotterdam strekken zich uit van Noord tot Zuid. In de Stadsvisie staat beschreven hoe de gemeente ‘op’ Zuid probeert om een ‘dubbelslag’ te maken door een ‘pact’ te sluiten met woningcorporaties, projectontwikkelaars en deelgemeenten en in Noord wil men reeds bestaande ‘kwaliteiten benutten’ door gentrification verder te stimuleren om zo de zogenaamde creatieve economie zich verder te laten ontplooiën. Hoewel de ruimtelijke hervorming in Zuid duidelijk anders van aard is dan de voornamelijk door economische motieven gestuurde gentrification van Noord kunnen beiden ruimtescheppingen geïnterpreteerd worden als het product van een ruimtelijk techniek van gentrification die binnen hedendaagse governmentality wordt aangewend voor het management van populaties via risico. Via deze grootschalige ruimtelijke herstructurering mikt de gemeenten namelijk niet alleen op een ‘revitalisatie’ van tot risico omgecodeerde ruimtes (probleemwijken) maar stuurt ze ook aan op een herstructurering van de sociale *make-up* van de stad. De gemeente droomt van een andere, rijkere of wat ze met een enigszins misleidende term ook wel een ‘evenwichtigere’ bevolkingssamenstelling noemt. Via een ruimtelijke herstructurering probeert men zo ook vorm te geven aan de populatie. Ruimtelijke herstructurering is in Rotterdam synoniem met een poging tot sociale herovering die aan de ‘onderkant’ gestalte krijgt via politionele praktijken, zoals ik vooral in mijn bespreking van de gentrification in Oud-Zuid wil laten zien, en aan ‘de bovenkant’ bestaat uit de productie van een milieu waarin kapitaalkrachtige huishouden en bedrijven kunnen gedijen, zoals in Rotterdam Noord het geval is.

Eerst analyseer ik hier de staatsgeleide gentrification-processen in Rotterdam Noord als een lokale, ‘staatsgeleide’ toepassing van gentrification als een ‘global urban strategy’ (Smith, 2002) zoals beschreven is door Neil Smith. In plaats van het gevolg van toenemende economische bedrijvigheid wordt gentrification in Noord ingezet om te dienen als de drijvende kracht achter de ontwikkeling van een stedelijke, ‘creatieve’ economie. Aansluitend bij Zukin zou ik in dit verband willen spreken van een strategische investering in de ‘symbolische economie’ van de stad. Het toonbeeld van deze strategie is het huidige woonproject ‘Expeditie Noord’ waarin mensen worden opgeroepen om hun eigen droomhuis te bouwen. Met Rudi Laermans interpreteer ik dat project in het licht van wat Peter Sloterdijk ‘appartementenindividualisme’ noemt; het gaat daarbij voornamelijk om een door de politiek gefaciliteerde constructie van een comfortabele egosfeer, en niet zozeer om een sociale

investering in de wijk. Vervolgens zoom ik in op Zuid. Daar komt de andere kant, de schaduwkant van het huidige gentrification-beleid van de gemeente Rotterdam in beeld wanneer ik het politieke optreden van de zogenaamde Interventie-teams in Zuid analyseer als een revanchistische getinte vorm van *imagebuilding* die ruimte maakt voor kapitaalcrachtige huishoudens en bedrijven ten koste van minder geprivilegieerden.

De gentrification van Noord.

In de Stadsvisie worden 10 ‘kernbeslissingen’ gepresenteerd die te maken hebben met stadsplanning. Ik vind vijfde kernbeslissing, die betrekking heeft op het realiseren van woonmilieus die selectieve migratie tegengaan, in het bijzonder interessant doordat een pleidooi voor ruimtelijke herstructurering daarin gekoppeld wordt aan een bestuurlijk motief van menging of ‘sociale mix’. De gemeente stelt zichzelf daar namelijk het doel om een ‘evenwichtige bevolkingssamenstelling’ tot stand te brengen. Blijkbaar is die nu onevenwichtig of uit balans en daarom tracht men selectieve migratie tegen te gaan. Zo staat er bijvoorbeeld: ‘de stad moet zó aantrekkelijk zijn, dat Rotterdammers niet uit de stad wegtrekken’. De vraag is natuurlijk om welke ‘Rotterdammers’ gaat het hier? Selectieve migratie van wie? Wie moeten er behouden worden voor de stad? Het antwoord volgt direct;

‘De stad moet aantrekkingskracht uitoefenen op bewoners die vrij kunnen kiezen op de woningmarkt. Op dit moment sluiten de huidige woonmilieus en de woningvoorraad nog onvoldoende aan op de vraag.’

Dit is het fundament waarop de gemeente haar dromen van Rotterdam wil bouwen. De stad zoals ze nu is ingedeeld voldoet niet want men is niet in staat om hen die een vrije keuze op de woningmarkt hebben, wat een synoniem is voor: hen die (genoeg) geld hebben, aan zich te binden. Zo zijn er twee problemen: de ruimtelijke indeling volstaat niet en de huidige bevolking voldoet niet het droombeeld dat Rotterdam van zichzelf heeft. Daarom wil de gemeente hen die al keuzevrijheid een handje te helpen door hen een nog makkelijkere keuze te geven door Rotterdam in de markt te prijzen als aantrekkelijke woonstad. Deze ‘kernbeslissing’ wordt nog in hetzelfde hoofdstuk vertaald naar ruimtelijk beleid. Dat beleid is driedelig:

‘Wat is er nodig om woonmilieus te realiseren die selectieve migratie tegengaan?’

- 1. Realiseren van groenstedelijke en rustig-stedelijke woonmilieus*
- 2. Verdichten van de binnenstad om te voorzien in de vraag naar centrumstedelijk wonen*
- 3. Bevorderen van gentrification in de wijken rondom het centrum.’*

Door gentrification te bevorderen via de productie van aantrekkelijke woonmilieus tracht men selectieve migratie tegen te gaan en een evenwichtige bevolkingssamenstelling te creëren. Alle aspecten van gentrification die ik in het theoretische hoofddeel van dit hoofdstuk heb behandeld komen hier samen. Het bestuurlijke pleidooi voor het belang van een ‘sociale mix’ die concentraties, en daarmee problemen, tegen moet gaan (het gaat dus om

populatiemanagement) wordt hier verbonden met de dromen van een sterke economie die de gemeente heeft. Alsof men heeft gedacht dat het nuttige met het aangename moet worden verenigd. Men vindt een ‘sociale mix’ (het nuttige) belangrijk, maar men blijkt het toch ook wel heel aangenaam te vinden om dat ideaal te verenigen met een ruimtelijke politiek van gentrification die er op gericht is om kapitaalkrachtige huishoudens aan de stad te binden door te investeren in een voor hen aantrekkelijk ‘milieu’ waar zij in willen investeren om zo de economie van Rotterdam een *boost* te geven.

Rotterdam Noord is de voornaamste plek waar deze kernbeslissing en dit ideaal van de ‘evenwichtige bevolkingssamenstelling’ ruimtelijke consequenties krijgt. Noord is de ideale plek om gentrification te bevorderen omdat het volgens de gemeente al een ‘sterk woonmilieu’ is. Men hoeft slechts voort te borduren op wat er al is:

‘De stadswijken rond de binnenstad zijn veelal prima of zitten in de lift. De strategie voor deze wijken is gentrification te stimuleren en de juiste voorwaarden te scheppen voor opbloei van de creatieve economie.’

En later in het hoofdstuk over Noord staat er:

‘De populaire woonmilieus op de noordoever zijn bij uitstek geschikt voor de ‘olievlekstrategie’: Groot-Hillegersberg, Groot-Kralingen, Rottezoom en Hoek van Holland. De uitbreiding van deze woonmilieus levert een flinke bijdrage aan de ambitie om Rotterdam als woonstad aanmerkelijk aantrekkelijker te maken, vooral voor de midden- en hogere inkomensgroepen (kernbeslissing 5). De oude stadswijken in Noord lenen zich door de ligging nabij het centrum en het type bebouwing uitstekend voor gentrification (kernbeslissing 5)’

Dat gentrification niet langer een ‘dirty word’ is in Rotterdam bewijzen deze passages. De gemeente Rotterdam omarmt de term hier en zegt het zelfs te willen stimuleren om zo de voorwaarden te scheppen voor de opbloei van de creatieve economie. Om te kunnen concurreren met andere stedelijke regio’s moet Rotterdam immers investeren in een nieuw soort kennis- en diensteeconomie om ‘de positie van Rotterdam als mainport [te] behouden en te versterken’. Gentrification wordt in Noord ingezet als een middel om de industriële stad die Rotterdam was en is om te bouwen tot een post-industriële stad die voort wordt gestuwd door een ‘creatieve’ economie om zo het benodigde kapitaal terug te laten stromen naar de stad. Daarmee stuurt de gemeente Rotterdam, in ieder geval gedeeltelijk, aan op wat Neil Smith een ‘neoliberaal urbanisme’ noemt. Koste wat het kost wil Rotterdam een ‘mainport’ blijven of zijn. In toenemende draait het in stedelijk beleid daarom om het mobiliseren van de stedelijke vastgoedmarkt als een ‘voertuig van kapitaalaccumulatie’ (Smith, 2002; 446). Gentrification is geworden tot een ‘competitieve stedelijke strategie’ om te kunnen concurreren met andere steden in de ‘global economy’.

Smith wijst kort op het belang van *city marketing* in die wereldwijde competitie om kapitaal tussen steden (ibid.; 447). Om als stad kapitaal aan je te binden moet je investeren in een Beeld van de stad. Strategische investeringen in wat we met Zukin de ‘symbolische economie’ van de stad kunnen noemen zijn dus een cruciaal onderdeel geworden in

hedendaagse processen van gentrification. Culturele voorzieningen, architectonische hoogstandjes, festivals, sportfaciliteiten zijn geen doelen op zich meer, maar zijn middelen geworden om een imago van de stad neer te zetten dat productief is in de strijd om kapitaal. Zo bewegen we ons hier van het economische naar het culturele, omdat cultuur – zoals Zukin heeft opgemerkt – een belangrijk instrument is om de stad te controleren en zo *business* te genereren. De heilige graal van de ‘symbolische economie’ voor de gemeente Rotterdam is de ‘creatieve economie’. Al het ruimtelijk beleid ten aanzien van Noord staat in het teken van het ‘conditioneren’, zoals men dat zelf noemt, van de creatieve economie. Neem de volgende paragraaf:

‘In het centrum en de wijken eromheen bevinden zich de creatieve vestigingsmilieus. Om deze wijken verder te ontwikkelen zijn de volgende kwaliteiten en voorwaarden nodig: functiemenging, (her)gebruik van karakteristieke panden, horeca, ruime programmering (overdag, maar ook in de avonden en de weekends), een zekere kleinschaligheid en een uitnodigend openbaar domein. Om de creatieve economie te stimuleren ontwikkelt Rotterdam een speciaal beleid.’

Creatieve vestigingsmilieus in Noord moeten ‘verder ontwikkeld’ worden. Dat kan alleen als er aan bepaalde (ruimtelijke) voorwaarden is voldaan. Er moet geïnvesteerd worden in horeca, in ‘karakteristieke’ panden, in de buitenruimte en in ‘ruime programmering’, wat eigenlijk wil zeggen: entertainment om die creatieve economie aan te zwengelen en vervolgens draaiende te houden. Die ruimte moet omgewerkt worden of anders ingericht worden om een andere sociale bezetting tot stand te brengen. De ‘specifieke woonwensen’ van de creatieve klasse, die te pas en te onpas in het leven wordt geroepen, beperken zich niet tot huizen alleen maar beslaan de hele buitenruimte en zelfs het hele klimaat of het ‘milieu’ waarin men woont. Er moeten dingen te doen zijn, er moeten dingen te zien zijn, er moet geflaneerd kunnen worden. Een van de voornaamste *marketing-tools* is echter niet de leuke horeca of de festivalletjes van Noord, maar de culturele ‘mix’. Wat ooit het doel was van Rotterdams stedelijk beleid (menging, ‘sociale mix’) is nu een belangrijk middel geworden om de creatieve klasse aan te trekken die men nodig heeft om te kunnen concurreren met andere steden.

Verkapte gentrification; de ‘mix’ van Noord als een *marketing-tool*

Staatsgeleide gentrification stond in Rotterdam lange tijd in het teken van de ‘sociale mix’ (vgl. Uitermark et al., 2007). Door de ruimte zo in te richten dat middenklasse gezinnen er wilde komen wonen hoopte men de ‘leefbaarheid’ van die ruimtes te vergroten door concentraties (van arme huishoudens en/of etnische groepen) te verminderen. Ook nu is dat ‘mantra van de mix’ nog steeds hoorbaar in Rotterdam, maar het staat niet langer in het teken van sociale cohesie en leefbaarheid. De ‘mix’ is verworden tot een *marketing-tool*. Eerst was menging een doel, maar nu is het een middel om kenniswerkers aan te trekken en om Rotterdam te promoten voor een nieuwe urbane ‘koloniale elite’ (Atkinson, Bridge, 2005; 3) of de ‘*bourgeois chic*’ (Zukin, 1989) met een culturele voorkeur voor ‘*poor chic*’ (Halnon, 2002; 501). Neem de volgende passage uit de ‘Stadsvisie’:

‘Gentrification draagt in de eerste plaats bij aan de gewenste aantrekkelijkheid van Rotterdam als woonstad voor kenniswerkers en als woonstad voor Rotterdammers die houden van het experimentele, pluriforme milieu van binnenstedelijke randzones (bijvoorbeeld de oude havengebieden). Juist de mix van de verschillende groepen stedelingen die deze wijken kenmerkt, vormt de aantrekkingskracht van deze wijken.’

Hier wordt duidelijk hoe de egalitaire ideologie van de (sociale) ‘mix’ aangewend wordt als een instrument voor *city marketing* om Rotterdam om te kunnen vormen tot een paradijs voor ‘kenniswerkers’. Dat is ook wat Van Den Berg bedoeld wanneer ze stelt dat de aanwezigheid van de ‘culturele Ander dient als een betekenaar van authenticiteit’ (Van den Berg, 2011; 11) om witte middenklassengroepen met een culturele voorkeur voor een ‘experimenteel en pluriform milieu’ te verleiden om in Rotterdam te wonen. In plaats van over een ‘onevenwichtige bevolkingssamenstelling’ wordt hier opeens gesproken over een interessante mix van ‘verschillende groepen stedelingen’. Dit is waar ‘cultuur’ (problematisch/risicovol) opeens ‘diversiteit’ (positief, exploiteerbaar verschil) wordt. Waar de mix van ‘verschillende groepen stedelingen’ – opvallende formulering, hier is etniciteit blijkbaar niet het vermelden waard – in andere verbanden juist gezien wordt als een groot probleem van wijken, wordt ze hier gebruikt als trekpleister. De klassieke gentrification-paradox hier is dat juist de nadruk op het ‘pluriforme’ karakter van het gebied er voor zorgt dat het pluriforme karakter ervan zal verdwijnen. Het pluriforme wordt aangewend als een *marketing-tool* om de ruimte zo in te richten dat er (nog meer) ‘creatieve’ kenniswerkers kunnen en willen komen wonen. Die mix wordt dus juist aangewend als instrument om een onevenwichtige bevolkingssamenstelling te bewerkstelligen bestaande uit vermeende creatievelingen, de ‘gentry’ die zichzelf identificeert met quasi-avantgardistische termen (experimenteel, creatief, pluriform) die ondertussen *mainstream* geworden zijn. Dat is de tragiek van Noord.

Expeditie Noord als de ‘postmoderne cultivering van de eigen wooncapsule’

Nergens komt het gentrification-ideaal dat de gemeente Rotterdam in Noord nastreeft beter tot uitdrukking dan in het woonproject ‘Expeditie Noord’. Volgens de eigen website is het:

‘(...) een project dat particulieren de kans geeft om voor een aantrekkelijke prijs hun eigen koopwoning te realiseren in een van de meest upcoming woonwijken van Rotterdam: Noord. Je bepaalt zélf hoe je huis eruit komt te zien, maar je wordt bij de ontwikkeling ervan begeleid door een team van professionals met veel ervaring in Collectief Particulier Opdrachtgeverschap.’

Alles aan deze tekst ademt gentrification. Ze appelleert aan de culturele idealen van zelfstilering en keuzevrijheid die in het hart liggen van hedendaagse ideologie van de gentrification-politiek. In een hippe (‘upcoming’; het vocabulaire dat gentrification omringt is een studie op zich waard) wijk in volstrekte soevereiniteit en vrijheid zelf vorm geven aan je leven en aan de ruimte waarin je dat doet. En dan ook nog voor een aantrekkelijke prijs. Wie wil dat nou niet? Wat onvermeld blijft is dat voordat dergelijke soevereine beslissingen genomen kunnen worden de gemeente reeds zelf een politieke beslissing heeft genomen over

een indeling van de ruimte die expliciet gericht is op het vervangen van oude, armere bewoners en hun huurwoningen voor meer vermogende bewoners, op gentrification. De gemeente stelt immers zelf dat ze gentrification in Noord verder wil ‘stimuleren’ om de creatieve economie te bevorderen. Daartoe faciliteert de gemeente de (ruimtelijke) keuzevrijheid van een selecte groep middenklassers. De soevereiniteit van deze nieuwe lichting ‘gentrifiers’ staat in schril contrast tot de beperkte beslissings- en keuzemogelijkheden van minder gefortuneerde bewoners die niet passen binnen het gebiedsprofiel van Noord als een ‘upcoming’ wijk waar de creatieve klasse gehuisvest moet worden en daarom uit moeten wijken of meer moeten gaan betalen voor hun huurhuizen (waarvan er steeds minder beschikbaar zijn).

Wat Expeditie Noord, kortom, biedt is wat ik met Rudi Laermans de mogelijkheid tot de postmoderne cultivering van een eigen wooncapsule wil noemen (vgl. Laermans, 2010; 15); ‘de kans van je leven om je eigen huis te ontwerpen’. Die investering is er niet zozeer een in de wijk of de buurt, maar vooral in een comfortabele ‘egosfeer’ (ibid.; 8) waarin men tot in den treure de eigen culturele progressiviteit en ingebeelde soevereiniteit kan consumeren die overigens, paradoxaal genoeg, culmineert in de interpassieve houding die er uit bestaat anderen het (zware) werk voor je te laten doen (‘zonder dat je zelf hoeft te klussen’). Toch wordt het project gelegitimeerd door de claim dat het wel degelijk gaat om een sociale investering in de wijk. Dat komt tot uiting in het idee van Collectief Particulier Opdrachtgeverschap:

‘Wanneer een groep burgers de handen ineen slaat om samen een bouwproject te ontwikkelen, zonder enig winstoogmerk, spreken we van CPO. Sinds het eind van de jaren negentig is CPO in opkomst, omdat gebleken is dat de betrokkenheid van mensen bij de totstandkoming van hun huis, van grote invloed is op de ontwikkeling van de wijk. Als je zelf een woonhuis bouwt of laat bouwen, doe je dat meestal om er langere tijd te blijven wonen en houd je je buurt graag netjes en gezellig.’

Het klassieke liberale idee dat alleen mensen met bezit te vertrouwen zijn (dat je er een ‘contract’ mee af kan sluiten) omdat ze ergens op aan te spreken zijn keert hier in moderne gedaante terug. De redenering is simpel: omdat mensen zelf hun huis hebben kunnen maken zorgen ze ook beter voor dat huis en de omgeving waar het in staat. Dan ‘houd je je buurt graag netjes en gezellig’. Wat men hier claimt is dat deze mogelijkheid om mensen tegen een gunstige prijs volledig zeggenschap te geven over hun eigen woonruimte uiteindelijk in dienst staat van een sociale investering in de buurt. Deze vorm van gentrification sorteert wat brave sociologen ‘buurteffecten’ noemen. Althans, volgens de projectontwikkelaars van Expeditie Noord.

In werkelijkheid is het grote voordeel van CPO dat het ‘zelf een eigen huis bouwen’ betaalbaar maakt. Het is een investering in de wensen van de middenklassers die men aan wil trekken, niet in de sociale architectuur van de wijk. Gesteund door subsidies van de Rijksoverheid, en de instemming van de gemeente wordt de ruimte beschikbaar gemaakt voor gentrification. In laatste instantie onder het mom van ‘sociale cohesie’, sociale stabiliteit in de wijk, en de eigen verantwoordelijkheid die mensen voor hun bezit zullen nemen wordt er met

dit project plaats gemaakt voor het kapitaal in alle mogelijke vormen: cultureel, economisch, symbolisch. Met die instroom van kapitaal – nogmaals: het expliciete doel van de gemeente Rotterdam – verwacht men dan als vanzelf ook een sociale herstructurering, wat logisch is omdat men een ruimtelijk beleid voert er juist op gericht is de oorspronkelijke bewoners te vervangen voor een andere, zogenaamde ‘evenwichtigere’ bevolkingssamenstelling. Zo blijkt opnieuw dat het ruimtelijk beleid van gentrification dat de gemeente Rotterdam voorstaat een opmerkelijk mix is van economische, culturele en bestuurlijke motieven. Hoewel het hier om klein ‘particulier’ – tussen aanhalingstekens, want het is wel degelijk politiek gefaciliteerd - project gaat is dit wel een realisering van de beleidsutopie die de gemeente ontvouwt in de Stadsvisie. Een culturele ideologie van zelfbeschikking en vrijheid (die ook ruimtelijk haar beslag krijgt in een zekere architecturale esthetica; je eigen droomhuis) wordt hier ingezet ten behoeve van een economisch motief (een sterke economie) dat uiteindelijk uitgelegd en gelegitimeerd wordt in bestuurlijk termen van stabiliteit, sociale cohesie, leefbaarheid en een evenwichtige bevolkingssamenstelling. Immers: als je je eigen droomhuis bouwt zal je er ook wel beter voor zorgen dan wanneer je...(?) Ik laat hier in het midden welke van de drie motieven de voorkeur geniet van de gemeente Rotterdam, maar wie de Stadsvisie leest kan niet anders concluderen dat de productie van aantrekkelijke woonmilieus ten behoeve van een sterke, dus: creatieve economie de absolute topprioriteit is van het gemeentebestuur.

Net als veiligheid overigens. Ook dat is een van de voornaamste preoccupaties van het Rotterdamse gemeentebestuur getuige ook de vier pijlers van het collegeprogramma; ‘wonen, economie, sociaal, veilig’. Waar het ‘sociale programma’ waar in de inleiding over gesproken wordt nauwelijks terugkomt in de rest van de ‘visie’, of in ieder geval niet *direct* vertaald wordt in enige vorm van ruimtelijk beleid, daar is het thema van veiligheid des te pregnanter aanwezig. In de volgende paragraaf over de herstructureringsplannen op Zuid wil ik onderzoeken hoe het ‘integrale’ veiligheidsbeleid dat de gemeente Rotterdam voorstaat in verband gebracht wordt met de twee andere peilers van wonen en economie.

Het ‘Pact op Zuid’

‘Vlak na de oorlog was Zuid een geliefd gebied om te wonen en wooncarrière te maken’, lees ik in de Stadsvisie. Om die positie terug te winnen zet de gemeente nu in op een grootschalig herstructureringsproject dat wordt aangeduid met de evocatieve titel ‘Pact op Zuid’. Dat ‘pact’ brengt de gemeente, woningcorporaties en deelgemeentes samen om zo een ‘dubbelslag’ te kunnen maken. Waar bestaat die dubbelslag uit?

‘We werken achterstanden weg én pakken kansen’

Achterstanden wegwerken en kansen pakken, dat klinkt geweldig. Maar wat betekent het in de praktijk? Hoe wil de gemeente kansen pakken en achterstanden werken? En wat zijn de ruimtelijke consequenties van dat motto? Door te bespreken hoe men dit motto in de praktijk gaat brengen in Rotterdam Oud-Zuid wil ik laten zien dat gentrification in Rotterdam nauw verbonden is met eveneens ruimtelijke georiënteerde vorm van populatiemanagement die ook wel ‘politie’ wordt genoemd.

De productie van een aantrekkelijk woonmilieu en het belang van *imagebuilding*

In tegenstelling tot de zogenaamde sterke woonmilieus Kop van Zuid en het Zuiderpark wordt Oud Zuid gezien als een probleemgebied. Daarom zet de gemeente voor dat gebied in op ‘proactieve particuliere woningverbetering’, zoals in de titel die de paragraaf begeleid wordt vermeldt. Die titel (‘proactief’) suggereert al, op z’n minst, dat dit beleid een ander, minder vrijblijvend karakter heeft dan de andere aanpassingen die gedaan worden in Rotterdam Zuid. Laten we kijken hoe de gemeente die ‘proactieve particuliere woningverbetering’ voor zich ziet. De tekst opent met de volgende stelling:

‘Oud Zuid is de verzamelnaam voor de vooroorlogse wijken in Feijenoord en Charlois. Deze wijken kennen een wankel evenwicht tussen de aanzet tot gentrification en dreigend verval.’

Wanneer men spreekt over een ‘wankel evenwicht’ tussen ‘de aanzet tot’ gentrification – alsof het zomaar uit het niets zou kunnen gaan gebeuren – en dreigend verval dan impliceert dat een binaire code; het is óf het een óf het ander. Alsof er geen andere mogelijkheden zijn. Die tweedeling correspondeert tevens met een (morele) waardering: gentrification wordt opgevat als een onverdeeld positief proces en verval, natuurlijk, als iets negatiefs. Met Neil Smith kunnen we hier spreken over een gentrification van de notie van gentrification zelf. De term is steeds verder gedepolitiseerd, tot op dit punt waar er van de kritische ondertonen niets meer over is en het aangewend wordt als een term die overlapt met de ‘revitalisatie’ of ‘vernieuwing’ waar men op andere plekken in de Stadsvisie over spreekt. Achter die semantische verschuiving zit daarmee ook een verschuiving in de (machts)verhouding tussen ‘geprivilegieerden en minder geprivilegieerden’ (vgl. Schinkel, 2009b; 18).

Deze strategische voorstelling van zaken (‘een wankel evenwicht tussen de aanzet tot gentrification en dreigend verval.’) wijst bovendien al vooruit naar het ruimtelijk beleid dat men wil voeren. Om het risico van de probleemwijken en haar problematische bevolking ‘op’ Zuid te managen streeft de gemeente een ruimtelijke politiek van gentrification na. Die fysieke herstructurering moet ervoor zorgen dat er meer middenklassenhuishoudens naar Rotterdam Zuid komen die via het kapitaal dat zij met zich meebrengen een boost moeten geven aan de ruimte en haar bewoners – zij moeten een ‘voorbeeldfunctie’ vervullen, stelt men ergens in de Stadsvisie -, getuige de volgende drie doelstellingen die de gemeente formuleert in het hoofdstuk over ‘kernbeslissingen’ en de ruimtelijke consequenties daarvan:

‘Voor het op peil houden en verbeteren van de Rotterdamse economie is het nodig om selectieve migratie tegen te gaan en goed opgeleid personeel (kenniswerkers) en midden en hoge inkomens aan de stad te binden.’

‘Voor het creëren van een aantrekkelijke woonstad is er meer nodig dan het aanbieden van goede woningen. Naast het type en de grootte van de woning speelt namelijk ook het woonmilieu een grote rol bij de keuze van de consument. (...) Andere bepalende factoren zijn de kwaliteit van de buitenruimte, de sociale veiligheid en een goede bereikbaarheid (met het openbaar vervoer en de auto). Tot slot speelt het imago van de buurt een belangrijke rol, omdat mensen zich graag met hun buurt of wijk identificeren.’

‘Rotterdam wil niet alleen voor kenniswerkers, maar voor alle Rotterdammers een aantrekkelijke woonstad zijn. (...) Deze wensen laten zich uiteraard moeilijk veralgemeniseren. Onderzoek wijst echter uit dat er een overschot is aan goedkope appartementen in de Tuinsteden en vooroorlogse wijken, en een tekort aan koopwoningen in centrumstedelijke en groenstedelijke woonmilieus.’

‘Het voorgaande laat zich samenvatten in drie doelstellingen:

- 1. Binden van meer middeninkomens- en hoge inkomensgroepen aan de stad*
- 2. Binden van meer hoger opgeleiden aan de stad*
- 3. Verbeteren van het woonmilieu voor alle Rotterdammers’*

Ik citeer deze drie doelstellingen uitgebreid omdat het laat zien waar de stadsplanning die gemeente Rotterdam ontvouwt in de stadsvisie op aanstuurt. Alle pijlen wijzen richting een ruimtelijk beleid van staatsgeleide gentrification. Alles is erop gericht om ‘middeninkomens- en hoge inkomensgroepen’ aan de stad te binden met het argument dat het noodzakelijk is voor de stedelijke economie van Rotterdam. Zelfs de derde doelstelling over het ‘verbeteren van het woonmilieu voor alle Rotterdammers’ sluit naadloos aan bij de dromen van gentrification die de gemeente heeft wanneer we zien wat men daarbij precies voor ogen heeft. Er zouden namelijk ‘teveel goedkope appartementen’ zijn en een tekort aan ‘koopwoningen in centrumstedelijke en groenstedelijke woonmilieus’. Teveel goedkope huurwoningen en te weinig koopwoningen op dure locaties. Dit is een omslachtige formulering om te stellen dat er gentrificeerd moet worden.

Toch is vooral de tweede doelstelling hier interessant. Om een aantrekkelijke woonstad te creëren voor de ‘consument’ is er meer nodig dan goede woningen, stelt men. Ook het woonmilieu moet aantrekkelijk zijn. Daarbij denkt men aan zaken als ‘sociale veiligheid’ en de kwaliteit van de buitenruimte die in orde moeten zijn. Alles draait, kortom, om het ‘imago’ van die ruimte omdat de bewoners die men ambieert zich willen kunnen identificeren met die ruimte. Om de gewenste kapitaalkrachtige huishouden aan te trekken is *imagebuilding* dus van cruciaal belang. Niet alleen fysieke investeringen in de huizen zijn gewenst, maar het gaat in stedelijk beleid in Rotterdam ook om de productie van een milieu dat aantrekkelijk is voor het type bewoners dat de gemeente het op alle mogelijke manieren naar de zin probeert te maken, namelijk – het wordt eentonig – de middeninkomens- en hoge inkomensgroepen.

Ik wil in de rest van dit hoofdstuk stilstaan bij pogingen van de gemeente Rotterdam om een dergelijk aantrekkelijk woonmilieu te realiseren in Rotterdam Zuid. Ik wil betogen dat die pogingen gepaard gaan met een sterk ruimtelijk georiënteerd ‘politie’-optreden dat de stedelijke ruimte in Oud-Zuid (een ‘zwak woonmilieu’, zoals blijkt uit de Veiligheidsindex) van een nieuw imago moet voorzien dat vervolgens aangewend kan worden om te gentrificeren. Sommige ruimtes zijn namelijk dermate vervallen, claimt men, dat alleen zwaar ingrijpen het evenwicht nog kan herstellen richting de ‘aanzet tot gentrification’. Daar wordt gebruik gemaakt van de zogenaamde *hot-spot* aanpak.

De aanvulling van gentrification met ‘politie’ in Rotterdam Oud-Zuid

‘Op een aantal plekken in Oud Zuid, de zogenaamde hotspots, is het verval al zo ver voortgeschreden dat alleen zwaar ingrijpen de vervalsspiraal van de omgeving kan stoppen. Verplichte woningverbetering met subsidie, aanpak van huisjesmelkers en overbewoning, samenvoegen van woningen en sloop-nieuwbouw zijn de instrumenten voor een succesvolle aanpak, in samenwerking met huidige en nieuwe bewoners en huiseigenaren.’

Hier zien we de functieverdeling tussen een doelbewuste politiek van gentrification en de ruimtelijke georiënteerde interventies die Willem Schinkel met een verwijzing naar Jacques Rancière – én met Foucaults lezingen over *securité* in het achterhoofd - ‘politie’ heeft genoemd terug. Politie, dat is voor Schinkel een vorm van ‘post-ideologisch populatiemanagement’ met een sterk ruimtelijke oriëntatie; een ‘geheel van praktijken en principes dat als object het ruimtelijk management van populaties heeft’ (Schinkel, 2009; 16). Politie behoort niet langer van de orde van het politieke, maar is een gedepolitiseerde vorm van populatiemanagement die daaraan voorafgaat omdat ze datgene produceert wat als (neutrale) voorwaarde voor het bedrijven van politiek wordt gezien, namelijk veiligheid (!), ‘sociale samenhang’, ‘verantwoordelijke burgers’, ‘leefbaarheid’ etc. Net als Foucault benadrukt Schinkel voortdurend het ruimtelijke karakter van deze praktijken. Ze grijpen in op wat Foucault een ‘milieu’ (Foucault, 2007; 35) noemt: een ‘veld van interventie (...) waarin, in plaats van het beïnvloeden van individuen als een verzameling van juridische subjecten in staat tot vrijwillige acties – zoals het zou zijn in geval van soevereiniteit – en in plaats van ze te beïnvloeden als een multipliciteit van organismen, van lichamen die in staat zijn tot performances, en aan wie performances ontlokt kunnen worden – zoals in discipline – men probeert, (...) om een ‘populatie’ te beïnvloeden’ (ibid.). En dat doen ze dus niet alleen *in*, maar ook *door middel van* de ruimte.

Gentrification en de *hot-spot*-aanpak, die inmiddels weer de Strevelsweg-methodiek heet, vullen elkaar hier namelijk aan. Het een (de hot-spot aanpak) faciliteert het ander (gentrification). Wanneer een wijk wordt aangewezen als ‘hot-spot’ – de Veiligheidsindex speelde en speelt daar een belangrijke rol in – dan wordt die ruimte beschikbaar gesteld voor een breed pakket aan maatregelen die ‘politieel’ van aard zijn. In de praktijk betekend dat, dat er zogenaamde Interventie Teams ingezet kunnen worden om onaangekondigd ‘huisbezoeken’, zoals men het zelf noemt, af te leggen bij mensen die in deze ruimtes wonen. De intieme sfeer van het huis en het huishouden worden daarbij binnengedrongen. De teams zijn een samenvoeging van leden van verschillende (overheids)diensten, zoals medewerkers van projectbureau Veilig, de deelgemeente, Dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting, van de politie en zelfs van de reinigingsdienst Roteb. Eenmaal achter de voordeur wordt er, geheel conform het ideaal van de ‘integrale’ veiligheidsaanpak die men in Rotterdam voorstaat, van alles gecontroleerd; of het huis wel schoon is, of men een uitkering ontvangt en of dat terecht is, hoeveel mensen er precies wonen, of men werk heeft, de papieren van de bewoners. Zoals Van Den Berg beschrijft werd de aanpak naarmate ze zich verder ontwikkelde, steeds verder uitgebreid met andere partijen ‘vaak niet-overheid of semi-overheid, zoals het energiebedrijf en de belastingdienst’ (Van den

Berg, 2008; 9). Alles wat maar met veiligheid en risico in verband gebracht kan worden – en dat is heel veel tegenwoordig — is voor de Interventie Teams iets om te controleren. Het feit dat zelfs vertegenwoordigers van de Roteb betrokken worden bij de huisbezoeken laat zien dat ook bacteriën, ‘het oneindig kleine’ (Ewald, 1993), geobjectiveerd kunnen worden tot een risicofactor. Gevraagd naar waar ze voor kwamen zou een teamlid ooit zelfs gezegd hebben: ‘wij komen eigenlijk voor alles’ (vgl. Schinkel, van den Berg; 2011).

Dergelijk ‘politie’-optreden schept de voorwaarden voor gentrification. Ze ‘maken ruimte’ (deze uitdrukking van De Certeau blijft relevant, vooral als we haar verbinden met Foucaults bespreking van de betekenis die volgens hem de notie van ‘milieu’ binnen het dispositief van de *securité* krijgt) en voor die middenklassers en de ‘creatieve klasse’ waar Rotterdam van droomt. De Interventie Teams zijn er op gericht om, ten koste van een vergaande disciplinerende en ‘civiliserende’ (Uitermark et al., 2007) van een selecte groep arme huishoudens, een (ruimtelijk) milieu te creëren waarin het aantrekkelijk is voor middenklassers om zogenaamd te ‘investeren’ in de wijk. Om deze zogenaamde ‘zwakke woonmilieus’ te transformeren tot ‘aantrekkelijke wijken’ moeten die ruimtes eerst beschikbaar gemaakt worden voor herstructurering. De uitzonderlijke maatregelen van de Interventie Teams voorzien in die behoefte doordat ze de ruimte als het ware ‘schoonvegen’ van zichtbare tekenen van verval. De inzet van de Interventie Teams zou ik willen kwalificeren als een vorm van urbane visagie; door de tekenen van armoede en andersoortige achterstanden weg te poetsen of te maskeren – dus: minder zichtbaar te maken – zijn de wijken weer interessanter voor middenklassers, creatievelingen, studenten en ‘sociale stijgers’.

De *hot-spot* aanpak beperkt zich echter niet tot dit soort indringerige beleidsmaatregelen maar is, zo pocht de gemeente Rotterdam, een ‘integrale gebiedsaanpak’. En dat betekent dat naast de ruimtelijk georiënteerde interventies van de Interventie Teams, de *hot-spot* aanpak ook een fysieke herstructurering van de ruimte behelst. Om populaties te managen wordt er ook met de ruimte zelf gewerkt. Men hoopt de ‘vervalsiraal’ een halt toe te roepen door ‘proactief’ bij te dragen aan ‘woningverbetering’ door de ruimte opnieuw in te richten;

‘Andere effectieve methodes zijn sloop-nieuwbouw, samenvoegen van woningen en verkoop voor geringe bedragen met verplichting tot woningverbetering. Ook de komende jaren vergt de hot-spot-aanpak forse investeringen.’

‘Verkoop voor geringe bedragen met verplichting tot woningverbetering’, is hier niets anders dan een eufemisme voor gentrification. Ook op Zuid staan alle ruimtelijke ingrepen in het teken van het bewerkstelligen van een milieu dat geschikt is voor kapitaalkrachten. Dat blijkt ook uit de paragraaf waarin geopteerd wordt voor gebiedsprofielen die uit moeten maken voor welke doelgroep een wijk geschikt is en wat voor type woningen daarbij horen;

‘Op Zuid zijn de verschillende wijken onvoldoende onderscheidend: ze hebben te weinig identiteit. Dat is een belangrijke conclusie uit de ‘Grote Woontest’. Daarnaast is er te weinig differentiatie in het woningaanbod. Bewoners willen dat ‘hun wijk’ een eigen gezicht heeft: een herkenbaar karakter, met voorzieningen en een uitstraling die

past bij hun leefstijl en specifieke behoeften. Ook kleinschalige cultuurvoorzieningen dragen hier aan bij. Inmiddels is een studie afgerond naar de profilering van de Zuidelijke Tuinsteden. Ook voor de wijken in Oud Zuid is een dergelijke studie in de maak. De gebiedsprofielen geven aan voor welke doelgroep een wijk geschikt is en welke investeringen in de buitenruimte, voorzieningen en woningen daarbij horen. Ondersteuning met een aantal architectonische of cultureel in het oog springende bouwwerken ofwel iconen, is daarbij een goede optie.'

De klacht dat de wijken in Rotterdam-Zuid 'te weinig identiteit' hebben legitimeert een herstructureringsproces waarbij grote investeringen gedaan worden in culturele en architectonische hoogstandjes om de middenklasse wel in Zuid te houden. 'Meer differentiatie in het woningaanbod' betekend hier: duurdere, nieuwe koophuizen voor middenklasse gezinnen. Zuid is immers te arm en blijkt niet in staat om de middenhuishoudens vast te houden en aan te trekken. Terwijl dat wel het expliciete doel is van het ruimtelijk beleid dat de gemeente voert, zoals uit het volgende target blijkt;

'Gedurende deze collegeperiode slagen wij erin meer gezinnen, hoger opgeleiden en hogere inkomens voor de stad te behouden. Zeker voor Rotterdam Zuid hebben wij daarin een grote ambitie, omdat we willen dat Zuid op dit punt extra vooruit gaat. Wij meten dit af aan het aandeel van deze groepen in de verhuisstroom uit Zuid: in 2013 is dit aandeel met 15% ten opzichte van 2009 gedaald. Dit target is een verbijzondering van ons target op het gebied van wonen.'

En 'te weinig identiteit' betekend: er zijn te weinig culturele voorzieningen in deze ruimte waar de middenklasse in haar vrije tijd kan consumeren, zo blijkt uit de verwijzingen naar 'specifieke behoeften' en 'leefstijl'. Die refereren aan een sterk klassengebonden en gecommuniceerd bestaansethetica – anders geformuleerd: een consumptiepatroon - die we eveneens moeiteloos thuis kunnen brengen als *bourgeois*. Tot slot geldt het idee dat het een 'goede optie' is om te investeren in peperdure architectonisch of cultureel in het oog springende 'iconen' om een bepaald milieu te creëren als een oproep tot een strategische investering in het imago van bepaalde wijken. Dat imago dient, zoals de gemeente zelf verschillende malen bevestigt, geen ander doel dan het aantrekken van de gezinnen, hoger opgeleiden en hogere inkomens die in de hierboven geciteerde passage worden aangehaald. Het is een voortdurende herhaling van zetten: er zijn teveel arme mensen en teveel goedkope huurwoningen en te weinige rijke mensen en te weinige dure koopwoningen.

'Achterstanden wegwerken' gebeurt dus door middel van een sterk ruimtelijke georiënteerde vorm van populatiemanagement die socioloog Willem Schinkel in navolging van Foucault en Ranciere 'politie' noemt. Dergelijke tegelijk disciplinerende én normaliserende praktijken – 'Repressie en preventie blijven stevig hand in hand gaan' in Rotterdam, zoals burgemeester Aboutaleb het formuleert - zijn er op gericht de voorwaarden te scheppen waaronder vervolgens 'kansen gepakt' kunnen worden, wat in de praktijk neerkomt op een grootschalige gentrification van Rotterdam-Zuid. Die politieke praktijken in de privé-ruimte van het huis (de *oikos*; 'het lokaliseerbare private') geven de publieke ruimte een ander aanzicht; ze poetsen de tekenen van verval en armoede weg. Zo 'maken' die

praktijken ‘ruimte’. Ze stellen haar beschikbaar opdat er actief gewerkt kan worden *met* die ruimte. Er wordt namelijk aangesloten op die politionele praktijken met fysieke herstructureringen die geïnformeerd worden door een amalgaam van bestuurlijke, culturele en economische motieven; door (vrije) tijd en een ruimte te scheppen waarin middenklassengezinnen en de vermeende creatieve klasse, en met hun het kapitaal dat zij vertegenwoordigen, gedijen beoogt men het ‘bestuurlijke’ effect van risicomanagement. Wat zijn die veiligheidsrisico’s dan? Zowel risicovolle dingen (probleemwijken) als risicovolle mensen (risicjongeren) moeten gemanaged worden in stedelijk beleid en de ruimte is, zoals uit deze analyses blijkt, daarvoor het geprivilegieerde instrument. Door de ruimte te hervormen wil men deze risico’s letterlijk en figuurlijk een plaats geven, zichtbaar maken en beschikbaar stellen voor normaliserende interventies die er op gericht zijn dat risico tijdig om te buigen tot ‘normaal’ gedrag.

De waardering voor een creatieve, kapitaalkrachtige witte middenklasse wordt in Rotterdams stedelijk beleid gespiegeld door een vergaande problematisering van de huidige bewoners in de gebieden bestemd voor herstructurering. De twee vullen elkaar aan; die problematisering staat in dienst van de mogelijkheid om ‘zwakke woonmilieus’ te transformeren tot ‘aantrekkelijke woonwijken’ waar de zogenaamde creatieve klasse, zogenaamd rijk aan *human resources*, en andere kapitaalkrachtige middenklassers zich kunnen vestigen. Deze hele dynamiek speelt zich steeds af binnen het algemene raamwerk van risicomanagement, van populatiemanagement via risico, van governmentality dus. Het zijn namelijk alleen de risicovolle wijken die slecht scoren in de Veiligheidsindex – oftewel: de probleemwijken/aandachtsgebieden/zwakke woonmilieus etc. – die volgens de gemeente gemanaged moeten worden op basis van deze ruimtelijke techniek van herstructurering. Het zijn de wijken waar ‘problemen zich op stapelen’ waar men gaat proberen ‘kansen te pakken’ door middenklassen voor de stad te behouden. De sociale mix hoeft kortom niet tot stand gebracht worden in witte middenklasse wijken, maar in wijken die enerzijds te zwart en anderzijds te arm zijn – ik wil de lezer er hier ten eerste aan herinneren dat een van de indicatoren van de contextvariabele ‘sociale samenhang’ in de Veiligheidsindex ‘etniciteit’ was; des te meer ‘etniciteit’ des te minder sociale samenhang, en ten tweede dat er ook verschillende economische indicatoren werden gebruikt om de veiligheidscontext te meten; des te armer, des te onveiliger – doch anderzijds wel potentieel hebben om omgebouwd te worden tot aantrekkelijke woonmilieus voor de ‘*bourgeois chic*’ (zie Zukin, 1989, in: Van Den Berg, 2011), zoals vooral voor Noord geldt.

VI. BRONNEN

- Adriaanse M. et al. (2011) *Psychische problemen en stoornissen bij Marokkaans Nederlandse kinderen en jongeren. Eindrapportage van een onderzoek naar de aard en omvang van emotionele, gedrags- en andere psychische problemen en stoornissen en risico- en beschermende factoren bij Marokkaans Nederlandse kinderen en jongeren*. VU Medisch Centrum
- Bachelard, G. (1994) *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press
- Barthes, R. (1991) *Roland Barthes door Roland Barthes*. Nijmegen: SUN
- Barthes, R. (2002) *Uit de taal van een verliefde*. Utrecht: IJzer
- Baudrillard, J. (1983) *Simulations*. New York: Semiotext(e)
- Berg, M. van den. (2008) 'Boeventuig of vernieuwers. Rotterdamse interventieteams zetten rechtvaardigheid op het spel' In: *Tijdschrift voor sociale vraagstukken* (1-2), pp. 9 – 12
- Berg, M. van den. (2011) 'City children and genderfied neighbourhoods; the new generation as urban regeneration strategy'. Paper gepresenteerd op conferentie te Amsterdam 'The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings'
- Berg, M. van den. (2012) *Femininity as City Marketing Strategy. Genderbending Rotterdam. Urban Studies*, vol. 49, pp. 153 – 168
- Bhabha, H.K. (1994) *The location of culture*. London: Routledge
- Brenner, N. , Theodore, N.(red.) *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*. Malden, MA: Oxford's Blackwell
- Burchell, Gordon, Miller (1991) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press
- Bröckling, U., S. Krasmann and T. Lemke. 2011. (red.) *Governmentality. Current Issues and Future Challenges*. London: Routledge.
- Castels, R. (1991) 'From dangerousness to risk'. In: G. Burchell, C. Gordon en P. Miller (red.) *The Foucault effect. Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 281 - 298.
- De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*. California: University of California Press

- Defert, D. 1991. 'Popular Life and Insurance Technology.' In: G. Burchell, C. Gordon, and P. Miller, (red.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press
- Donzelot, J. (1979) *The policing of families*. New York: Pantheon
- Donzelot, J. (1984) *L'invention du social. Essai sur le declin des passions politiques*. Paris: Fayard
- Eagleton, T. (2000) 'Utopia and its opposites'. In: *Socialist Register*, pp. 31 - 40
- Engbersen, G.B.M., E. Enel en A. Weltevrede (2005) *Sociale heroovering in Amsterdam en Rotterdam. Één verhaal over twee wijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ewald, F. (1991) Insurance and risk. In: G. Burchell, C. Gordon en P. Miller (red.) *The Foucault effect. Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 197-210.
- Ewald, F. (1993) 'Two Infinities of Risk', in Brian Massumi (ed.) *The Politics of Everyday Fear*. Minneapolis, MN: University of Minnesota, pp. 221-228
- Foucault, M. (1980) 'The Eye of Power' In: *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon
- Foucault, M. (2001) 'Truth and Power' in *Essential Works*, Vol.3. New York: The New Press, pp. 111 - 133
- Foucault, M. (2003) *Society Must Be Defended: Lectures At The College De France, 1975-76*. Picador USA.
- Foucault, M. (2007) *Security, Territory, Population*. New York: Palgrave MacMillan
- Foucault, M. (2008) *The Birth of Biopolitics*. New York: Palgrave Macmillan
- Gordon, C. (1991) 'Governmental Rationality: An Introduction' In: G. Burchell, C. Gordon en P. Miller (red.) *The Foucault effect. Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 181-195.
- Groot, G. (2003) Vier ongemakkelijke filosofen. Nietzsche, Cioran, Bataille, Derrida. Amsterdam: Boom
- Hacking, I. (1991) 'How should we do the history of statistics?' in: G. Burchell, C. Gordon en P. Miller (red.) *The Foucault effect. Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 181-195.
- Halnon, K. B. (2002) 'Poor Chic: The rational consumption of poverty'. In: *Current Sociology*, vol. 50 (4), pp. 501 - 516

- de Leeuw, T., van Swaaningen, R. (2011) 'Veiligheid in veelvoud: beeld, beleid en realiteit in het Oude Westen' in: *Tijdschrift voor veiligheid*, 10, pp. 26 - 42
- Laclau, E. (1996) *Emancipations*. New York, Londen: Verso
- Laclau, E. (2005) *On Populist Reason*. New York, Londen: Verso
- Laermans, R. (2009). Soevereiniteit, biopolitiek en moderniteit : een kritische lezing van Giorgio Agambens 'Homo Sacer'. *Krisis* (3), pp. 52-67.
- Laermans, R. (2010) 'Communicatieve soevereiniteit'. In: *Open: Cahier over kunst en het publieke domein* (19), pp. 6-16.
- Latour, B, Woolgar, S. (1986) *Laboratory Life*. New Jersey: Princeton University Press
- Lees, L., Slater, T., Wyly, E. (2008) *Gentrification*. London: Routledge
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Oxford: Blackwell
- Lemke, T. (2001) 'The Birth of Biopolitics': Michel Foucault's lecture at the College de France on neoliberal governmentality' In: *Economy and Society* (30), pp. 190 - 207
- Luhmann, N. (1995) *Social Systems*. California: Stanford University Press
- Luhmann, N. (2005) *Risk. A sociological theory*. New Brunswick: Transaction Publishers
- Merleau-Ponty, M. (2002) *Phenomenology of Perception*. London: Routledge
- Neocleous, M. (2008) *Critique of Security*. Edingburgh: Edingburgh University Press
- Noordegraaf, M. (2008a) 'Meanings of measurement. The real story behind the Rotterdam Safety Index'. In: *Public Management Review* 10 (2), pp. 219-237.
- Nancy, J.L. (2002) *De Indringer*. Amsterdam: Boom
- Oenen, G. van. (2000) 'Veiligheid voor alles. Over rechtshandhaving en haar motieven' In: *Krisis* (1-2), pp. 20 – 35
- Oenen, G. van. (2004) 'Het nieuwe veiligdom. De interpassieve transformatie van de publieke sfeer' In: *Krisis* (6), pp. 7 - 16
- Porter, T. (1995) *Trust in numbers. The pursuit of objectiviteit in public life*. New Jersey: Princeton University Press
- ProKid Politie, zie: <http://www.politie.nl/Gelderland-Midden/Preventie/Jeugd/prokid.asp>, en:
- Ranciere, J. (2010) *Dissensus. On politics and aesthetics*. London: Continuüm
- Ricoeur, P. (1984) *Time and Narrative*. Chicago: University of Chicago Press

- Rose, N. (1996) 'The death of the social: refiguring the territory of government' In: *Economy and Society*, (25), pp. 327 – 356
- Rotterdam (2004) *Handleiding voor de aanpak van jeugdgroepen. Bekemethodiek*. Gemeente Rotterdam
- Rotterdam (2007) *Stadsvisie Rotterdam. Ruimtelijke Ontwikkelingsstrategie 2030*. Gemeente Rotterdam.
- Rotterdam (2009) 'DOSA voor wie er meer over wil weten' In: Cahierreeks 'Werken aan een veiliger Rotterdam'. Zie: www.rotterdam.nl/DirectieVeilig/PDF/InformatiefolderDOSA,voorwieermeeroverwiltweten.pdf
- Rotterdam (2009b) *Vertrouwen in Veiligheid. Meedoen in de stad*. Gemeente Rotterdam
- Rotterdam (2010) *Actieprogramma aanpak risicogroepen van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst*. Gemeente Rotterdam
- Rotterdam (2012) *Veiligheidsindex 2012. Meting van de veiligheid in Rotterdam*. Gemeente Rotterdam
- Rotterdam (2012b) *Methodologische verantwoording Veiligheidsindex 2012*. Gemeente Rotterdam
- Schuilenburg, M. (2009) 'De securisering van de samenleving' In: *Krisis* 2009, issue 3, pp. 6 – 22.
- Schinkel, W. (2007) *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement.
- Schinkel, W. (2009) Na de mens en de burger: de-eigenlijk-nog-geen-echte-burger. Over cladogrammatie en sociale immuniteit. In: *Krisis*, issue 3, pp. 39 – 51
- Schinkel, W. (2009b) 'De nieuwe preventie. Actuariële archiefsystemen en de nieuwe technologie van de veiligheid.' *Krisis, Tijdschrift voor actuele filosofie* (2), pp. 1-21.
- Schinkel, W. (2009c) 'De voortzetting van de stad met andere middelen'. In: *Open: Cahier over kunst en het publieke domein*, 18, pp. 14-24
- Schinkel, W. and van den Berg, M. (2011), City of Exception: The Dutch Revanchist City and the *Urban Homo Sacer*. In: *Antipode*, 43: 1911–1938.
- Schinkel, W., Van Houdt, F. (2010) 'Besturen door vrijheid. Neoliberaal communitarisme en de verantwoordelijke burger' In: *Bestuurskunde* (10), pp. 12 – 21

Schinkel, W., Van Houdt, F. (2010b) 'The double helix of cultural assimilationism and neoliberalism: citizenship in contemporary governmentality', In: *The British Journal of Sociology* (61), pp. 696 - 713

Schinkel, W., Van Houdt, F. (2011) 'Neo-liberal communitarianism and the governing through risk in Dutch safety policies', paper gepresenteerd te Kopenhagen.

Schinkel, W. (2012) *De nieuwe democratie. Naar andere vormen van politiek*. Amsterdam: de Bezige Bij

Simmel, G. (1990) *Georg Simmel, Brug en deur. Filosofische essays*. Kampen: Kok Agora

Sloterdijk, P. (2010) *Scheintod im Denken. Von Philosophie und Wissenschaft als Übung*. Berlin; Suhrkamp Verlag

Smith, N. (1996) *New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Londen: Routledge

Smith, N. (2002) 'New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy'. In: *Antipode*, pp. 428 – 450

Uitermark J, JW Duyvendak & R Kleinhans (2007) Gentrification as a governmental strategy: social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam. *Environment and Planning A* 39, 125-141.

Uitermark, J.L. & Duyvendak, W.G.J. (2008). 'Civilising the city: Populism and revanchist urbanism in Rotterdam. In: *Urban Studies*, 45(7), 1485-1503

Wacquant, L. (2006) 'The scholarly myths of the new law and order doxa', in: *Socialist Register*, pp. 93 – 115

Wacquant, L. (2007) 'Territorial stigmatization in the age of advanced marginality', in: *Thesis Eleven*, number 91, pp. 66–77

WODC (2009) *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit. Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van in Nederland verblijvende Antillianen en Marokkanen*. Meppel: Boom Juridische Uitgevers

Zedner, L. (2007) 'Pre-crime and post-criminology?', in: *Theoretical Criminology*, 11(2), pp. 261 - 81.

Zukin, S. (1989) *Loft Living. Culture and capital in urban change*. Chapell Hill; Rutgers University Press,

Zukin, S. (1995) *The culture of cities*. Oxford: Blackwell

Zijderveld, A. (1982) *De tyrannie van het cliché*. Deventer: Van Loghum Slaterus